

I. RÉSZ.

A későbbi Alsófehér megye. (A megye nyugati része.)

1. A honfoglalás és a királyi vármegye jelentősége.

A Maros folyónak a vizsgált területre eső melléke a legrégibb idők óta lakott föld volt. A területén végighúzódó hegy-ségek arany, ezüst és sóbányái vonzhatták leginkább az ideköltöző népeket. Ókori lakói közül a rómaiak hagyták a legmaradandóbb nyomot. A megyét beágazzák a római utak⁵ s igen sok helysége bővelkedik római emlékekben. De ezek az emlékek pusztán tárgyi természetűek. Római lakosság ittmaradása a tudománynak minden szempontra kiterjedő vizsgálatai alapján sem tételezhető fel.⁶

A rómaiak után következő népek a régi lakott helyek nyomain telepedhettek le, a római utakat mint országutakat használták fel⁷ s az Apulum romjaira épült Gyulafehérvár példájára valószínűleg más helységek is keletkeztek római telepek helyén.

A X. században a honfoglaló magyarság Melich szerint török, főleg bolgártörök és bolgárszláv népeket talált itt. A bolgártörökök ittlakására vonatkozólag a terület főfolyóinak, a Marosnak és a Küküllőnek bolgártörök közvetítéssel képzett magyar neve volna bizonyíték.⁸ Vele szemben Kniezsa legújabbban más állást foglalt el. Szerinte lehetséges ugyan, hogy a magyarok többek közt Erdélyben is bolgártörök nyelven beszélő réteget találtak, helynévanyagunk alapján azonban ezt kétségtelenül

⁵ Király Pál: Gyulafehérvár története. 1891. Gyulafehérvár, I. k. XIX. f.

⁶ A kontinuitás kérdésének rövid összefoglalása: Hóman—Szekfü: Magyar Történet, 1936. II. 223. o. — Legterjedelmesebb és legbehatóbb újabb feldolgozása: Tamás Lajos: Rómaiak, románok és oláhok Dácia Trajánában. 1935. Budapest.

⁷ 1345: Gáld és Fahíd határában Kuuesnoguth, Ek. 631. — 1440.: Kutyfalva határában „via lapidosa volgo” Kewesut, DI 30760. — A „kövesút” rendszert római utat jelöl: MNy. 1931. 317. skk. I. Glaser Lajos: A római utak nevei középkori okleveleinkben.

⁸ Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Bp. 1925. 52—58., 69.; 36., 70. l.

bizonyítani nem tudjuk. Valószínű az is, hogy az erdélyi szlávok bolgárszlávok voltak, mivel Erdély a honfoglalás előtt a bolgár birodalomhoz tartozott, sőt, a magyar krónikák szerint is bolgárok és szlávok lakták; mindegyik azonban semmiféle nyelvészeti bizonyítékot felhozni nem tudunk, mert nevelink közt egyetlen kétségtelenül bolgár jellegű név sem található, sőt, vannak egyenesen a bolgár jelleg ellen tanúskodó nevek is.⁹

Az a magyar törzs, amely még a vezérek korában birtokába vette a Marosnak ezt a vidékét, a Gyula törzse volt.¹⁰ A Marosvár vidékén élő Ajtony és az erdélyi Gyula azonossága, vagy csak rokonsága¹¹ esetén is valószínű, hogy a magyarság Marosvár felől, a folyó partján haladva jutott el Fehérvárig, ahol a hagyomány szerint Gyula az ott talált város fehér romjaiból felépíttette a róla elnevezett Gyulafehérvárt.¹² A Gyulák jelentős tartományáról szóló adatokat felesleges ismételnünk.¹³ A település szempontjából annak van jelentősége, hogy a törzs mintegy száz évet töltött itt a Gyulák vezetése alatt. Ezeknek tartománya határvédő szerepet töltött be kelet felé, s kezükben volt a Felsőszamos—Maros mellékének sóvidéke. A törzs tehát jelentős részt szállt meg a Maros—Küküllő-vidék földjéből, s nem szorítkozott csak Gyulafehérvárra és környékére.

Több jel mutat arra, hogy a magyarság már a Gyulák idejében megszállta a vizsgált területen a Maros és bizonyára a Nagyküküllő két partját is.

A megye területén előkerült vezérkori archeologiai leletek a törzs népének szállásait jelezhetik. Honfoglaláskori temető maradványait tárták fel (Maros) Gombáson, (Magyar) Lapádon és Gyulafehérvár közelében. Csak pár darabból álló leleteket ástak ki a Lapád szomszédságában levő Hari, a Gombáshoz közeleső Nyírmező, Diód, s ezektől délre Benedek és Csáklya, valamint a Gyulafehérvár közelében fekvő Borberek falvak határában.¹⁴ De ezeket a kisebb jelentőségű lelőhelyeket sem hagyhatjuk figyelmen kívül, mivel ezek a nagyobb lelőhelyek szomszédságában vagy közelében találhatóak, s mert közülük kettőnek, Benedeknek és Csáklyának a XIV. század első felében feltűnő birtokosai a Gyulák birtokait elnyerő Csanád-nemzetség tagjai.¹⁵ Bizonyára a Csanád-nemzetség bir-

⁹ Kniezsa: i. m. 435. skk. I.

¹⁰ Hóman—Szekfü: i. m. I. 122. I.

¹¹ U. o. 178—9. I.

¹² Hóman B.: A honfoglaló törzsek megtelepedése. Turul, 1912. 108. I.

¹³ Hóman—Szekfü: I. 165., 178—9. I.

¹⁴ Roska Márton: Adatok a magyarság erdélyi honfoglalásához. Erdélyi Irodalmi Szemle, 1927.

¹⁵ Hóman—Szekfü, 179.: Csanád, István király unokafivére volt a vezére a Gyulák tartományát meghódító seregnek. Jutalmul megkapta a Gyula birtokait.

toka volt eredetileg a megye délkeleti részén, a Nagyküküllőtől nem messze fekvő (Szász) Csanád is.

A Maros síksági szakaszán, közel torkolatához a település a folyó partján és nem az attól távolabb eső vidéken kezdődött.¹⁶ Hasonló lehetett a helyzet az erdélyi szakaszon is. Sőt a hegyvidéken fokozottabban a folyó partjára lehettek utalva az első települők, mert a Maros mindkét partján húzódó keskeny síkság mentén azonnal megkezdődik a magas hegység. A folyópartról elindulva a Marosba ömlő kis hegyipatakok mentén bizonyára lassanként, de még a X. században találták meg a hegység belsejében a településre alkalmas helyeket. Ezek a honfoglalási emlékeket tartalmazó Csáklya, Benedek, Nyírmező és Diód lehettek.

Az utolsó Gyula eltávolítása (1002) után felállított királyi várispánság székhelye természetesen Gyulafehérvár lett. Az erdélyi püspökségnek ugyancsak Fehérvár székhellyel való megalapítása hasonlóképpen a vidék nagyobbmértű fejlődésével áll kapcsolatban, amelyet a felsőbb hatalom is támogatott. A vidéken több helynévben él Szt. Istvánnak és családjának emléke. A Csanád-nemzetség ittlakása bizonyára elevenen tartotta az első király tiszteletét, de a helynevekben talán annak nyomát is láthatjuk, hogy a terület sokat köszönhetett neki. Közvetlenül a megye határán fekvő aranyosmenti Szentkirály faluban Szt. István tiszteletére épített templom állt.¹⁷ Magában a megyében a Csanád-nemzetség birtoka volt egy időben Szentkirály falu.¹⁸ Ettől délre szintén a Maros mentén fekszik Szentimre. Gyulafehérváron pedig a XIII. században állt egy Szt. István tiszteletére épített apácakolostor.¹⁹

A Szent István által megszervezett Fehér megye Erdély déli részének, a Marostól délre eső területnek legrégebb vármegyéje. Ezen a területen rajta kívül csak Hunyad vármegye képviseli a megyeszervezetet, különben itt az egész középkoron át csak székely és szász székek és királyi uradalmak találhatók. S Hunyad megye is csak a XIII. században keletkezett.²⁰ Így Fehér megye kezdetben bizonyára fontos határmegye volt, s területe elvben Erdély egész déli részére kiterjedt, amint azt a későbbi Felsőfehér megyének a mai Szeben, Fogaras, Brassó, Nagyküküllő, Udvarhely és Háromszék megyék földjén található elszórt darabjai bizonyítják. Vára, Fehérvár pe-

¹⁶ Marton György: A Maros síksági szakaszának folyómenti települései. Föld és Ember, 1927. 153. skk. l.

¹⁷ 1296: Fejér, VI. 2., 50.; 1298: ZW. I. 280.

¹⁸ Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 1900. I. 370.

¹⁹ ZW. I. 267. szerint ez ecclesia s. Spiritus (1294-ben), ugyanez (Fejér VII. 2. 178. l. szerint): ecclesia sancti Stephani. — Itt Fejér olvasata a helyes, mert 1373-ban is ecclesia s. Stephani de Alba szerepel. (DI 29179.)

²⁰ H. Schönebaum: i. m. I. 17.

dig végvár jellegű letetett, s valószínűleg innen irányították a határ egy részének védelmét is, amire több királyi várnak, de különösen a töröcsvári és vöröstoronyi szorosoknál létesült töröcsi és talmácsi várnak és királyi uradalomnak Fehér megyéhez tartozása a bizonyíték.²¹ Pauler Gyula szerint az erdélyi vajdai és a szolnoki comesi címnek egybekapcsolódása támpontot nyújtana arra a feltevésre, hogy a magyarság Erdély északi részét korábban szállta meg a délinél.²² De az erdélyi vajda még mint fehérvári comes is szerepel: 1201-ben Kán-nemzetségbeli idősebb Gyula²³ mint „Yula voivoda et comes Albe Transiluanæ” tűnik fel.²⁴

A fehérvári vár várföldjei XIII. századi oklevelek alapján a következők voltak: a Maros balpartján a mai Bencenc mellett terra Iuanche, majd észak felé haladva öregyház, Demeterpataka, Kapud, Germánd, Pacalka; a Maros jobbpartján Gyulafehérvár közelében terra Gyomord; a mai Szeben megye északi határán terra Vincen ti, ma Riho; a mai Nagyküküllő megyében, a Kozd patak közelében Cwezefey (Kozdfő) terra. A megye délkeleti részén, a Nagyküküllő közelében Monora, Wiz, Hassagh és Nogrech udvarnokok lakóhelye volt.

A tanulságok levonása előtt tekintsük át a várföldek XIII. századi viszonyairól szóló adatokat.

1206-ban II. András király Johannes Latinusnak ajándékozta Cwezefey földjét.²⁵ 1204-ben Johannes Latinus még az erdélyi szászok között, a mai Heltauban élt. Maga is vagy szász, vagy vallón-olasz származású hospes volt.²⁶ 1206-ban jutalmul kapta Cwezefey földjét, amelyet a német Márton fia András pristaldus a fehérvári vár — nyilván a szomszédságban lakó — jobbágyainak tanúsága mellett látott el határjelekkel. A jobbágyok neve: Gyuna, Gyna, Gyurgy, Iseph, Willera és mások, akiknek nevét az oklevél nem sorolja fel. Cwezefey-t Karácsonyi helyesen olvasta Kozdfő-nek, mert 1231-ben Johannes Latinus fiainak falvai közt feltűnik Alba Ecclesia,²⁷ s ha ezt a Kozd-pataktól északra fekvő mai Szászfehéregyházzal azonosítjuk, akkor azt látjuk, hogy az 1206.-i Kozdfőről szóló határ-

²¹ L. a II. részben.

²² Századok. 1877. 392. l.

²³ L. a bányavidékről szóló fejezetben.

²⁴ H. O. V. 5.

²⁵ ZW. I. 16. Hogy Johannes Latinus előtt az oklevélben szereplő német pristaldus lett volna Cwezefey birtokosa, az csak az oklevélkiadó téves olvasatából következik. A pristaldusnak csupán mint a határjárásnál közreműködő hiteles személynek van szerepe. (L. Szentpétery Imre: Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I. 70. l. 222. sz.)

²⁶ Villa Riuetel-t a kötet kiadói a Nagyszeben közelében fekvő Nagydisznóddal (Heltau) azonosítják. (ZW. I. index.) — L. II. rész, villa Latina., .

²⁷ ZW. I. 63.

leírásban ennek a Fehéregyháznak szomszédai szerepelnek.²⁸ Fehérvárnak tehát a később százszoktól lakott földön is voltak birtokai, amelyeken várjobbágyok éltek, mert a határjárásnál tanúskodó jobbágyok bizonyára Kozdfő szomszédságában laktak.

1263-ban Jula bán fia, László kapta meg István ifjabb királytól az erdélyi udvarnokok következő lakatlan földjeit: Wiz, Munora, Hassach és Nogrech.²⁹

1264-ben ugyancsak István ifjabb király Gyógyi András comesnek ajándékozta a fehérvári castrum Germand, Pocholka és Cupud nevű földjeit,³⁰ miután kiemelte azokat a vár joghatósága alól.

1266-ban ugyancsak István ifjabb király adományozta el terra Gyvmurdot, szintén a fehérvári castrum földjét.³¹ Ez lakatlan volt ugyan, de szomszédságában élhettek várjobbágyok, mert régebben Gyógyi András comes testvére Pál és Lewe fehérvári várjobbágy a vár jobbágyainak jelenlétében jelölték ki ennek határait.

1269-ben István ifjabb király Kelneki Chyl comesnek ajándékozta a hűtlen Demeter földjét és Vincentius földjét, amelyek a fehérvári várhoz tartoztak.³² Terra Demetrii a Kelneki-család kezén később Demeterpataka néven tűnik fel, terra Vincentii pedig a későbbi Biho.³³

²⁸ Határában van Baraneuth; ez 1289-ben, mint Barabuch szerepel a szintén ezen a vidéken fekvő Moha határleírásában, ettől nyugatra. (ZW. I. 232.) Bánykút helyzetének ez a leírás megfelel. Az 1206-i villa Lewenech megfelel az 1289-ben szereplő és Mohától délre fekvő Leubaigteluky-nak. 1206-ban Cwezefy-nek következő szomszédja Covrnh, azaz Kóbor. (ZW. I. index, 560. l.) Az 1206-ban Cwezefy-vel szintén szomszédos villa Welmer, ma Felmér, szintén, mint Kóbor is, Fogaras szomszédságában van, villa Sars pedig, azaz Nagysáros, Nagysenk szomszédja. (ZW. I. index.) Villa Militum a Nagysenk mellett fekvő Boldogváros. (ZW. I. index.) — L. különben: II. rész.

²⁹ ZW. I. 102. — Jula (Gyula) bán Kán Gyulával azonos. (L. alább.) Wiz valószínűleg a Vízaknának is nevet adó folyó mentén feküdt, esetleg maga Vízakna lehetett; Munora a középkorban is meglévő Monora; mivel a reche a régi magyar nyelvben ludat is jelentett (Szamota—Zolnai: Magyar Oklevélszótár, Budapest, 1906. 801. l.), Nogrech talán a megye déli részén, Hásságtól nyugatra fekvő mai Nagyludas lehetett, amelynek középkori neve Királyludas is volt. (L. később.)

³⁰ Germánd azonos a későbbi Megyerékkal, Pocholka: Pacalka, Cupud: Kapud. — HO. VI. 123.

³¹ ZW. I. 113, Gyvmurd a Maros jobbpartján, Krakó és Gyulafehérvár között feketett, mert 1266-ban az ifjabb király ezt a krakói és igeni hospeseknek adományozza, mivel azoknak nincs földművelésre alkalmas földjük. Így valószínű, hogy nem messze feküdt tőlük.

³² ZW. I. 127.

³³ Terra Vicentii 1345-ben a Kelnekiek kezén „Vinchench alio nomine Rohundorph”. (ZW. II. 606.) Ma: Riho, Szászsebestől délkeletre. 1311-ben Kelneki Chel unokája, Dániel Ryho-i plébános társaival együtt a birtokukban lévő Demeterpataka felét egy rokonuknak eladták. (ZW. I. 327.)

1274-ben IV. László király a fehérvári vár földjét, Óregyház, melynek területén Demegteluke, Gvyudteluke, Oslteluke és Syveteluke falvak fekszenek, Tamás apostol templomával Ders főesperesnek és testvérének, Miklósnak ajándékozta.³⁴

1291-ben szerepel Iuanche-nek, a fehérvári vár jobbágyának földje Sohteluk (a mai Bencenc) és Romoz közt, a Maros partján.³⁵

A fehérvári vár földjei tehát elég széles körzetben helyezkedtek el. Az 1206.-i adat bizonyára legnagyobb kiterjedésüket mutatja. Túlnyomó részük a Maros és a Nagyküküllő partján feküdt. A mai Nagyküküllő megyében fekvő Kozdfő jelzi, hogy a megyéhez tartozó település a központtól messze, keletre eső területre is kiterjedt.

A várföldeken, amint a fenti adatok mutatják, várjobbágyok és udvarnokok éltek, még pedig a hely- és személynévek szerint magyarok. Magyar nevük van a következők várföldeknek: Óregyház, Demeterpataka, Kapud, Germánd, Kozdfő, Viz, Monora, Hásság és Nagyrécze (Nogreeh). Óregyház területén a négy kisebb telep — teluke — (telke) összetétele, valamint az Osl személynév vall magyar jellegre.³⁶ Kozdfő várjobbágyai közül Gyurgy és Iseph magyar nevéek,³⁷ a többiek nevének eredetét nem lehet megállapítani. A nevek túlnyomó része tehát magyar.

A telepítés, falualapítás munkájából a várhoz tartozó elemek is kivették a részüket, a comestól kezdve a várjobbágyokig. Ispánlaka falu valamelyik ismeretlen comes alapítása, Kán Gyula comesnek is hatalmas birtokai voltak a megye területén: az egész nyugati bányavidék.³⁸ A várjobbágyok falvaiból is nem egy esetben nőttek ki falvak. Ők mint a királyi

³⁴ ZW. I. 175. — Pais Dezső egy székelyderzsi téglarovásfeliraton, amelynek szövege a következő: Miklós és Ders apa-pap (azaz esperes), Óregyház tulajdonosait sejtí. Ők voltak Székelyderzs (Udvarhely vm.) templomának alapítói, Derzs esperes pedig Dersfalva alapítója is lehet. Miklós mester a Derzstől északkeletre fekvő Miklósfalvát alapíthatta. (MNY. 1932. 275. l.)

³⁵ ZW. I. 252. — Bencencz: Csánki i. m. V. 75. l. Hunyadmegyei falu, de néha Fehér megyéhez is számították.

³⁶ MNY. 1924. 23—24. l. Gombocz: Az Oslu-nemzetségnév eredete: a török (kun) gabona, étel szóból való személynév.

³⁷ Gyurgy bizonyára azonos a magyar Györggyel, Iseph (Izsép) nevű ember pedig 1236-ban és 1268-ban mint a somogymegyei Bó-nemzetség tagja szerepel a nemesi földeket visszaszedő somogyi bizottságban. (MNY. 1927. 507. Pais.)

³⁸ 1201-ben egy oklevél záradékában Yula voivoda et comes Albe Transiluanie szerepel. Ez kétségtelenül azonos Kán-nemzetségbeli idősebb Gyulával, aki 1214-ben ismét erdélyi vajda, s kinek birtokába tartozott Abrud földje. Abrud birtokosának címe „Yula banus”; Kán nb. Gyula 1213-tól kezdve többször volt Horvátország és Szlavónia bánja. — Gyula méltóságaira I. Hóman—Szekfü I.: II. András főtisztviselői c. táblázat. — Az 1201.-i oklevél: HO. V. 5.

védelem alá húzódó szabad magyarokból és a várnépek közül felszabadítottakból kialakult vitézi osztály tagjai a királyi vár földjéből örökös használatra kapott földön kisbirtokosként gazdálkodtak s ennek fejében katonai szolgálatra voltak kötelezve.³⁹ Fehér megyében Vicentius, Iuancha, Demeter, Demeg, Gvyud, Osl és Syve nevét ismerjük azok közül a várjobbágyok közül, akiknek kezén később faluvá alakuló várföldek voltak. Várföldnek faluvá alakulását legvilágosabban Öregyház példája mutatja. Neve szerint talán még az első megszállás korából való őrtelep volt, s templomának felépítése után csatolta régebbi pusztát „Ör” nevéhez az „egyház” szót. Állandó teleppé alakulása valószínűleg már az örök ittélése idején megkezdődött. A várszerkezet felállítását követően a vár földjévé lett, majd az előbb vázolt módon, azaz egyes várhoz tartozó elemeknek magánbirtokul való adományozása útján fejlődött faluvá. Hogy nemcsak négy tulajdonosának családja élt rajta, azt a templomépítés bizonyítja. Ennek feltétele nagyobb szabású lakosság lehetett, Öregyház analogiájára képzelhetjük el a többi várföldnek faluvá alakulását is.

A XIII. században több esetben jeleznek az oklevelek lakatlan várföldet. Ilyenek pl. terra Gyomord (1266), Viz, Monora, Hasság és Nagyréce (1263). Az elnéptelenedés oka itt bizonyára a tatárpusztítás volt, amely Gyulafehérváron és az erdélyi püspök falvaiban is nagy népritkítást jelentett.

A várszerkezet jelentősége teljesen megszűnt a XIII. század közepe táján. Világosan mutatja ezt a várföldeknek a század utolsó harmadában való elajándékozása. Az előbb említett várhoz tartozó elemek magánbirtokai még nem ennek a jelenségnek tünetei, mert ezek továbbra is kapcsolatban maradtak a várral. A várföldek eladományozása már a század elején megkezdődött, amint azt Kozdfő példájából látjuk, de rendszerré csak a század közepe felé lett. V. István mint ifjabb király tömegesen vette ki a még megmaradtakat a vár hatósága alól s adományozta magyar, székely és szász birtokosoknak.

A várföldek eladományozásának dátumai összeesnek a megyei autonómia képviselőinek, a szolgabíráknak fellépésével. 1291-ben egy birtokper alkalmával Gombási Miklós és Szentkirályi Gergely szolgabírák szerepelnek: „... Nicolao de Gumbas et Gregorio de Sancto Rege comitibus *per regnum Transiluanum iudicibus deputatis* nobiscum considentibus...”⁴⁰ 1303-ban: „presentibus Gregorio de Sancto Rege et Petro de Forou comitibus iudicibus nobilium comprovincialium...”⁴¹ Tagányi szerint az erdélyi szolgabírákat valószínűleg a hét

³⁹ Hóman—Szekfü: I. 211.

⁴⁰ ZW. I. 246.

⁴¹ Erd. M. Felsőmagyarzsuki Suki-család levéltára, UX. 1—24.

megye közös gyűlése választotta.⁴² A fenti adatok megerősítik ezt a feltevést; mégis a megyei önállóság nyomát kell látnunk abban a körülményben, hogy a fehérmegyei szolgabírák mindig valamelyik itt lakó nemesi családból kerültek ki.⁴³

Jelentős szerepet játszott a vidék életében a Szent István által alapított erdélyi püspökség is, amely nem sokkal a vár-ispánság felállítását követően létesülhetett. A gyulafehérvári székesegyház legrégebbi részlete Szt. István építkezése.⁴⁴ A püspökség a káptalannal együtt a castrumban kapott helyet. Bizonyára résztvettek a vár védelmében is. A tatárjárás után a fehérvári püspök erősítette meg a várat.⁴⁵ De valószínű, hogy a vár csak a várszerkezet bomlása és a várbirtokok eladományozása után jutott teljes mértékben a püspök kezére. Ettől kezdve a püspök nevezte ki a várnagyokat s az ő földesúri fennhatósága alá tartozott a város.⁴⁶ Az erdélyi egyház

⁴² Szolnok-Doboka vármegye monográfiája. (Dés, 1901—905.) I. 248—9. l.

⁴³ A szolgabírákra vonatkozó adataink a következők: 1291 és 1303: Gombási Miklós, 1291 és 1303: Szentkirályi Gergely, 1320: Szentkirályi István (ZW. I. 370.), 1339: Szentkirályi Sándor (DI 30.375), 1461: Szentkirályi Sztrigyi Dénes (DI 30.830), — 1303: Forrói Péter (I. Szentkirályi Gergely), 1316: Forrói Mihály (F. VIII. I. 603.), 1408: Forrói Miklós (Teleki I. 328.), — 1320: Gyógyi Gergely (ZW. I. 371.), — 1316: (Tátéi) Kemin fia Márton (I. Forrói Mihály), 1339: Tátéi Márton (DI 30.375), 1363: Tátéi László (Teleki I. 126.), 1363: Tátéi Márton fia László (ZW. II. 874.), — 1348: Balázsfalvi Balázs fia László (ZW. II. 635.), 1357: Mihalcfalvi Bakon (ZW. II. 716.). — U. ekkor: Sülyei István, 1363: u. ez. (Teleki I. 126.), 1478: Sülyei Mihály (Erd. M. gr. Kemény-cs. lt. 293. 2.), — 1408: (Csombordi) Tompa Jakab, (Teleki I. 328.), — 1455: Gáltói Péter (nem szolgabíró, hanem comes) (DI 30.830.), — 1455: Csekelaki Adrián, (DI 30.830.), 1483: Csongvai Gergely (T. Tár. 1907. 101. skk. l.). — U. ekkor: Hosszútelki Osvát, — 1510: Csesztvei Mike (azaz Miske) Tamás alispán (Sz. O. I. 322.). — U. o.: Gáldi Cuchor Balázs alispán. — U. o.: Kisenyedi János.

A fenti adatok szerint a szolgabírák s valószínűleg az ispánok is mindig a megye területéről származtak. Az a társadalmi réteg pedig, ahonnan kikerültek, a jómódú középbirtokos osztály. A legtekintélyesebb családok a megyében a XIII. században: a Gombási és Szentkirályi-család. A XIV. sz. első felében: a Szentkirályi, Forrói, Gyógyi, Tátéi, Balázsfalvi-család. A XIV. sz. második felében: a Tátéi, Mihalcfalvi, Sülyei-család. A XV. sz. első felében: a Forrói, Csombordi Tompa-cs. A XV. sz. második felében: a Szentkirályi Sztrigyi, Sülyei, Gáltói, Csekelaki, Csongvai, Hosszútelki, Csesztvei Miske és Kisenyedi-család. — A Balázsfalvi, Hosszútelki és Kisenyedi-családon kívül csupa kétségtelenül magyar nemesi család tagja vállalta a szolgabírói tiszteletet.

⁴⁴ Möller István „Erdély nevezetesebb műemlékei” c. értekezésében (Historia, 1928.) publikálja 1916-ban végzett ásatásainak eredményét. E szerint a mai székesegyház alatt egy kisebbméretű, XI. századi templom maradványai találhatóak, olyan elrendezéssel, amint azt Szt. István egyéb bazilikáinál láthatjuk.

⁴⁵ Hóman—Szekfü: I. 560.

⁴⁶ A várnagyok a püspök parancsára cselekedtek, pl. 1467-ben, midőn a káptalan ellen hatalmaskodtak. (L. alább.)

nagyjából azon a területen kezdte meg működését, amelyen később a fehérvári főesperesség fehérvári kerülete helyezkedett el. Látni fogjuk, hogy ez a terület tekinthető általában a megye legrégebb települési vidékének. Ugyancsak alább szólunk arról, hogy az egyház új falvak alapításával és részben új lakosság betelepítésével miként vette ki a részét a vidék fejlesztéséből.

A megye területét egyébként négy egymástól elütő jellegű nagyobb települési vidékre oszthatjuk. Ez a beosztás nagyjából az időbeli sorrendnek is megfelel. Külön egységként tárgyalható a település kiindulópontját jelentő Maros-jobbparti vidék; az északi Maros—Küküllő-köznek, a Küküllőtől délre eső területnek, s ezen belül Székes királyi birtoknak szintén vannak egyéni sajátosságai. De e mellett számolnunk kell azzal, hogy a különböző vidékek határai egymásba olvadnak.

2. A X—XI. századi falvak.

A X—XI. és a XII. századi telepek szétválasztása sokszor önkényesnek látszik. Teljes biztonsággal csak azoknak a településeknek keletkezési idejét tudjuk megállapítani, amelyek részben az okleveles adatokban szinte előttünk keletkeznek, mint sok XIII—XIV. századi falu, részben pedig valamilyen korjelző helynévkategóriába tartoznak.⁴⁷ Mégis, minden körülmény egybevetése alapján a X—XII. századi, látszólag egymásbamosódó rétegben is megkülönböztethetünk korábbi és későbbi keletkezésű falvakat; s ezt meg is kell tennünk, mert ezek a falvak a valóságban is más és más időben keltek életre.

A legrégebb, körülbelül a XI. század végéig keletkezett telepek azoknak a falvaknak helyén állhattak, amelyeket a későbbi oklevelek a következő néven említenek:

a) A Maros jobbparti vidékén: Gyulafehérváron kívül a vezérkori emlékek lelőhelyei: Borberek és a szomszédos Alvine, Benedek, Csáklya, Diód, Nyírmező, azután Enyed, Gyógy, Sárd, Vajasd, Gáld, Béld, Fahíd, Regulustelke, Igen, Bocsárd, Krakó és Orbó (Nagy-, ma Alsóorbó). — Gyulafehérvár a Gyula alapítása és székhelye. Borberek neve későbbi, német eredetű, de a vezérkori emlékek alapján következtethető, hogy helyén és a szomszédos Alvincon előzőleg magyarok élhettek, egyébként itt jelentős marosi átkelőhely is volt.⁴⁸ Benedek és Csáklya nemcsak vezérkori lelőhelyek, hanem a Csanád-nemzetiség birtokai is. Enyed igen jelentős, s így régi telep lehet; a XII—XIII. században beköltöző németek már készen találták

⁴⁷ Pl. a törzsnevek mint helynevek a törzsszervezet korára jellemzők, stb.

⁴⁸ Fontos átkelőhely, különösen az erdélyi só szállításánál: 1289. ZW. I. 227.

s így a már meglevő viszonyokhoz voltak kénytelenek alkalmazkodni.⁴⁹ Gyógy és a hasonló nevű Diód első telepek lehetnek a Gyógy-patak mentén. Sárd a Sárd-víztől (eredetileg biztosan Sár) kapta nevét, s ezért a Sárd-patak mellett a legrégebb falunak tekinthető. Vajasd is első telep lehetett a Vajasd-víz partján, s neve szerint a váruradalomhoz tartozó major állhatott helyén. A Gáld-patak mentén bizonyára Gáld volt az első telep, talán egyidejű a patak torkolatánál fekvő s hasonlóan templommal rendelkező Fahiddal.⁵⁰ Béd neve és marosmenti fekvése miatt lehet korai eredetű, Regulustelke neve szerint királyi birtok lehetett, abban a korai időben, amikor a királynak összefüggő birtoka volt ezen a területen. Nem messze tőle van Királypatak is, de ez középkori oklevélben nem fordul elő. Csatár Gyulafehérvár közvetlen szomszédságában fektetett, mert a XV. században ennek határában van egy Chatharymal nevű hegy; neve szerint szintén korai keletkezésű, talán várföld volt. Orbó, Krakó, Boccsárd és Igen környékén számos szláv név tanúsítja, hogy itt összefüggő területen fennmaradt a honfoglaláskori szlávok egy töredéke. Krakó és Igen helységekre már a XII. század folyamán németek költöztek. Ezért ezeknek a telepeknek legkésőbb már a XI. században meg kellett lenniük, különben német nevek szorították volna ki régi nevüket. A németek előtt Krakóban neve szerint szlávok, Igenben pedig magyarok élhettek.

Mindezek a helységek tehát a X—XI. században keletkezettek, részben a folyó, részben a bele ömlő hegyipatakok mellett, a torkolattól nem messze. De nem tudjuk pontosan megmondani, hogy a telepítésben résztvevő elemek, úgymint a Gyulák törzse, a királyi hatalmat képviselő várispánság, az erdélyi püspökség és egyéb földesurak közül melyik milyen arányban alapított falvakat, mert az alapítások adatait nem ismerjük. Az bizonyos, hogy várföldek nemcsak a Maros balpartján, hanem a jobbparton is voltak, amire példa terra Gyvmurd és Csatár; így a várispánság a jobbparton is fejthette ki telepítő működését. Viszont az is valószínű, hogy a püspökség már korán kapott birtokokat Fehérvár körül, a jobbparton, s így a XIII. században birtokában feltűnő helységek között olyanok is lehettek, amelyeket maga alapított.

b) Az északi Maros—Küküllő-közben Kapud, Pacalka,

⁴⁹ A helynevek tanulsága szerint a beköltöző németek nem szorították ki a magyarokat a földművelésből s az ehhez szükséges területekből, hanem a gazdasági életnek más ágához folyamodtak megélhetésért, pl. a szőlőműveléshez. (Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XV—XX. századi helyneveinek ismeretéhez. Erd. Tudományos Füzetek 58. sz.)

⁵⁰ Patakok partján fekvő helységek közül azt tekinthetjük a legrégebbinek, amelyik a patak nevét viseli. Különösen akkor, ha a pataknevek vízjelentése van, mint pl. Sárd vagy Rákos esetében. Vajasd, Gyógy, Gáld neve szintén egyezik a patakéval, de itt talán a vizet nevezték el az első telepről.

Hari, Lapád, Gombocz helységekben és környékükön indulhatott meg legkorábban a település. A megszálló magyarság bizonyára korán átlépett a folyó balpartjára is, amint ez a kétparti települési szokásnak megfelel. Kapud és Pacalka várföldek voltak, az első neve szerint talán a korai időkben állított őrhely volt, Pacalka neve pedig szláv hangzású. Gombás, Hari, Lapád vezérkori lelőhelyek. Gombocz (ma Gambusz) neve olyan szláv eredetű magyar név, amelyet a magyarság legkésőbb a XI. század közepéig vett át.

c) A Nagyküküllőtől délre eső vidéken: Váradja, Óregyház, Csanád, Viz, Monora, Hasság és Nagyrécze jelzik a település határpontjait. Váradja a Maros partján, Gyulafehérvár szomszédságában talán régi örtelep emlékét őrzi, ugyanígy a tőle nem messze fekvő Óregyház. Csanád a Csanád-nemzetség egyik birtoka lehetett, a többi pedig ettől nem messze fekvő várföld volt.

d) Székes királyi birtokon a település általában később indult meg. Így részletesebben a XIII. századi fejezetben fogunk róla szólni.

3. A XII. századi falvak.

a) A Maros jobbparti vidékén Borbánd, Szentkirály, Szentimre, Gáltó, Mindszent, Szentmiklós, Miriszló és Tinód eredete nyúlhat vissza ebbe a századba. Borbánd, neve szerint, korán, talán a krakói és igeni németekkel egyidőben beköltöző német lakosságáról kaphatta nevét. A marosmenti Szentimre, amelynek egyik birtokosa a káptalan volt, talán ebben az időben keletkezett, mint ennek alapítása.⁵¹ Gáld lakosságának egy része szintén ebben a században telepedhetett át a Gáldnál mindig kisebb Gáltóra. Neve szerint ekkoriban keletkezhetett Mindszent és a marosmenti Szentmiklós.⁵² A Csanád-nemzetség birtokába tartozó Szentkirály és Tinód talán ennek a nemzetségének az alapítása.

b) Az északi Maros—Küküllő-közben Germánd, Nagylak, Csucs, Oroszi, Szentjakab, Szentbenedek, Asszonynépe, Fugad, Hápoton, Akna, Szilvás, Újvár, Vadverem, Buzásbocsárd, Solymos, Bece tekinthetők XII. századi eredetűeknek. Germánd a XIV. század legelején már Megykerék néven tűnik fel. Első neve szerint inkább a XII., mint a XI. században keletkezett. A marosparti Nagylak is korai fejlődésre mutat. Csucs szintén folyóparti telep, kiemelkedő, s így valószínűleg jelentős helyen feküdt. Oroszi a XI—XII. században ideköltöző északi szlávok telepe. Szentjakab, Szentbenedek és Bece neve szerint lehet XII.

⁵¹ Nem lehet korábbi 1083-nál, a szent kanonizációjánál. ugyanígy Szentkirály sem.

⁵² Már a kereszténység meghonosodását jelző nevek.

századi keletkezésű. Asszonynépe, Akna, Fugad, Háperton, Szilvás, Tordos, Újvár eredete 1202—3.-i okleveles említésük folytán,⁵³ Vadveremé és Solymosé váruradalomjellege miatt tehető erre a századra. Buzásbocsárd neve pedig egyezik az Igen mellett fekvő korai Bocsárddal. Ezek közül a XIV. század elején Oroszi, Fugad, Akna, Vadverem és Solymos falvaknak nincs templomuk. De Fugad Asszonynépével, Akna, Solymos és Vadverem pedig Becével alkotnak mindig egy birtoktestet, így bizonyára ezekkel közös templomuk volt; a templomos hely lehet a település kiindulópontja. — Asszony népének és Fugadnak valószínűleg az aradi káptalan, Solymosnak és Vadverednek pedig talán a várispánság voltak alapítói. A többié ismeretlen.

c) A Nagyküköllőtől délre eső vidéken a XIV. században az egresi apát birtokában feltűnő Holdvilág és Sorostély, valamint az erdélyi káptalan Magyarcsergednek is nevezett (szemben a XIII. századi Bolgárcsergeddel) Cserged falva keletkezettek a XII. században.

4. A XIII. századi falvak.

a) A Maros jobbparti vidékén, délről észak felé haladva, Szarakszó, Oláherkes, Akmár, Pad Saxonica, Pad Hungariae, Poklospatak, Kisfalud, Füledd, Szentmihálykő vár, Kecskés vár, Tövis, Diómái, Felenyod, Lapád keletkeztek ebben a században. Közülük Szarakszó, Felenyed, Oláherkes és Kecskés vár ugyan csak a XIV. század elején tűnik fel oklevélben, de az első kettő 1332-ben már templomos helység, Oláherkes 1310-ben már mint meglévő falu szerepel, Kecskés királyi vár pedig a korai eredetű Krakó, Igen és Váralja királyi birtokokkal állt kapcsolatban.⁵⁴ Szarakszó bizonyára a szomszédos hunyadmegyei Alkenyéren birtokos Batori-család alapítása. Oláherkes szász birtokos kezén tűnik fel. Felenyed pedig, mint az erdélyi egyház birtoka, ennek telepítésében keletkezhettek Enyed lakóinak fölöslegéből. Ugyancsak az erdélyi egyház alapítása lehet Pad Hungarica és Poklospatak, továbbá a már a IV. László idejében meglévő Füledd.⁵⁵ Szentmihálykő várát az erdélyi püspök építette a század vége felé. Diómái a Gyogyon és környékén birtokos Gyogyi-család falvainak a hegyoldalon való továbbterjeszkedésének köszönheti eredetét. Lapád a Maros balpartján fekvő, korai keletkezésű Lapád népei-

⁵³ Magyar Sion, IV. 801. skk. 1. — De Karácsonyi 1197 helyett 1202—3-ra teszi keletkezését. (A hamis, hibáskeltő és keletzetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. 1902. Budapest, 90. l.)

⁵⁴ L. a Németek c. fejezetben.

⁵⁵ ZW. I. 110., 1248.-i oklevél átirása és ZW. I. 264.

nek áttelepülése folytán keletkezhetett, mert 1345-ben itt is Kácsik-nembeli Szécsényi Tamás országbíró volt birtokos, aki családjával együtt kezében tartotta a másik Lapádot is. A XIII. század vége felé jutott a káptalan birtokába Orbó (Nagyorbó, ma Alsóorbó). Az ennek szomszédságában fekvő Magyarorbó is már a XIII. században telepedhetett tovább Nagyorbóból. Így még az eredetileg ott birtokos Gyógyi-család kezén keletkezhetett.

Az ezen a vidéken a XIII. században alakult falvak, az oláh vidékek (Fülesd, Oláherkes) kivételével mind a század első felében keletkezettek, mert a tatárjárás után meglévő falvak lakossága is megritkult, úgy, hogy bizonyára jó ideig nem bocsáthattak ki magukból új telepéseket. Több oklevél panasolja ebben az időben az erdélyi püspök falvainak elnéptelenedését.⁵⁶ A század közepétől annak végéig az erdélyi egyház beérte a már meglévő falvaknak újonnan való benépesítésével. Az előbb említett oklevelekben az egyház birtokaira költözők jelentős kedvezményeket kaptak. Sárdra és Vajasdra a püspök százszókat telepített,⁵⁷ a káptalan pedig Enyed, Fülesd, Om-polyca (régebben Regulustelke) és Dálya nevű birtokaira oláhokat.⁵⁸ Bizonyára magyar telepítések is történtek, de ezekről nem maradt fenn adat.⁵⁹

b) Az északi Maros—Küküllő-közben XIII. századi eredetűek: Csombord, Csesztve, Csongva, Faludi, Csebi, Somogytelke, Medvés, Koppánd, Gezse, Bogát, Makótelke, Heudvására a Maros mentén; Forró, Csekelaka, Jobostelek, Istvánháza, Péterlaka, Sülye, Medvés, Elekes, Ispánlaka, Karácsonyfalva, Perech vagy Bagó, Balázsfalva a Marostól délre. A marosmenti telepek közül a XIV. század elején templomos Csesztve és Gezse először csak a XIV. században tűnnek ugyan fel, de fekvésük folytán XIII. századi keletkezésűeknek tekinthetők. A többi mind szerepel oklevélben már a XIII. század folyamán. — Az itt említett falvak magyar nemesi családok kezén tűnnek fel első említésükkor. Talán csak Balázsfalva kivétel.⁶⁰ Ennek keletkezési körülményeit is ismerjük. 1252-ben Herbordus comes és Lőrinc testvére megvásárolják Márton comes fia Balad, Márton és Tamás Zonchel nevű földjének felét, amely

⁵⁶ 1246: ZW. I. 81., 1282: ZW. I. 200,

⁵⁷ L. a Németek c. fejezetben.

⁵⁸ ZW. I. 264. és T. Tár 1895. Beke Antal: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulaféhvárott. 236. és 238. l., 1016. és 1024. sz.

⁵⁹ 1336-ban a király az erdélyi káptalan Koppán nevű földjére települőknek kedvezményeket engedélyezett (Ek. 100.); mivel nincs adat arra, hogy ide idegen népelemek költöztek volna, a települőknek magyaroknak kellett lenniük.

⁶⁰ R. Theil a Balázsfalvi-családot német eredetűnek tekinti (Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde. 1903. 6. l.), de ez az állítása adatokkal nem támasztható alá. A család ősenek neve, Herbordus, magában nem bizonyíték.

kedvező időben három falut is ellát, szent Márton tiszteletére épített temploma van, s a két Küküllő közt fekszik.⁶¹ 1271-ben ugyanitt már Herbordus vajda falva szerepel a Kelneki-család kezén.⁶² 1313-ban a Balázsfalvától nem messze eső Cserged közelében Herbordus fia Balázsnak van földje.⁶³ A család már ekkor továbbterjeszkedett Balázsfalva környékén, ahol később több faluja van. 1332-től kezdve az előbbi falu neve állandóan Balázsfalva, tehát Herbordus fia Balázsról kapta nevét.⁶⁴ — Az északi Maros-mentén több falut a szomszédos terület székelysége alapíthatott. Példa erre Csongva és Nagylak, ahol a birtokos nemesség bizonyára székely.⁶⁵ — Ispánlaka valamelyik név szerint nem ismert ispán alapítása.

c) A Nagyüküllőtől délre eső vidéken Demeterpataka, Damasföldre, Sospatak, Csüged, Drombár, Berve, Bekenszeg, Táté, Középvinc később Mihalcfalva és Bolgárcserged tekinthető XIII. századi eredetűnek. Demeterpatakát, amelynek keletkezéséről már szólottunk, István ifjabb király 1269-ben terra Demetrii néven adományozta a Kelneki-család tagjainak. 1311-ben ezeknek birtokában már Demeterpotoka néven szerepel. Damasföldre Váradjával kapcsolatban 1300-ban tűnik fel, így valószínűleg ennek továbbtelepülése. Sospatak, Csüged, Drombár s az 1318-ban feltűnő Berve a XIV. század elején templomos falvak, mind a négy az erdélyi egyház birtoka, s talán alapítása.⁶⁶ Bekenszeg keletkezési körülményeit ismerjük. 1287-ben Gáldi Buken comes és fiai, Barlabas, Miklós, Gergely Hewrimus terra-t eladják Berga comesnek és fiainak, Márton comesnek, Andrásnak és Péternek.⁶⁷ 1348-ban a Gáldi-család több tagja, köztük Buken fia Miklós fia Jakab Bukemseke birtokukból is részeket adományoznak az erdélyi püspöknek.⁶⁸ Tehát Bukemseke (Bekenszeg) Buken comes alapítása. 1348-tól kezdve a falu állandóan ezen a néven szerepel.

⁶¹ ZW. I. 87. Ma Szancsal.

⁶² ZW. I. 139.

⁶³ ZW. I. 333.

⁶⁴ MV. 96.: Leustachius sacerdos de villa Blasii. — Azoknak a falvaknak körülményei alapján, amelyeknek alapítóit oklevélből is ismerjük, érdekes tanulságot vonhatunk le a XIII—XIV. századi telepek keletkezésére vonatkozólag. Balázsfalva, Karácsonyfalva, Tompaháza, Miklóslaka, Bekenszeg, Demeterpataka, Gergelyfája, Henningfalva és Pálfalva falvak annak köszönhetik megalapításukat, akiknek birtokában kezdetben feltűntek. Általánosságban tehát azt mondhatjuk, hogy azokat a helységeket, amelyeket több megfontolás alapján XIII—XIV. századi keletkezésűeknek tekinthetünk, még ha nem -falva, -háza, stb. nevűek is, valószínűleg az a nemesi család alapította, amelyiknek kezén kezdetben szerepel.

⁶⁵ L. birtokosait.

⁶⁶ MV. 99.

⁶⁷ Anj. Okm. IV. 302.

⁶⁸ ZW. II. 631.

Hogy alapítója magyar nemes volt, azt neve bizonyítja.⁶⁹ — Ismerjük Mihalcfalva névadóját is. 1287-ben Hewrimus terra szomszédjaként szerepel Mihalch. 1319.-i adat szerint a Bátoricsaládhoz tartozó Mihalch és testvére, Keneer régen királyi adományul kapták Kuzepwinch, 1319-ben már M i h a l c h-falu a birtokot. A Középvinc elnevezés tehát eltűnt, s a falu neve ma is Mihalcfalva. Vagyis az új birtokos neve kiszorította a régi elnevezést. — Nem lehetetlen, hogy a Mihalcfalvával és Bekenszeggel szomszédos Tátét is az 1287-ben Hewrimus-t megvásároló Berga comes utódai alapították, mert kezdettől fogva ezek tűnnek fel itt birtokosként. Az is lehetséges, hogy Hewrimus Táténak régi neve.⁷⁰ — Az oklevélben először 1303-ban feltűnő Bolgárcsergedre talán ekkori birtokosa, a Gyógyi-család telepítette le a szlávokat.

d) Több okunk van annak hangoztatására, hogy a III. András király 1293.-i oklevelében szereplő „predium nostrum Scekes”,⁷¹ ahova a király minden más birtokos oláhjainak letelepítését, elrendelte, meglehetősen nagy kiterjedésű terület volt, s a folyópartok leszámításával a megyének a Nagyküküllőlől délre eső vidékét magában foglalta. Székes királyi birtok határát a két Székes folyó alkotta. Ezek közül az egyik Karacsonyfalvánál a Nagyküküllőbe, a másik pedig Váradjánál a Marosba ömlik. A két, folyón kívül még négy helynév őrzi a Székes nevet. Ezek közül XIII—XIV. századi oklevelekben szerepel „villa Zekes” (Székes, később Konca) és Bolgarzekes vagy Ermenzekes, a mai Örményszékes. Nem fordul elő oklevélben a Veresegyháztól északnyugatra fekvő Székás és az Örményszékestől nyugatra fekvő Székás-Preszaka. Ezek a helynevek körülbelül a terület szélein tűnnek fel s mintegy határpontokat jelentenek. De az 1293.-i oklevélben, amely pedig magában is eléggé bizonyító erejű, és a négy helynéven kívül is vannak adatok, amelyek Székes királyi birtok területét megjelölik. 1290—95 körül Buzd falut északról és keletről „terrae

⁶⁹ Hogy Hewrimus terra melyik későbbi falut jelenti, azt biztosan megmondani nem tudjuk. H. Schönebaum Szentimrével azonosítja (i. m. II. 35. L). De erre a két név nem is szembetűnő hasonlóságán kívül semmi támpontunk sincs. Sem a Gáldi-családnak, sem a Tátéi-családnak (Berga comes utódainak) nincs Szentimrén birtokuk. Hewrimus-t még leginkább Tátéval lehetne azonosítani, mert Berga comes utódai ebben a Bekenszeg szomszédságában fekvő faluban éltek. (L. Táté.) 1287-ben Hewrimus egyik szomszédja Mihalch, a későbbi Mihalcfalva névadója. Mihalcfalva pedig inkább Táténak, mint a Maros tulsó partján fekvő Szentimrének szomszédja.

⁷⁰ A Tátéi-család birtokossága: Ek. 109., Teleki I. 126., DI 30.648., DI 30.702., DI 30.706, DI 29.184., DI 29.241., DI 26.398., stb. .

⁷¹ ZW. I.264.: „... universos Olachos in possessionibus nobilium vel quorumlibet aliorum residentes ad predium nostrum regale Scekes vocatum ordinissemus revocari, reduci et etiam compelli redire invitos, si forte in hac parte non acquiescerent iussioni...”

Scekes” határolják. 1295-ben Vyuianus comes, a királyi kamara ispánja és beszercei ispán, mint a királytól kinevezett procurator Godyn, azaz Ringelkirch faluról azt állítja, hogy az Székes területéhez tartozik.⁷² 1304-ben Gregorfaya (Gergelyfája) „... in partibus Transiluanis in loco Zekes” szerepel. 1329-ben „terram seu possessionem ... nunc Wingarthkeehr vocatam in Zekes existentem...”⁷³ 1313-ban „terram seu possessionem Wereseghaz vocatam in Zekes...” ugyanakkor „possessiones suas Werusighaz ... et Gregorfaya vocatas in Scekes existentes...”⁷⁴ meghatározásokról olvasunk. Mindezek az adatok pontosan megvilágítják Székes királyi birtok kiterjedését. A Székes birtokra vonatkozó oklevelek közül a legkorábbiak csak a XIII. század végéről valók. Székes késői betelepülésére vallanak kivétel nélkül késői, legkorábban a XIII. században keletkezett helynevei s az itteni telepek keletkezési körülményei. De ez nem azt jelenti, hogy a királyi birtok teljesen lakatlan volt a korábbi időben. Ezeknek a helyneveknek kialakulása előtt volt a királyi birtokon egy korábbi települési réteg is, amelyre több okból következtethetünk.

Székes földje neve szerint szikes, mocsaras, vizenyős terület volt.⁷⁵ Ez a körülmény késleltethette betelepülését. De legkésőbb a XIII. század elején itt is megindulhatott a település. Feltehető, hogy a Székes vizeken kívül alakult Székes helynevek ezen a területen a legrégebb eredetűek, mert vagy közvetlenül a mellettük folyó vízről, vagy már a terület nevére kapták elnevezésüket. Nem valószínű ugyanis, hogy az egész terület nevével azután jelöljenek meg egyes helységeket, miután ott már több más nevű falu is kialakult. Így a Székes nevű helyeket, vagy legalábbis közülük egyet-kettőt tekinthetjük a vidék első jelentős telepének. A terület délnyugati szögletében fekvő Székes falu ugyancsak 1291-ben tűnik fel, de 1322-ben Salgó királyi vár tartozéka, tehát nem a később ideköltöző népelemek alapítása.

A XIII. század vége felé ezen a területen keletkező helységek közül néhánynak régi neve is ismeretes: Vingárt régi neve Guga és Chybar, Ringelkirché Godyn, Birbóé Chatha, Pókafalváé Ladnuk és Kysebkerothnuk. Ezek közül Vingárt fejlődése tanulságos. 1345-ben a Kelnekiek birtoka, s neve Guga alio nomine Vengerskyhr.⁷⁶ Ugyanebben az évben még egy

⁷² ZW. I. 270.: ... magister Vyuianus comes camere domini regis et de Bezterce per dominum regem procurator possessionis Zekes... quandam particulam terre Godyn vocate, quae vulgariter Ryngylkyrch nominatur, ad ipsam possessionem Zekes spectare constanter assereret, metas predictae possessionis zekes per ipsam extendendo...

⁷³ ZW. I. 469.

⁷⁴ ZW. I. 335.

⁷⁵ MNy. 1912. 393. Pais D.: „Szék” jelentése: mocsár, szikes terület.

⁷⁶ ZW. II. 605.

régi neve feltűnik: Chybar nunc alino nomine Vengarthkerch.⁷⁷ Ezek a régi nevek akkor lehettek érvényben, amikor a telep még nem volt a szász, Kelnekiek kezén, akik alatt új, német nevet kapott. A Kelnekiek pedig körülbelül a XIII. század végén szerezték ezt a birtokukat is, mint pl. Demeterpatakát. 1329-ben ugyanis a Bakay⁷⁸-ból való Illés fia András „*terram seu possessionem nunc Wyngarthkeerch vocatam in Zekes existentem*”, melyet ő, apja, Illés, és nagyapja, nagy Illés (Elyas magnus), valamint fiai, Wz (Uz), Zereth és Botb annak idején Kelneki Dániel comesnek eladtak, most átadja ennek fiainak, Miklósnak és Mihálynak, ugyanúgy, ahogy valaha ők birtokolták. A Bakaji-család Csánki szerint magyar eredetű kisnemesi család.⁷⁹ Erre vall az Uz és Both név is.⁸⁰ De az ő idejükben ott élő lakosság nem lehetett jelentős, mert a helység régi neveit alig pár évtized alatt kiszorította a bizonyára a Kelnekiekkel odaköltöző német lakosságú Weingartkirch elnevezése. Ez a név Vingárt alakban ma is megvan. Chatha ugyancsak a Kelnekiek kezén alakult Birbaum faluvá, Godyn pedig a Vizaknaiak (szintén szász gerébcsalád) birtokában Ringelkirch nevet kapott, s így nem lehettek jelentős falvak, ha nevük oly könnyen háttérbe szorulhatott.⁸¹ Hogy a kialakult falvak nem vesztették el régi nevüket, arra példa Gergelyfája székesi falu. Ez tatárjárás előtti magyar alapítás. 1304-ben Wasyan-i Tyuan fia Miklós — apja és György testvére nevében is „... medietatem... possessionis eorum hereditariae Gregorfaya... in partibus Transiluanis in loco Zekes... ut asseruit a tempore antiquorum Tartharorum ab ipsis alienatae... et a praedecessoribus”, rokonuknak, Solum Benedek mesternek és ennek Been nevű testvérének adja, mi-

⁷⁷ ZW. II. 612.

⁷⁸ ZW. I. 469. — Bakay: Bakaj magyar kisnemesi falu Hunyad megye északkeleti részén. (Csánki i. m. V. 22. és 71. l.)

⁷⁹ U. o.

⁸⁰ Wz ethnikumot jelző név, Both pedig török hatásra képzett növényi eredetű személynév. (MNY. 1922. 100. és 33. l. Pais.)

⁸¹ A megye csaknem minden részén észrevehető jelenség, hogy a XIII—XIV. században feltűnő nevek előtt egyes falvaknak régibb nevük is volt. Pl. Bagó régi neve Perech, Tátéé terra Hewrimus, Mihalcfalváé Középvinc, Póka-falváé Ladnuk és Kysebkerethnuk, Megykeréké Germand vagy Gyarmand, Tövisé Kokka vagy Kukk, Újfalué Kenteieke, Kutylfalváé Újfalu, Vingárté Guga és Chybar, Birbóé Chatha, Ringelkirché Godyn. Valószínű, hogy a régibb névvel jelzett telepeken is, ha nem is rendszeresen, de megindult valamilyen település. Az ilyen földet talán a szomszédság vette művelés alá, vagy egészen kezdetleges falualakulás kezdődött el rajta, gyér lakossággal. Általában a falvak névváltozása elég gyakori jelenség. A név állandósulása a település megszilárdulását is jelzi. Tehát, ha a XIII. század elejéről ismerünk olyan helynevet, amelyet később más vált fel, akkor az általa jelzett falu sem lehet egyértékű az olyan hasonlókori helységgel, amelynek neve később is állandóan az illető falu neve marad.

vel ez szerezte vissza számukra. 1307-ben Tivan comes, *Gregorius* fia, és rokona, Solym Benedek, Gregorfaya miatt pereskednek.⁸² A falu alapítója tehát Tivan comes apja, Gergely volt. A család magyarságát a Tivan és a Sólyom nevek igazolják.⁸³ Az örökös nélkül elhalt Tivan Gergelyfáját László erdélyi vajdára hagyta,⁸⁴ aki azt Kelneki Salamon fiának, Dánielnek és Miklósnak adományozta.⁸⁵ De Gergelyfája ezeknek kezén is megtartotta régi nevét. — Ugyanekkor kapták meg a Kelnekiek László vajdától a Gergelyfával szomszédos Veresegyház falut is; ennek keletkezési körülményeit nem ismerjük, de neve szerint ez is magyar lehetett, s szintén nem vesztette el nevét.

Az 1293.-i adat szerint oláhoknak is kellett Székes területén élniök, maradandó falvakat azonban csak a magyarság alapított itt a szászok betelepődése előtt. Ilyen falvak lehetnek még Nagykerék, Kiskerék, Ladnuk és Kysebkerethnuk is.

Kiskerék 1302-ben az erdélyi káptalan kezén tűnik fel.⁸⁶ Nagykerék 1324-ben már a szász eredetű Pókafalvi-család birtoka. De mivel neve szerint előbb kellett keletkeznie, mint Kiskeréknek, ezért ezt is, magyar neve alapján, még a szász beköltözés előtt létrejött magyar falunak tarthatjuk; ugyanígy a kezdetben Kut néven szereplő Kutfalvát is.

Kismértékű magyar település folyhatott Ladnuk és Kysebkerethnuk birtokokon, amikor IV. László azokat a nemtelen és birtoktalan Pál apoldiai plébánosnak és Poka testvéreinek adományozta.⁸⁷ A két falu, amelyek 1347-ben Pokafalua alias Ladnuk et Kyssebkerethnuk néven tűnnek fel, magyar nevű.⁸⁸ Mindkettő kis terjedelmű lehetett, de már megvolt a határozott falujellegük, mert szász eredetű új birtokosuk is magyaros alakban képzett nevet adott nekik. Az eredeti lakosság maradványa élhetett az 1446-ban szereplő „platea Hungaricalis” területén.⁸⁹ — Megvolt már a XIII. században az 1293-ban feltűnő Dálya falu is. Ekkor az erdélyi káptalan te-

⁸² ZW. I. 307.

⁸³ Tiván török szó, jelentése: fácán, XII—XIII. századbeli személy- és nemzetségnév. Sólyom török mintára képzett magyar személynév. Pais: MNy. 1922. 31.

⁸⁴ ZW. I. 335.

⁸⁵ U. o.

⁸⁶ Ek. 53.

⁸⁷ ZW. II. 628.

⁸⁸ Lásd a Ladislaus név magyaros csonkult formája. (MNy. 1913. 32. Pais.) — A -nuk pedig régi magyar kicsinyítő képző. (L. Kiskerék, Kerechnuk.) A kicsinyítő képsővel képzett nevű falukon kívül a becenévvel elnevezettek is kis terjedelműek szoktak lenni, pl. Bedötélke, vagy a későbbi Felsőfehér megyében a Saldorf mellett fekvő Salkó.

⁸⁹ DI 30.440.

lepít ide oláh lakosságot. Szláv eredetű neve megmarad 1341-ben feltűnő német birtokosai idejében is.

Székes királyi birtokon tehát, ha később is indult meg a település, mint a megye többi részén, már a szászok XIII. századvégi beköltözése előtt voltak kisebb-nagyobb magyar falvak, mint Székes, Örményszékes, Gergelyfája, Veresegyház, Nagykerék, Kiskerek, Kysebkerethuk, Kutfalva. Örményszékesnek Bolgárszékes-sel váltakozó neve azt mutatja, hogy itt a szlávok egy már fennálló magyar faluba települt be.

A XIII. század utolsó harmadában telepedtek meg Székes területén a megye földjétől délre lakó szászok. Vezetőik egyes gráfok illetőleg comesek családjai voltak, mint pl. a Kelneki-család, a Vizaknai-család, az Alvinci comesek, s még több ismeretlen, csak új falujukról elnevezett szász család is.

Közülük a Kelneki-család valószínűleg a Brassó vidékén élő szászok soraiból való, mert 1271-ben Calnuk-i Ervyn fia Chel comes és rokona, Brasu-i Ebl fia Teel szerepelnek.⁹⁰ Chel comes szerezte meg Spring, Drassó, Demeterpataka és Vinchenc, más néven Rohundorf⁹¹ falvakat,⁹² fia, Dániel pedig Vingárt, Birbó, Bencenc, Veresegyház és Gergelyfája falvakat.⁹³ Ezek közül Demeterpatakát és Vinchenc-et Chel 1269-ben kapta.⁹⁴ Benchench vagy Sothteluk 1291-ben került Chel fiai, Dániel és Salamon kezére,⁹⁵ Veresegyháza és Gergelyfája 1313-ban,⁹⁶ Vingárt pedig körülbelül Benchench-el egyidőben.⁹⁷ Kelneki Chel tehát még a XIII. század utolsó évtizedeiben szerzett területet a megye földjén, fiai, Dániel és Salamon pedig a XIII. század legvégén és a XIV. század elején. 9 falujuk közül négynek, a régi várföld Demeterpatakának, a magyar birtokosoktól szerzett Gergelyfájának és Veresegyháznak és a székely Benchench birtokának megmaradt a régi, magyar neve. Így csak a többi, német nevű falut tekinthetjük a Kelnekiek tulajdonképeni alapításainak, mert, mint Vingártnál láttuk, a régebben ezeken esetleg élő lakosság nem hagyott ott maradandó nyomot. Ide valószínűleg új lakosságot is hoztak a szászföldről. 1403-ban Spring és Drassó mint „szász falu” tűnik fel.⁹⁸

A Vizaknai Geréb-család is valószínűleg a szászföldről költözött a megyébe. 1351-ben a család egyik tagjának ugyanis

⁹⁰ ZW. I. 139. H. Schönebaum i. m. (1938. 18. l.) ugyan Brasu-t Broos-al (Szászváros) azonosítja.

⁹¹ A mai Riho, l. a várföldek között.

⁹² ZW. II. 606.

⁹³ U. o.

⁹⁴ ZW. I. 127.

⁹⁵ ZW. I. 252.

⁹⁶ ZW. I. 335.

⁹⁷ ZW. I. 469.

⁹⁸ ZW. III. 1496.: „villae Saxonicales”.

Szerdahelyen és a mellette fekvő Mun-ban van birtoka.⁹⁹ Idegen származásukat több adat bizonyítja. A család egyik tagjának neve (Alardus dictus Jung),¹⁰⁰ ennek apja pedig (Alardus iuuenis filius) Gyaan de Vizakna.¹⁰¹ A Gyán név alapján valószínűleg olasz voltukra is következtethetünk.¹⁰² 1277ben Gyán volt a vezetője a Gyulafehérvárott pusztító szász csapatnak.¹⁰³ Az első ismert Vizaknai Geréb, Alardus, 1277-ben halt meg; ennek unokája 1295-ben azt bizonyítja, hogy a Székesben levő Godyn másképpen Ringelkirch birtok, amely vásárlás címén az övé, már elődeinek is birtoka volt. A Vizaknaiak tehát Godyn területén éppen úgy új szász falut alapítottak, mint a Kelnekiek Guga, Chybar, Chatha stb. helyén. A két család talán rokonságban is volt egymással.¹⁰⁴

A Kelneki-család egyik rokona alapíthatta *Henningfalvát* is. — Bár a Kelnekiek birtokait két 1345-ből való oklevél is felsorolja, Henningfalva csak 1369-ben tűnik fel a család birtokában.¹⁰⁵ A Kelnekiek 1345-ben juthattak ehhez, amikor Örökölték (valószínűleg mint rokonok) Enyedi Mihállyal együtt Péterfalvai Henning fia, Miklós fehérmegyei birtokait.¹⁰⁶ Ezek között nem szerepel ugyan Henningfalva, de valószínű, hogy ha ezt 1345 és 1369 közt szerezték, akkor ezt is az előbbi Henningtől örökölték.¹⁰⁷ Mivel 1345-ben a nevezett Henningnek már fia sem él, talán a XIII. század végén keletkezett Henningfalva.

XIII. századi eredetű Buzd is. Ezt Alvinci Herbordus comes 1290-ben vásárolta meg Wardai Pétertől. Szintén szász falu.¹⁰⁸

Ladnuk és Kysebkerethnukot Póka utódai Pókafalva faluban olvasztották össze. Ezek szintén Szeben vidékéről való szászok lehettek, de Póka neve arra mutat, hogy családjukat

⁹⁹ H. O. VIII. 56.

¹⁰⁰ 1313: ZW. I. 333.

¹⁰¹ ZW. I. 270.

¹⁰² L. II. rész, villa Latina.

¹⁰³ ZW. I. 185.

¹⁰⁴ Kis Bálint: Erdély régi családai c. cikkének első táblázata szerint az 1277-ben meghalt Vizaknai Alardus fiának felesége talán Kelneki Chel comes leánya volt. Turul, 1897. 19. skk. II. — ZW. I. 270.

¹⁰⁵ ZW. II. 606. és 612. — 1369: ZW. II, 927., itt Henningfalva a birbói nemesek tulajdona, ezek pedig a Kelnekiek. S az itt szereplő két Kelneki be is illeszthető családfájukba.

¹⁰⁶ ZW. II. 610.

¹⁰⁷ Péterfalva a Váradja mellett folyó Sebes partján, tehát ettől a környéktől nem messze feküdt. S a környékbeli szász családokban ebben az időben, a XIII. század végén, nem találunk Henning nevű nemes, aki P.-i Henningén kívül ennek a falunak alapítója lehetne.

¹⁰⁸ 1309-ben ez is, mint a többiek, a springi dekanatus tagja. (EW. I. 814.)

magyar hatás is érte.¹⁰⁹ 1309-ben Póka utódainak falvát Duae Turres néven találjuk meg a springi decanatus falvai között; ez a név ugyanis megfelel az 1313-ban feltűnő „Pouka fiai Cheuturn földje” névnek. Ebben az oklevélben Pókafalva nem szerepel, hanem Cheuturn pontosan Pókafalva helyén, Veres-egyház és Gergelyfája szomszédságában fekszik a határleírás szerint.¹¹⁰ A falu e szerint meglehetősen nagy lehetett.¹¹¹ Német lakói, ill. a környezet a német Zweitürme néven, a magyarok pedig Pókafalva néven nevezték.

Kisenyed 1292-ben szintén szász kézen tűnik fel. Kisapoldiai Ornodus comes özvegye a birtokos, kinek férje ezt még István királytól kapta. Így legkésőbb 1272-ben már birtokukban volt. Az Enyed név viszont magyar eredetű, vagy legalább is magyar hatást sejtet. Nincs adat arra, hogy az erdélyi egyház Enyed birtokáról alapították volna, csak a név, és a Nagyenyed mellett is meglevő Orbó patak neve azonos a két helységnél.¹¹²

Hosszútélke 1320-ban Zerechmer fiai, Bálint és János kezén tűnik fel. Ezek akkor ennek felét átadják Losady Torda fia, Márkusnak, Szentkirályi Péter fia, Andrásnak és Pál dévai várnagy László, Péter, János és István nevű fiainak. Utóbbiak cserébe adták érte többek között Ladamasteluke nevű, Szelindek mellett fekvő földjüket, amely Pál comes fiainak birtoka, volt.¹¹³ Lódomateluke 1326-ban a szebeni kerületben szerepel; ekkor a király a hűtlen László fia, Pál és fiainak ezt a falvát a hidegvizi nemeseknek adja cserébe, a hidegviziek Déva várához közel eső Tamáspataka nevű birtokáért.¹¹⁴ A két oklevél szereplői között kapcsolat van. Mindkettő szól Déváról és Lódomatelkéről, csak az első nem nevezi meg Pál apját, akit éppen úgy, mint idősebb fiát, Lászlónak hívtak. Mindezek tisztázása azért szükséges, mert szászföldi birtoklásuk folytán valószínűleg őket is szászoknak kell tekintenünk. Az eredeti birtokos, Zerechmer egyik unokájának neve Alardus, amely a Vizaknai-családban gyakori, tehát szász név.

Vizakna nem csatolható Székes területéhez. Külön kell választanunk benne a sóbányát a Vizaknai-család birtokától. A bánya 1328-ban tűnik fel, amikor Károly király megállapítja, hogy a szebeni prépostságnak joga van egy itteni sóbányára.¹¹⁵

¹⁰⁹ Póka a Pál magyaros kicsinyítő formája. Melich, MNy. 1914. 194.

¹¹⁰ ZW. I. 333. Cheuturn: Zwei Türme.

¹¹¹ Fekete Nagy Antal (Településtörténet és egyháztörténet. Századok, 1937. 429. l.) megállapítása szerint a torony templom már nagyobb településre, vagyis jobb vagyoni viszonyokra enged következtetni (a középkorban), a kettős torony pedig már rendszerint mezővárosi vagy ahhoz közelálló jellegre mutat.

¹¹² ZW. I. 259. „Secundum libertatem Saxonum”. Kisapoldia a szászföldön feküdt, Kisenyedtől délre.

¹¹³ Erd. M. gr. Bánffy-cs. lt. F. 131.

¹¹⁴ ZW. I. 449.

¹¹⁵ ZW. I. 459.

A hét szék lakossága minden évben innen hordta el a „kis sót”.¹¹⁶ 1418-ban azok ellen a királyi hospesek ellen történt intézkedés, akik itt a királyi kamarának sem szolgálni, sem sót vágni nem akartak.¹¹⁷ Mindebből az tűnik ki, hogy a bányászok szászok voltak, amit még az a körülmény is erősít, hogy Vizakna a nagyszebeni prépostság egyházi hatáskörébe tartozott.¹¹⁸ A sóbányászok tehát onnan kerülhettek ki.

A Vizaknai-családnak semmi kapcsolata nem volt a bányával. A család a XIII. század utolsó harmadában kerülhetett ide.¹¹⁹ Talán német lakosságot is hoztak magukkal, mert Vizakna és a szomszédos, már szászföldi Szelindek határában 1346-ban több német dülönév fordul elő.¹²⁰

5. A XIV. századi falvak.

A Maros jobbparti vidékén a XIV. századra csak három magyar falu, Rákos, Tiborpatak és Remete keletkezése tehető. Rákos 1355-ben mint székely falu tűnik fel. Tiborpatak és Remete első említése ugyan csak 1441-re esik, mégis valószínű, hogy a két falu már a XIV. században is fennállt, mert Tiborpatak az 1352-ben szereplő Tibor szőlőhegy lábánál fekszik, Remete szomszédjai pedig már mind megvoltak ebben a században. Mivel a megye többi részében a XIV. században is nagyobb számmal keletkeznek új magyar és (Székesen) szász falvak, azt mondhatjuk, hogy a Maros jobbparti vidékén a többi vidékhez képest a magyar és szász falvak alakulása tulajdonképpen már a XIV. századig végetért. Ellenben a hegyi patakok forrásvidékénél, a hegység belsejében egymás után jelentek meg az oláh telepek. Az erdélyi káptalan birtokain tovább élt a Fülesdre, Enyedre és Ompolycára. telepített oláhság, sőt Enyed környékén szemmel láthatóan tovább is terjeszkedett. 1326-ban Fülesden több oláh kenéz élt.¹²¹ Nagyenyedhez közel két falut alapítottak oláh kenézek: Musna, máskor Musina vagy Mursinaházát és Vláházát.¹²² Szintén a XIV. században keletkezhetett most már a káptalan Orbó birtokának szomszédosságában, az Orbó-patak forrásvidékénél Oláhorbó,¹²³ közelében, a Gyógy-patak forrásánál pedig, már a havasokban, Oláhgyógy, — 1413-ban „alter Gyog volahalis” —, a mai Havas-

¹¹⁶ ZW. III. 1709.

¹¹⁷ Teleki I. 437.

¹¹⁸ Beke Antal: Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején. 204. l.

¹¹⁹ L. fent.

¹²⁰ Mons Zybunzruk, wasser val, fuchzloch, füzesek „materno vocabulo sal Wydenplok”. ZW. II. 616.

¹²¹ DI 30606.

¹²² L. az Oláhok c. fejezetben.

¹²³ L. Orbó.

gyógy. A Kecskés várhoz tartozó oláhok Bocsárd káptalani falu szomszédságában, illetőleg annak határai között Járai alvajda vezetése alatt új, a várnak szolgáló faluban tömörülnek;¹²⁴ ez az oláh falu a XV. században a káptalan birtokában feltűnő Oláhboesárd.¹²⁵ A megyének Hunyad felé eső határán már a XIII. században fennálló Oláherkes határai között keletkezik Dorozsmán, most már a Barcsai-család kezén, majd ugyanennek a családnak birtokában megjelenik Warwypatak alio nomine Chorra oláh falu. Lehet, hogy az 1525-ben szereplő Oláh-Gáld (valószínűleg a mai, havasok közt fekvő Intregáld) szintén ebben az időben alakul.

Ilyen módon a Maros jobbparti vidékének területi kialakulása a XIV. század végére befejeződött.

b) Az északi Maros—Küküllő-közben, a Maros jobbparti vidékével ellentétben, a XIV. században is tovább folyt a magyar falvak alakulása. Ezek: Lőrincrève, Kenteleke vagy Újfalva, Tompaháza, Apahida, Miklóslaka, Újfalva vagy Kutyfalva, Batizháza, Gabud, Acintos, Nándorlaka, Bükkös, Kach, és Herepe. Tompaháza a szomszédos csombordi Tompa-család továbbterjeszkedésének az eredménye.¹²⁶ Miklóslakán 1351-ben a Pok-nemzetség Móriczhidi-ága osztozkodik. Mivel Móric fia, Miklós, a Móriczhidi-ág második leszármazója, 1314—18-ig erdélyi vajda volt, bizonyára ő a falu alapítója és névadója. A falu már 1332-ben szerepel templomával az egyházi tizedlajstromban.¹²⁷ A többi falu alapítóját nem ismerjük, de személynévi összetételű nevük és birtokosaik alapján ezek is magyar nemesi alapításúak. Így előkelőbb nemes lehet neve szerint Batizháza alapítója. Apahida talán Somkerek-i-alapítás, mert 1343-ban a vele együtt szereplő Csombord és Gombás ezeknek birtoka. A később feltűnő Gabud talán a Csekelakiak telepítése, mivel állandóan ezeknek birtokában szerepel.

Feltűnő, hogy a Maros és a mai Békáspatak közti szögben csupa új nevű telepet találunk a régebbi Hari, Ózd, Szentjakab és Szentbenedek körül. Ennek oka bizonyára az lehet, hogy ez a terület sokáig erdős volt. Falunévek is mutatják ezt: Bükkös és Herepe, s az egyes falvak határleírásában is állandóan erdőt említenek. A XIV. századi telepek közül csak Herepének van temploma; s közülük több: Heudvásár, Kach, Bedótelke, Hillérelke vagy Ravaszlik, Jobostelke ma már nincs is meg.

c) A Küküllőtől délre eső vidéken a XIV. századra tehető Lumfalva, Csufud, Véza, Szászpatak, Túr és Oláhcsesztve ke-

¹²⁴ Teleki, II. 406

¹²⁵ L. Bocsárd

¹²⁶ L. Csombord.

¹²⁷ DI 30126. — DI 30099. Hóman-Szekfü II. 60. 1. és I. Károly főtisztviselői. — MV. 92., 106., 129.

letkezése, Lumfalvát talán az 1346-tól kezdve Váradján birtokos Járai Péter alvajda alapította. Utódai kezén tűnik fel 1407-ben és 1408-ban. Véza, Szászpatak és Csesztve a Balázsfalvi Herborth-család alapítása. Véza 1320-ban Balázs fia, Herbord birtoka. Szászpatak 1482-ben mint Herborth Gergely birtoka tűnik fel. Chiesztve-n pedig Balázs fia, Herbord ügyében Fehér megye hivatalos közegei oklevelet adnak ki. Mivel 1482-ben Olahchezhwe Herborth Gergely birtoka, 1320-ban sem lehet szó a Maros mentén fekvő Csesztvéről.¹²⁸ Farkastelke és Czufud talán az egresi apát népeinek továbbtelepülésével keletkezett. 1318-ban ugyanis két szász nemesnek igazolnia kell, hogy Farkastelkében az egresi apátnak nincs birtoka. A már 1386-ban is szereplő Chyphud-ban pedig 1426-ban farkastelki nemesek a birtokosok. De Czufud neve alapján az sem lehetetlen, hogy a nem messze fekvő Szancsalon a XIV. században lakó mohamedánok adták ezt a nevet a helységnek. Tur (ma Tür) is XIV. századi oklevelekben tűnik fel.¹²⁸ Ezen a vidéken a XIV. században keletkezett helységek közül csak Tur-nak volt temploma 1332—37-ben.

d) Székes birtokon is a már meglévő telepek a XIV. században újabb rajokat bocsátottak ki magukból. Így keletkezett a Kelneki-birtokok közt Újfalva, Pókafalva mellett Jakabpataka, Hosszútelke mellett Pálfalva. Önálló fejlődésnek látszik Alamor. Újfalva már a Vingárti Geréb-család birtokában fejlődött. Az 1411-ben ezen a vidéken feltűnő család csak anyai ágon szász eredetű; a Kácsik-nemzetség erdélyi ágából való Cseh I. Péter fia, disznójó¹³⁰ Geréb János feleségül vette Kelneki Cheel comes dédunokájának, Mihálynak Anna nevű leányát.¹³¹ Ettől kezdve tehát magyar földesúr vezeti a Vingárttal együtt kapott többi Kelneki-birtokot is. A Kelneki-család tagjai 1380-ban felosztották egymás közt birtokaikat, de ezek közt még nem volt ott Újfalva.¹³² 1410-ben a Vingárti Geréb-család rokonainak pereskedése alkalmával tűnik fel először. Ma ilyen néven nincs meg; a Henningfalva, Vingárt, Birbó, Gergelyfája és Veresegyház körzetében levő Ohaba falut kell vele azonosítanunk.¹³³ Annál is inkább, mert a többi környékbeli falu alakulását mind ismerjük. Így Újfalvának valószínűleg adómentességet élvező oláh népek odatelepítéséből keletkezését a XIV. század legvégére tehetjük.¹³⁴

Jakabpataka ma nincs meg, de 1324.-i leírás szerint Póka-

¹²⁸ ZW. I. 371. Datum in villa Chiesztve. — 1482: DI 29.318.

¹²⁹ ZW. II. 901.

¹³⁰ Egyik birtokuk neve.

¹³¹ L. Vingárt.

¹³² ZW. II. 1124.

¹³³ ZG. IV. indexében: Újfalva: Ohaba. Mai német neve: Neudorf. I. Újfalva.

¹³⁴ Melich: Honfk. Mo. 184—5. l.

falva, Gergelyfája, Veresegyház és a Székes-patak közt feküdt. Lakossága a három faluhói kerülhetett ki, mert ekkor Póka fiai, Henning és Bachen, valamint a Kelnekiek (tehát Gergelyfája és Veresegyház birtokosai) közt perbeli ítélet értelmében két részre osztották.

Pálfalva 1338-ban tűnik fel Buzdtól északra, ennek határleírásában. Birtokosa László fia, Pál, Hosszútelke egyik felének tulajdonosa. 1368-ban ugyanezen a vidéken terra Paluelge szerepel.¹³⁵ Ebből a névből, s abból a körülményből, hogy ma nincs meg, arra következtethetünk, hogy egészen kis falu volt.

Alamor 1319-ben szász birtokos, Tolmácsi Corradus kezén tűnik fel Bolgárszékessel együtt. Lehet, hogy ennek az alapítása. A század vége felé keletkezhetett Kisludas vagy Bakludas. A szomszédos Királyludas (ma Nagyludas) lakóinak továbbtelepülése útján jöhetett létre.¹³⁶ 1413-ban tűnik fel először Bakludas-i Jakab fia, Cristianus. 1428-ban a Vingárti Geréb-család kapja meg.

A megye mai térképén Pókafalvától és Kiskeréktől délre egy Oláhbogát nevű falu fekszik. Ez nem más, mint a XV. században új névvel elnevezett régi Nagykerék.¹³⁷ Azért valószínű, hogy a névcseré a XV. században mehetett végbe, mert 1435-ben a Vingárti Geréb-családdal rokonságban levő Bogát-család, az északi Maros—Küküllő-közi Bogát falunak a földesura, részeket kap a megye déli részében, Vingárt, Gergelyfája, Veresegyház, Ringelkirch, Birbó, Újfalu, Demeterpataka, Henningfalva és Bencenc falvakban,¹³⁸ tehát a Vingárti-Geréb-család valamennyi birtokán. Ezeknek birtoka volt az itt fel nem sorolt Nagykerék egy része is, amely később a Bogát-családnak, esetleg bogáti lakosságnak ideköltözése folytán először a Bogát, majd az Oláhbogát nevet kapta. Tehát a Székes-vidék középkori falvainak alakulása, bár nagyobb ütemben csak a XIII. század vége felé indul meg, éppen úgy befejeződik általában a XIV. század végéig, mint a megye egyéb vidékén.

¹³⁵ M. N. Muzeumi Törzsanyag, Péter alvajda oklevele.

¹³⁶ L. Nagyréceze.

¹³⁷ L. Nagykerék.

¹³⁸ Erd. M. br. Bálintitt-cs. lt. — Turul, 1911. 147—8. 1. és Kach birtok 1389.

6. A bányavidék.

A Maros jobbparti vidékén külön egységként tűnik fel az Erdélyi Érchegeységben Zalatna és Abrudbánya központokkal alakult bányavidék, amely különvált a Maros és mellék-vizei mentén fekvő telepektől.

Abrudbánya és környéke a középkorban a megye nyugati részén az Ompolytól északra eső bányavidéket foglalta magában. Az aranybányászatot már a rómaiak megkezdték itt.¹³⁹ Az Ompoly mellett fekvő Obruth terra első ismert birtokosa Yula bán volt,¹⁴⁰ aki azt királyi adományul kapta. Az ő halála után Zibuslaus székely birtokába jutott. 1271-ben V. István az egész területet az erdélyi káptalannak adományozta.¹⁴¹ Hogy az 1320-ban már Obrudbania-nak nevezett helyen nagyobb területet kell értenünk,¹⁴² azt egy 1366-ból való oklevélnek „... districtum terre Obrug..., in qua est Zalathna” és: „eundem districtum terre Obrug cum Zalathna ac villis in territorio eiusdem situatis ...” említő kifejezései bizonyítják,¹⁴³ továbbá az a megjegyzés, hogy ekkor „in districtu Obrugh et Zalathna” arany, ezüst és egyéb fémbányák vannak. 1425-ben Zalathnabánya alias Abrudbánya ismét mint egy fogalom, egységes vezetés alatt szerepel.¹⁴⁴

A bányákban német bányászok dolgoztak. Eredetük nem ismeretes; a krakói és igeni németek (primi hospites) többször megpróbálták, hogy a bányavidéket a káptalantól magukhoz ragadják.¹⁴⁵ 1425-ben Abrudbánya, illetőleg Zalathnabánya vezetősége a következő: Murator plebanus, Johannes Gral index, Sigismundus Frispyr, Franeiseus Grammer és Petrus medicus. A káptalan ekkor az itt lakókra, mint egyéb jobbágyaira, adót vet ki, ezt a kötelező évi 500 fr helyett 60 aranyforintban állapítva meg.¹⁴⁶ De valószínűleg magyar réteg is lakott Abrudbányán; ezt a határában 1444-ben feltűnő Solamkw, Fenyepatak, pons Kewkuth, Hollokew, (Karna) pataka, via AlsoKerw helynevek mutatják.¹⁴⁷ Úgy látszik, a

¹³⁹ Az Abrud név az „obryzum”: terméсарany szóval van összefüggésben. (Melich: Hfk. MO. 287.)

¹⁴⁰ Az 1201-ben oklevélzáradékban szereplő Yula voivoda et comes Albe Transiluanie (HO. V. 5.) azonos Kán-nemzetségbeli idősebb Gyulával, aki többször viselte az erdélyi vajdai és a horvát-szlavón báni címet. L. az I. fejezetben.

¹⁴¹ ZW. I. 140.

¹⁴² Ek. 78.

¹⁴³ Ek. 665., 674. — Ompolycza és Metesd is a bányavidék területéhez tartozott.

¹⁴⁴ Ek. 255.

¹⁴⁵ 1320: Ek. 78. — 1338: ZW. I. 543.

¹⁴⁸ Ek. 255.

¹⁴⁷ DI 30.438.

XV. század vége felé már előrehaladt a lakosság elmagyarosodása, vagy pedig Abrudbányán már eredetileg is jelentős magyar réteg élt, mert 1490-ben csak Abrudbányáról szóló oklevélben a következő nevek szerepelnek: Bartholomeus Zeuch iudex, Georgius Zepel, Petrus Wayda, Ambrosius literatus, Petrus Zabo, Gallus Zabo, Clemens Aranyas iurati cives oppidi Abrughbanya, item Paulus Kalmar, Leonardus, Petrus Balog, Paulus Ferenczy, Dominicus Palfy, Johannes Soldos, Thomas Warga, Valentinus Fazekas, Andreas, Danyel, Johannes Mezaros, Matheus Toth, Petrus Pathaky, Anthonius Zuthor, Matheus Pap, Demetrius Nagh, Paulus Chyzar, Gregorius Kowach, Johannes Chais, Nicolaus, Marcus, Benedictus Brozar, Valentinus Mezaros, Stephanus Warga, Balthazar pistor, Ladislaus Melda, Valentinus Balo in eodem oppido Abrwghbanya commorantes.¹⁴⁸ Mivel Ambrosius literatus, Anthonius Zuthor (sutor) és Balthazar pistor foglalkozásnevét latinul írja az oklevél, a magyar nevek már családnévvé lett foglalkozásnevek, s ezért viselőik is magyarok. 34 név közül Zepel, 3 Brozar,¹⁴⁹ Melda valószínűleg nem magyar, háromnak csak a foglalkozását ismerjük, Toth eredetileg szintén nem volt magyar, Pathaky származási helyét nem ismerjük; de ha még ezt az utóbbi kettőt is leszámítjuk, akkor is 24 név, tehát 50%-nál jóval több magyar. Ha ezt az arányt átvisszük a lakosság egészére, akkor a korábbi állapothoz képest a magyarság javára történő nagy változást állapíthatunk meg.

Z a l a t h n a b á n y a helyén a római korban Ampeium volt a bányászat székhelye. A magyar Zalatna név a szláv zlateu (aureus) melléknévből való szláv szó. Mire a XIII. század közepe előtt a magyar név kialakult, a névadó szlávság már eltűnt a környékről.¹⁵⁰ 1347-ben Zalatnabánya Lajos király oklevele szerint, (amely Béla király oklevelére megy vissza), Krakó és Igen határai között van.¹⁵¹ Ez lehetett a bányavidékre állandóan igényt tartó százság állítása is, s mivel egyszer 1338-ban az országbíró előtt is sikerült ezt érvényesíteniük,¹⁵² arra is következtethetünk, hogy a bányamívelők egy része közülük került ki.

Kezdetben Zalatna lakossága is német lehetett, legalábbis erre mutatnak Abrudbányával 1425-ben közös vezetőségének nevei, továbbá az a körülmény, hogy kezdetben az 500 fr százs cenzust fizették évenként földesuraiknak.

A bányavidék területéhez tartozott még Ompolycza és Metesd, amelyeket a krakói és igeni százsok szintén szerettek volna a káptalantól elfoglalni. Ompolycza a régi Királytelkével azo-

¹⁴⁸ Ek. 355.

¹⁴⁹ Brozar talán a nem messze fekvő Broosról (Szászvárosról) valót jelent.

¹⁵⁰ Melich: Hfk. Mo. 242—7.

¹⁵¹ ZW. I. 623.

¹⁵² ZW. I. 543. Lampertus iudex curiae regis: ZW. I. index.

nos. 1299-ben mint villa Ompey vagy Regulustelke tűnik fel. 1338-ban neve már a folyó régi magyar nevéből szláv képzéssel alakult Ompoycha.

7. Gyulafehérvár.¹⁵³

Először a Gyuláknak, azután a várispánságnak, végül az erdélyi püspökségnek volt a székhelye. A castrum eredetileg is a mai várhegyen volt, de a középkori város nem a mai város helyén feküdt, hanem a székesegyház homlokzatával szemben a közeli szőlőhegyekig nyúló síkságon terült el.¹⁵⁴ A várszerkezet bomlása után a vár és a város is a püspök földesúri hatósága alá került. 1279-ben László király a szent Mihály egyháznak adományozza fehérvári földjét, amely a sz. Mihály templom mellett fekszik, s amelyen a királyi vendégek laktak, de a szászok támadása miatt teljesen elnéptelenedett.¹⁵⁵ E szerint a városi település a székesegyház mellett kezdődött el. Ezen a területen bizonyára magyarok éltek, különben a szászok jobban kímélték volna.¹⁵⁶ Ha hihetünk annak a számadatnak, amely az erdélyi káptalannak Gentilis bíborshoz küldött Jelentésében található, akkor a szászok körülbelül 2000 lelket pusztítottak el.¹⁵⁷ De ez a szám valószínűleg túlzott, mert a tatárjárás is erősen megritkította a város lakosságát, amint azt Rogerius leírásában és az 1246.-i és 1282.-i királyi oklevelekben olvashatjuk.¹⁵⁸ Rogerius a város pusztulását írja le, az 1246.-i oklevél szerint pedig „senki sem, vagy csak kevesen maradtak Albán”.¹⁵⁹ Ezért a püspök kérésére a megmaradtaknak és az újonnan odaköltözőknek nagy települési kedvezményeket ad a király. Felmenti őket a vajda, az ispánok és bírák joghatósága alól, csak a püspök és villicusuk ítélkezhet ügyekben, s szükség esetén a királyhoz fellebbezhetnek.¹⁶⁰ A szász betörés után a király ezeket a kedvezményeket megújította. A püspöki birtokok közül Sárdon és Vajadon a XIII. század végén szászok

¹⁵³ 1201. Alba Traneiluana (H. O. V. 5.), 1246. Alba (ZW. I. 81.), 1291. Alba Juliae (ZW. I. 244.), 1478. (comitatus) Gywle Albensis (Sz. 0. I. 224.)

¹⁵⁴ Helybeli hagyomány. A Hadtörténelmi Közlemények 1935. 242. I. közzölt térkép ezzel szemben az újabb állapotot mutatja.

¹⁵⁵ ZW. I. 186.

¹⁵⁶ A püspök és a szász egyháziak között állandóan feszült volt a viszony. Ezért azután a Vízaknai Alardus megölése miatt felbőszült szászág ennek fia vezetésével betört a városba, a templomot felgyújtotta és rengeteg embert leölt. (ZW. I. 185.)

¹⁵⁷ F. VII. 4. 173.

¹⁵⁸ Rogerius: Carmen Miserabile, 40. c szerint a város rommá lett.

¹⁵⁹ ZW. I. 81., ZW. I. 200.

¹⁶⁰ Az oklevél nemcsak Fehérvárról, hanem a püspök valamennyi birtokáról rendelkezik.

kat találunk, így nem lehetetlen, hogy Gyulafehérvár elpusztult lakosságát is ezekkel pótolta a püspök.¹⁶¹ De a város, úgy látszik, nehezen heverte ki a XIII. századi vérvesztését, mert 1854-ben a püspök gyarapítani akarván a város népességét, elrendelte, hogy három éven belül az üres telkekre házakat építsenek, a három év elteltével pedig az üres telkeket lefoglalta és eladatta, bizonyára házépítési kötelezettséggel.¹⁶² A XIII. század végén már volt a városban domokosrendi és ágostonrendi kolostor, és egy szent Istvánról elnevezett apácázárda.¹⁶³ 1350-ben egy Mária-kolostorról történik említés,¹⁶⁴ 1450-ben pedig Szent Erzsébet templomáról.¹⁶⁵ Viszont a kőház még a XV. század elején is külön megjelölést kap az oklevelekben.¹⁶⁶ A XV. században a városnak van kórháza is.¹⁶⁷

A város lakosságáról a város határában előforduló helynevek és a polgárok nevei adnak felvilágosítást. A helynevek a következők: 1350: vinea... in loco poppataka in districtu Albensi;¹⁶⁸ 1363: in contiguitate parvi vici ad vicum Vinchucha;¹⁶⁹ 1400: a város határában silva Turulberek;¹⁷⁰ 1402: vinea... in monte Elewmal;¹⁷¹ 1450: piscina... Zentelsebethazontawa;¹⁷² pratum Pwspekkerthe, Waydazalassa; 1461: Ompayaga, Jarorew, Zenthelsebethfewlde, Fewenyew, via magna lapidea; Chath, nune communi vocabulo Kenderfewlde; terra episcopalis papi;¹⁷³ 1469: promunturium Elewmal, Borbathpathakthorka;¹⁷⁴ 1492: promunturium Chatharymal.¹⁷⁵ Ezek a helynevek kivétel nélkül magyarok.

Személynevek: 1319: Nicolaus villicus et comes Myko cives Albenses;¹⁷⁶ 1350: comes Wyllermus et Dominicus filius Bartholomei, szőlőtulajdonosok;¹⁷⁷ 1360: Hanko germanus quondam Tych et Nicolaus filius Gachal; Laurentius filius Ladislai, háztulajdonosok;¹⁷⁸ 1363: Petrus filius Bartalius, Johannes filius Nicolai filii Farkasii, Nicolaus filius Thome, a

¹⁶¹ ZW. I. 268.

¹⁶² Ek. 160. és ZW. II. 768.

¹⁶³ ZW. I. 267. — F. VII. 2. 178.

¹⁶⁴ Ek. 644.

¹⁶⁵ DI 31.144.

¹⁶⁶ ZW. III. 1550.

¹⁶⁷ 1439: Ek. 275.

¹⁶⁸ Ek. 644.

¹⁶⁹ ZW. II. 795.

¹⁷⁰ ZW. III. 1449.

¹⁷¹ ZW. III. 1477.

¹⁷² DI 31.144.

¹⁷³ Ek. 314, 379.

¹⁷⁴ DI. 29.326.

¹⁷⁵ DI 36.398, pag. 64

¹⁷⁶ ZW. I. 367.

¹⁷⁷ Ek. 644.

¹⁷⁸ Ek. 160.

püspök jobbágyai.¹⁷⁹ Michael filius Petri Fyche; 1400: Gregorius iudex, Anthonius Porkolab, Georgius aurifaber, Thomas Zoldus, Antonius Zewres, Thomas Zykes, Mathias filius Hermanniet Martinus Briccius, Thomas; Johannes Clementis,¹⁸⁰ 1406: Johannes Farkasy, Nicolaus Demeth,¹⁸¹ 1450: Jacobus *Lengel* iudex, Andreas et Georgius Sos, Ladislaus Augustini, alter Ladislaus Simonis, Andreas *Zewerkey*, David *Byro*, Thomas Feyes, Urbanus iudex, Georgius carnifex, Ladislaus Zekel, Michael Hazay, Laurentius *Zaz*,¹⁸² 1467: Valentinus Osualdi iudex, Andreas, Antonius et Franciscus Sos, *Benedictus et Valentinus Ompaycza*, Valentinus *Feredews*, Benedictus Faber, Stephanus, Michael *Warga*, Johannes Siculus, Mathias Sutor, Georgius *More*, Blasius Cutora, Osvaldus sutor, Barnabas *Thordy*, Martinus Sypus, Johannes et Albertus sutores, Demetrius similiter sutor, Georgius Faber, Johannes Mathyus, Petrus literatus, Ladislaus Augustini, Andreas carnifex, Anthonius *Kewbles*, Andreas *Zerechen*, Urbanus dictus iudex, Ladislaus Siculus, Paulus *Kerekes*, Michael *Molnar*, Lucas *Barath*, Stephanus *Damiani*, Johannes *Chorba*, Andreas *Mayor*, Petrus *Mathyus*, Paulus *Urbani*, Jacobus *Sal*, Antonius *Osualdi*, Laurencius *Sowago*, Gregorius *Zylagy*, Mathias *Fodor*, Nicolaus *Faber*, Benedictus *Kewel*, Michael *Hazay*, Johannes *Thalpas*, Stephanus *Magnus*, Nicolaus *Zechy*, Stephanus *Nyrew*, Martinus *Zalay*, Thomas *Konya*, Mathaeus *Weres*, Antonius et Johannes *Rawaz*, Andreas *Marhas*, Blasius *Chathary*, Nicolaus *Rowo*, Stephanus *ollifex*, Martinus filius *Dominici literati*, Ladislaus *Gabor*, Blasius *Kewlthew*, Ladislaus *carnifex*, Thomas *Feyes*, Mathias *sartor*, Franciscus *faber*, Ladislaus *Toth*, Mathias *Kardus*, Mathias *Kardi*, Mathias *carnifex*, Antonius *Sal*, Thomas *Pims*, Petrus *Fewzyey*, Andreas et *Einerieus Pinther*, Nicolaus *pistor*, Valentinus *Themerssek*, Clemens *sutor*, Georgius *Rosa*, Johannes *Zekel*, Andreas *Thorday*, Petrus *Fodor*, Clemens *Weres*, Jacobus *Santha*, Petrus *Fesews*, Petrus et Georgius *Bytho*, Stephanus *Therewk*, Fabianus *magnus*, Martinus *Fewzyey*, Georgius *sartor*, Laurentius *Moldway hospites et incole dicte civitatis et castri et Nicolaus Sardi*, et Anthonius *Safar familiares ... episcopi ... et Petrus Wethesy et Michael castellani ... castri Albensis*.¹⁸³ 1471: Emericus *Zolomy eastellanus Albensis*.¹⁸⁴ 1489: Emericus *Sos iudex*, Dominicus *Sal*, Blasius *literatus*, Martinus *Mezaros*,

¹⁷⁹ ZW. II. 795.

¹⁸⁰ ZW. III. 1449.

¹⁸¹ ZW. III. 1550.

¹⁸² DI 31.144.

¹⁸³ DI 30.882.

¹⁸⁴ DI 30.472.

Elias iurati cives, et Franciscus filius Petri literati, Georgius Zakach.¹⁸⁵

Csak a XV. századi neveket használjuk fel, mert előbb a legtöbb név keresztnév. A statisztikát a ritka és dült betűkkel szedett nevek alapján készítjük el. De felsoroltuk a többit is, hogy kiemeljük az előbbieket használhatóságát. Nem vehetjük ugyanis számításba viselőjük nemzetiségének meghatározásánál a latinul írt foglalkozásneveket, mint iudex, carnifex, sutor, literatus, stb., a pusztán keresztnévek közül pedig csak azokat, amelyek az egyes nemzetiségekre jellemzők, pl. a szász Hermannus név, vagy a Mattheus-ból magyarosan képzett Mathyus. Közömbös nevek a Magnus, Mayor is. Az 1450-ben is szereplő Thomas Feyes, Michael Hazay, Ladislaus et Johannes Siculus nevét sem számíthatjuk még egyszer 1467-ben. Nem vesszük továbbá tekintetbe a három várnagyról szóló adatot, mivel ők mint a vár parancsnokai, előkelő urak voltak s így nem számíthatók a polgárok közé. De ezeknek a számításon kívül hagyott neveknek felsorolása is szükséges, mert pl. a latinul írt foglalkozásnevek arról biztosítanak, hogy a Mezaros, Byro, Zakach nevek már nem tulajdonosaik foglalkozását jelölik, hanem családnevét.

Ilyen módon összesen 78 név áll rendelkezésünkre. Ezek közül 56 (a ritkán szedett, a szász Hermann és fia, Tamás kivételével) kétségtelenül magyar. Vagyis magyar a neveknek körülbelül 71.79%-a. De ez az arányszám feljavul, ha közelebről megvizsgáljuk a többi 22 nevet. Ezek közül Lengyel (Lengyel) és Toth nemzetnév, tehát viselőjük eredetileg nem volt magyar. Az Ompolycza, Thordy, Zylagy, Zechy, Chathary, Thorday, Moldway, Sardi, Zalay ezekből a helységekből és tájakról Fehérvárra költöző emberek nevét jelenti. Teljes biztonsággal nem állíthatjuk valamennyiükről, hogy eredetileg magyarok voltak; nagyon valószínű ugyan, hogy Zalay magyar ember neve, de pl. Ompoycza, Moldway, Sárdi magyar származása kétséges. Mégis mindegyikük, akármi is volt eredetileg a nemzetisége, nevének magyaros képzése szerint már megmagyarosodott. Ezek a nevek és a Lengyel és Toth név, ha teljes biztonság kedvéért számításon kívül is hagyjuk őket, a környezetre okvetlenül jellemzők, s ezért a magyarság százalékának emeléséhez hozzájárulnak. Valószínűleg magyar név a Zewerkey és Fewzyey is. A Themersék, Pims neveket nem tudjuk megfejtetni. Hermann és fia, Mátyás, valamint Laurentius Zaz szászok, bár utóbbinak neve is magyaros képzésű.

A tiszta magyar helynevek és a túlnyomóan magyar személynévek tanúsága szerint Gyulafehérvár és közvetlen környezetének fejlesztésében a magyarságnak volt döntő szerepe. E mellett egészen másodrendűnek kell tartanunk a városban

¹⁸⁵ DI 29.326.

feltehetőleg ott élő szászságot.¹⁸⁶ A nagyenyedi szászságnak főleg a szőlőművelés terén volt jelentős munkássága.¹⁸⁷ De Gyulafehérváron a középkori szőlők neve is magyar. Így az esetleg ide is beköltöző szászság a XV. század végére éppen úgy elmagyarosodott, mint az abrudbányai és a zalatnai szászság.

8. Összefoglalás.

Megállapításainkat összegezve, mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznunk, hogy a település a Maros jobbparti vidékén kezdődött. Itt fekszik Gyulafehérvár, s túlnyomórészt itt található a legrégebbi településekre vonatkozó emlékek. A helynevek is, néhány oláh falu nevének kivételével, korábbi jellegűek, mint a megye többi részében. A várföldek, terra Gomord s a szintén várföldnek tekinthető Csatár kivételével, mind a Maros balpartján fekszenek, ami talán arra bizonyíték, hogy a jobbparton fekvőket korábban, az okleveles korszak előtt adományozták el, s így azokon a falualakulás hamarabb kezdődött meg, mint a balpartiakon. Az erdélyi püspökség és káptalan birtokainak túlnyomó része, s azok a falvak, amelyekben az egyház egyedüli birtokos, szintén a jobbparton fekszenek. Úgy látszik, hogy a püspökség megalapításakor a jobbpart népe-sebb volt a balpartnál, mert a király bizonyára nem üres vagy ritkán lakott, hanem a lehetőség szerint sűrűbb lakosságú birtokokkal támogatta az egyházat. A balparton a folyópart betelepülése egykorú a jobbparttal, de a folyótól távolabb eső, részben erdős vidékek falvai már későbbi keletkezésűek. Míg a jobbparton a XIV. században inkább csak oláh falvak keletkeztek, itt a XIV. században is tovább tart a magyar falvak kialakulása. A déli Maros—Küküllő-köz falvainak legnagyobb része XIII—XIV. századi eredetű, Székes királyi birtok pedig csak a XIII. században kapcsolódik bele az általános fejlődésbe.

A megye egyházi beosztása is fedi a településnek előbb feltételezett fázisait. 1332—37-ben a megye plébániái néhány kivétellel a fehérvári főesperesség fennhatósága alá tartoztak, ez pedig a megye területén több kerületre oszlott. Ezek: a fehérvári, sebesi, springi és selyki kerületek. A megye legrégebbi (X—XII. századi) és legmagyarabb részei a fehérvári főesperesség fehérvári kerületéhez tartoztak. Az itt fekvő falvak a következők: a Maros jobbparti vidékén: Gyulafehérváron kívül Borbánd, Benedek, Bocsárd (Magyar), Enyed (Nagy-), Felenyed, Fahid, Gáld, Gyógy, Igen, Orbó, Sárd, Szentimre, Tövis. Az északi Maros—Küküllő-közben:

¹⁸⁶ A püspök, mint Sárdra és Vajasdra, talán a városban levő birtokára is telepített szászsákokat.

¹⁸⁷ Szabó T. Attila: i. m. 6. l.

Asszonynépe, Bece, Bagó, Buzásbocsárd, Csekelaka, Csesztve, Csombord, Forró, Gombás, Háperton, Herepe, Ispánlaka, Lapád, Megykerék, Miklóslaka, Makótelke, Nagylak, Ózd, Péterlaka, Sülye, Szentbenedek Szentkirály, Újfalv. A Küküllőtől délre: Bencenc, Csüged, Drombár, Cserged (Magyar-), Mihálcfalva, Táté, Tűr, Váradja. Miriszló, Bogát és Csúcs már a tordai főesperességhez tartoznak, ezért, ha korai keletkezésűek is, eredetileg talán nem tartoztak Fehér megyéhez.¹⁸⁸ A fehérvári főesperesség sebesi kerületéhez tartoztak a következő falvak: Alamor, Alvinc, Kisenyed, Krakó. Krakó kivételével ezek a megye déli határa közelében fekszenek. Valószínű, hogy lakosságuk a sebesi szász dekanatushoz tartozó szász falvakból került ki. Kisenyed 1272 körül egy kisapoldiai szász comes birtokába került, Kisapoldia pedig szintén a sebesi kerülethez tartozik. Alvinc helyén bizonyára már a szászok odaköltözése előtt is volt telep, s ekkori egyházi beosztása csak a lakosság kicserélődését jelenti.¹⁸⁹ Kisenyed és Alamor pedig a később benépesedett Székes királyi birtokon fekszik. — A fehérvári főesperesség springi kerületéhez a következő falvak tartoztak: Buzd, Csanád, Dálya, Drassó, Duae Turres,¹⁹⁰ Farkastelke, Gergelyfája, Hennigfalva, Kutfalva, Monora, Pálfalva, Birbó, Ringelkirch, Verese gyház, Spring, Vingárt, Székes.¹⁹¹

A springi kerülethez tartozó falvak példája mutatja, hogy az egyházi beosztás tanulságait csak a település körülményeinek ismeretével kiegészítve használhatjuk fel. Látjuk ugyanis, hogy a szász dekanatusokhoz tartoznak olyan falvak, amelyek szász lakosságáról okleveles adatok tanúskodnak. Pl. Krakó, Alvinc és Székesnek már tárgyalt falvai. De Székesen voltak magyar eredetű, s magyar lakosságú falvak is, amelyek szintén a szász dekanatus egyházi fennhatósága alá tartoznak. Úgy látszik, hogy a lakosságon kívül a birtokos személye döntötte el a falu egyházi hovatartozását. Ezért az egyházi beosztás alapján csak akkor mondhatunk ítéletet a lakosság származásáról, ha a birtokoson kívül a népről is vannak adataink. Így általában csak azt állapíthatjuk meg, hogy a XIV. század elején Székes régi magyar falvaiban is szász hatás érvényesült.

Míg Sorostély, Holdvilág, Farkastelke az egresi apátság alapításai, Csanád, neve szerint, csak később kerülhetett szász

¹⁸⁸ Bogát sokszor Torda megyében is feltűnik. Csánki i. m. V. k. 694. l.

¹⁸⁹ A „Vinc” szó eredetének biztos ismerete (G. Weigand: Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens. Balkan-Archiv 1926. 2. k.: valószínűleg a német telepesek hozták régi hazájukból) többet mondhatna ebben a kérdésben.

¹⁹⁰ Pókafalva.

¹⁹¹ Monumenta Vaticana Hungariae. I. L. ennek a fehérvári püspökség fehérvári főesperességére (archidiaconatus Albensis) vonatkozó részeit és Beke A.: Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. sz. elején.

hatás alá, a környékbeli szászság beszivárgása következtében. A selyki kerülethez tartozott Sorostély, szintén az egresi apát német eredetű falva, a küküllői főesperességhez pedig Balázsfalva és a szintén német eredetű Holdvilág, az egresi apát birtoka.

Az egyházi beosztás alapján ezek szerint arra a következtetésre juthatunk, hogy a megye legrégibb, legmagyarabb vidéke a Maros két partjára, s az attól a nyugati hegyvidékig, délkeleten pedig a Székesig nyúló területre esett.

A település formája a XIV. század végéig túlnyomórészt a nagybirtok és a középbirtok volt. A megye földesurainak kezén 3—4—6—12 falu is egyesült, sőt, egy esetben 18, majd 40. Az egy faluval rendelkező földesuraknak pedig a megye területén kívül volt még több birtokuk.

Legnagyobb birtoka a megye területén az erdélyi egyháznak, a püspöknek és káptalannak volt. Gyulafehérvár közelében és a Maros jobbpartján feküdtek azok a birtokaik, amelyeknek egyedüli földesuraik voltak. Ezek: Borbánd, Csatár, Kisfalud, Fülesd, Szentmihálykö, Szentmihályfalva, Sárd, Vajasd, Bocsárd, Mursinaháza, Vláháza, Nyírmező, Poklospatak, Sospatak, Pad (Hungarica), Akmár, Szentimre, Magyarorbó; Oláhorbó, Ompolycza, Metesd, s talán Nagyorbó, Abrud és Zalatna is. — Jelentős birtokuk volt Nagyenyeden, Miriszlón, Rákoson; birtokrészeik voltak: Gáld, Szentmiklós és Mindszent falvakban. Birtokrészeik voltak a Maros balparti vidékén is, Csombord, Gombás, Apahida, Hari, Acintos, Koppány, Ivántelke, Makótelke, Kutyfalva, Nagylak, Nándorlaka, Szilvás, Bekenszeg és Váradja falvakban. Összesen 43 faluban volt több-kevesebb birtokuk, s ezek között kb. 24-ben voltak egyedüli birtokosok.

Az erdélyi egyház után a Gyógyi-család nagybirtoka következett. Kezén volt Gyógy, Oláhgyógy, Diómái, Miriszló, Orbó, Tövis, Mindszent, Újfalu, Lőrincréve, Megykerék, Pacalka, Kapud, Solymos, Akna, Vadverem, Hari, Karácsonyfalva, Bolgárcserged, Búzásbocsárd, összesen 24 falu. Ezek közül 18 tisztán az övé volt, s csak Mindszent, Újfalu, Lőrincréve, Solymos, Hari, Karácsonyfalva falvakban osztozott más nemesekkel.

Szintén nagybirtokos család a megye déli részén a Kelneki-család, amelynek birtokai később a Vingárti Geréb-család kezére jutottak. A Kelnekieké volt: Demeterpataka, Spring, Drassó, Vingárt, Birbó, Gergelyfája, Veresegyház, Henningfalva, Kutfalva, Ringelkirch, Újfalu, vagyis 11 falu.

A bagói Miske-család birtoka: Bagó, Ispánlaka, Csesztve, Csongva, Mindszent, Tordás. A 6 falu nem volt teljes egészében a családé, de mindegyikben legfeljebb csak 1—2 nemesi családdal osztozott. A balászfalvi Herborth-család birtoka: Balászfalva, Véza, (Oláh) Csesztve, Szászpatak, tehát 4 falu.

A Gáldi-család több ágának falvai: Gáld, Gáltó, Hari, Beken-szeg, Béld, Karácsonyfalva, Fahíd, Sülye, Újfalva. A 9 falu közül 3, Gáld, Gáltó, Fahíd tisztán az övék volt. A Becse-Gergely nemzetségből származó Somkerek-családnak Gombás, Csombord, Apahida és Tordás falvakban volt birtokuk. A 4 falu közül Gombás és Apahida 1343-ig egyedül az övék. A Pókafalvi család 4 falva: Pókafalva, Nagykerék, Kiskerek, Jakab-pataka. A Vingárti Geréb-családdal rokon Bogáti-családé Bogát, Szentjakab, Oroszi, Radnót. A Csanád-nemzetség Telegdy-ágáé Csáklya, Benedek, Tinód és Szentkirály. Az egresi apáté Monora, Farkastelke, Sorostély és Holdvilág. A Bátori-családé Mihalcfalva és Szarakszó. A Kácsik-nemzetség Széchenyi-ágáé a két Lapád. A Járai-családé Váradja és Lumbfalva. A Vízaknai-családé Vízakna és Ringelkirch.

Mivel a megye itt felsorolt 120 falva közül 86-ban csak egy-egy birtokos nemes család élt, a terület legnagyobb része több falura terjedő nagybirtok vezetése alatt állt. A többi faluban sem élt több 2—3 nemesi családnál, s így kismemesi falvakkal nem is találkozunk.

9. A megye nem magyar népei.

a) *Szlávok.* Az újabb megállapítások szerint¹⁹² mindazon területek közül, amelyeken magyarság élt a XI. század elején, a szlávok az aránylag legösszefüggőbb tömegben a Maros jobbpartján, az Erdélyi Érchegység déli lejtőinek Gyulafehérvár és a Küküllő torkolata közti szakaszán lakhattak. E terület helynevei és víznevei között viszonylag sokkal több szláv eredetűt találunk, mint Erdélynek bármely más területén. Ezek a szláv helynevek a következők: Belgrad, Ompoly, Ompolyca, Guozb, (Bocsárd határában), Chemernehavasa, Verespiliske hegy, Celná-patak, Zuhodol hegy, Zalatna, Krakó, Orbó-patak és Orbó-falu.¹⁹³ E szerint az Ompoly mellékének egy részén tiszta szláv lakosság élt, a Maros-jobbpart és a hegység között pedig vegyes magyar-szláv lakosság. Ez a szlávosság a magyarlakta területen már a honfoglalás előtt itt lehetett, mert a magyarok helyneveiket, s ami a fő, vízneveiket átvették.¹⁹⁴ Ezen kívül a Maros kanyarulatától délre is fel kell tételeznünk egy vékony szláv réteget, mert a Bagó helynév s ennek régi neve, Perech, erre mutatnak.¹⁹⁵ A Csesztve helynév is lehet

¹⁹² Kniezsa i. m. 418—9. l.

¹⁹³ U. o. és az idézett oklevelek szerint.

¹⁹⁴ U. o. 400. l.

¹⁹⁵ A Perech név eredete ismeretlen. De hozzá hasonló név: Pereg, a hont-megyei Szikince mellékvize. 1303: Perech. (Anj. O. I. 65.) Ha Peregnek olvasuk, akkor gyakori szláv hely- és dűlőnév: cseh Prec, lengyel Przech stb., jelentése: tulsó. — A Bagó név is lehet szláv: Bogov, vagyis Bog (-uslav, -umil) birtoka. — A Csesztve helynév lehet magyar képzés eredménye is, de lehet szláv személynévből alakult helynév. (Kniezsa István szíves közlése.)

szláv személynévből alakult helynév, s Csongva neve szintén szláv képzésre vall. Valamivel később, a XI—XII. században telepedhettek be az Oroszi-nak nevet adó szlávok.¹⁹⁶ Valószínűleg a XIII. században költöztek a megye területére a kiscsergedi szlávok, Melich szerint alighanem a Duna és Rhodope-hegység vidékéről, s talán együtt vándoroltak ki régi hazájukból a Nagyszeben környékén, Bongárdon és Roszcürön letelepedett bolgárszlávokkal. A kiscsergediek még ma is bolgari-nek nevezik magukat, s a szomszédos oláhok is így hívják őket.¹⁹⁷ A mai Kiscserged neve a középkorban több ízben Cserged Bulgaricum.¹⁹⁸ Bolgárcsergeden kívül bolgárszláv lakossága volt még örményszékesnek, amelynek neve 1398, 1406, és 1408-ban Bolgarzekes. Nem lehetetlen, hogy ennek 1319-ben feltűnő birtokosa, aki a Szeben környékén fekvő tolmácsi uradalom ura volt, telepítette át a Szeben környékén lakó bolgárszlávok egy csoportját.

b) *Németek (szászok)*. A XII. század második felében igen jelentős változást okoz Erdély nemzetiségi viszonyaiban az erdélyi szászság beköltözése. Fehér megyében két falu, Krakó és Igen (Crapundorf) és a Hunyadban fekvő Rams szász lakossága már 1206-ban „primi hospites regni” néven alapvető kiváltságokat kap a magyar királytól. A primi hospites elnevezésből joggal következtethetjük, hogy a szászoknak már a XII. század folyamán meg kellett jelenniük a megyében, mert különben nem kaphattak volna 1206-ban részletes privilégiumot, amely arra vall, hogy igényeik kifejezéséhez, már jól ismerték környezetük viszonyait. Kiváltságuk 18 évvel előzte meg a szebeni szászság Andreanumát.¹⁹⁹ Lehet, hogy az ezekkel szomszédos Bocsárd is megvolt már a XII. században. Nevének eredetét nem ismerjük, s a XV. században neve Magyarbocsárd, de 1332-ben papjának Hentmannus neve alapján talán lakosságának első rétegét is németnek tekinthetjük.²⁰⁰ A XII. században a megye délkeleti szélén az egresi apát is szász falvakat alapított. Ezek: Sorostély, Holdvilág. 1332—7-ben a selyki és kii küllői esperességekhez tartoztak, s 1311-ben Károly király a nagyszzebeni szászság védelmébe ajánlotta őket.²⁰¹

A XIII. században a Maros jobbparti vidékén a szászok továbbterjeszkednek. Részben a már betelepültek erősödnek

¹⁹⁶ Oroszi ugyanis XI—XII. századi név.

¹⁹⁷ Melich: Eonfk. MO. 177—9. l.

¹⁹⁸ L. Cserged. — De a mai Nagycserged lakossága nem volt szláv, mert már a XV. században Magyarcserved volt a neve. Bolgárcserged viszont már 1303-ban ezen a néven tűnik fel, valószínűleg megkülönböztetésképpen a másik Csergedtől.

¹⁹⁹ ZW. I. 17.

²⁰⁰ MV. 92.

²⁰¹ MV. és ZW. I. 328.

meg és kapnak újabb és újabb kiváltságokat, mint a krakói és igeni hospesek,²⁰² részben pedig újabb csoportjaik eddig magyar falvakba költöznek be, pl. Sárdra és Vajasdra. Nincs adatunk az enyedi németység betelepedéséről, de valószínű, hogy ezek is a XII—XIII. században kerültek ide. Igenen és Krakón kívül jelentős német teleppé lesz Borberek és Alvinc, amely 1248-ban kap fontos szabadságlevelet az erdélyi vajdától. Lőrinc vajda ekkor a nagyszebeni kerület erdő-, mező- és vízhasználati jogát adja nekik.²⁰³ Ezért talán feltételezhetjük, hogy Szeben környékéről telepedtek be. A század végén kapott kiváltságokat az erdélyi püspök Sárd falvának szász lakossága is.

A németeket telepítő egyik tényező a király volt. Ő is rendelte a krakói és igeni németeket Kecskés vár fennhatósága alá. Igenről biztosan tudjuk, hogy a várhoz tartozó falu volt. De bizonyára az volt Krakó is, 1322-ben ugyanis az erdélyi vajda parancsára a kecskési várnagyok, Arnoldus és Miklós egy krakói rét megszerzése ügyében segédkeznek a Járaiaknak.²⁰⁴ De az erdélyi püspök is résztvett telepítésükben, bizonyára abból a célból, hogy tatárpusztította falvainak népességét pótolja. A király ekkor az erdélyi püspök birtokaira települőknek jelentős kedvezményeket adott. A XIII. század végén pedig már megjelentek a Bárdi németek, s Vajasd néhány lakójának neve is német lakosságra mutat.²⁰⁵ Székes királyi birtokon a Kelneki-család s még több, Szeben és Brassó környékéről megyei földre jutott szász „greb” (Gereb) családjának német telepítéseiről már Székes birtokkal kapcsolatban szölvünk.

A német lakosság a faluk nevén kívül a Maros jobbparti vidékén a falvak határában található több helynévben is nyomot hagyott. 1299-ben Kisfalud határában van Gyanpotoka,²⁰⁸ Alvinc mellett 1265-ben terra Gubul,²⁰⁷ 1299-ben Buzd mellett Monundorph völgy,²⁰⁸ 1432-ben lignum fagorum Arnoldi quod Arnolsbochols dicitur, ... lignum fagorum vaivode scilicet

²⁰² 1225. ZW. I. 52. A király a borvám alól mentesíti őket 1265: ZW. I. 113. Az ifjabb király ismét felmenti őket a vajdai ítélkezés alól, mint 1206-ban és földterületet adományoz nekik. (Gyomord várföld.)

²⁰³ 1248: ZW. I. 84.

²⁰⁴ DI 29.113. — Igen: Teleki I. 150.

²⁰⁵ 1307: Walterius fia Jeclinus, Bertholphus, Marsilius és Herricus eladnak egy itteni kőhidat és malmot. (ZW. I. 310.) S a krakói és igeni németek, akik a szász lakosságú bányavidéket és Sárdot többször magukhoz akarták ragadni, ennek elfoglalását is megkísérelték. (ZW. I. 538.)

²⁰⁶ Ek. 677. — Gyan a szász Vizaknai-esalád egyik tagja. (ZW. I. index 569.)

²⁰⁷ ZW. I. 110. Gubul szász név. 1272-ben (ZW. I. 145.) Johannes filius Gubul de Zepus-(Szepes)-ről olvasunk.

²⁰⁸ ZW. I. 582.

Waydenbuchols,... feneta Schars,²⁰⁹ 1431-ben Bakludas mellett Lazlograb és planities Weyerzip²¹⁰ megjelölésekkel találkozzunk. A XIV. században a krakói és igeni szászok többször megpróbálják, hogy magukhoz ragadják az Abrudbánya és Zalatna környéki bányavidéket, valamint Sárd és Vajasd püspöki falvakat. Egyházi tekintetben a megyei terület is különleges német jogrendszer szerint élt: a még hazájukból hozott és Szében környékén már elterjedt dekanatusszervezetet ide is kiterjesztették.²¹¹ A megyei terület dekanatusai az erdélyi püspök hatósága alá tartoztak. De ezek az egyháznak való tizedfizetést András király privilégiuma ellen valónak tartották s 1308-ban meg is tagadták. 1309-ben Gentilis pápai legátus vezetése alatt hosszadalmas per is keletkezett az erdélyi püspökség és a dekanatusok között, de a tizedfizetés végleges elrendezése csak 1330-ban következett be.²¹² A XIV. századi erő kifejtése után a XV. század végéig a szászok soraiban bizonyos elmagyarosodás következett be azoknak az elemeknek körében, amelyek magyar földesúri hatóság alatt álltak. Erre nézve igen jellemző Abrudbánya és Zalatna már megtárgyalt példája. A XV. században a kecskési várral együtt, amely addig, úgy látszik, a szászok erejének fontos támasza volt, a krakói és igeni szászok is az erdélyi egyház fennhatósága alá kerültek.²¹³ Igen közvetlen szomszédságában Bocsárd teljesen megmagyarosodott,²¹⁴ annyira, hogy neve 1505-ben Magyarboosárd.

A Kelneki-család és a Vízaknai-család arra mutat példát, hogy a szászok előkelőinek sorában is magyarosodás következett be. R. Theil szerint a szászok lakta megyei terület azért nem egyesült a hét székkel, mert a megyében élő hatalmas szász családok erős vonzódást tanúsítottak a magyar nemesi életmód iránt. Ha a szászok földhöz csatlakoztak volna, erről le kellett volna mondaniuk. Theil egyenesen a Kelneki-családot teszi felelőssé azért, hogy Székes területe megyei föld maradt. A Kelneki-család nagy tekintélyénél fogva biztosíthatta volna azt a tíz székesi falut a szászok számára, amelyet Kelneki Mihály comes 1345.-i végrendeletében leányaira hagyott. De Mihály comes hét leánya közül hatot magyar nemeshez adott férjhez.²¹⁵ Így a megye déli részének legjelentősebb birtokosa

²⁰⁹ZG. IV. 2165.

²¹⁰DI 12.418.

²¹¹A dekanatusok mint a főesperességek albeosztásai a Rajna vidékén már a XI. században megvoltak. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 1936. 63. 1. H. Voltelini ismertetése G. Müller: Die d. Landkapitel in Siebenbürgen u. ihre Dechanten 1192—1848. c. könyvéről.

²¹²Hunfalvy Pál: Az oláhok története. 1894. Budapest. II. 398.

²¹³Teleki II. 2. és 1403. Teleki I. 292. A püspök a krakói bírót az egyház jobbágyának nevezi.

²¹⁴MV. 92.

²¹⁵R. Theil: Zur Frage des Erbbegräbnisses. Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. 1903. 26. 1.

a Vízaknai Geréb-család mellett a Vingárti Geréb-család lett, amelynek őse Kelneki Mihály Anna nevű lánya és férje, a Kácsik nemzetség erdélyi ágából származó Disznójói Geréb János, akinek apja 1323-ban sógorától, a szász Talmácsi Konrád fia Miklóstól a disznójói birtokkal együtt a geréb címet is örökölte.²¹⁶

A Vízaknai Geréb-család megmagyarosodását pedig az mutatja, hogy Vízaknai Miklós 1443—46-ban és 1462—65-ben alvajda, sőt 1450-ben alkormányzó, 1460-tól haláláig pedig székelly ispán is volt.²¹⁷

A szászságnak nem földesúri hatóság alatt élő része, mint Alvinc és Borberek lakossága, érintetlenül megtartotta nemzetiségét, s már a XIV. század végén csatlakozott a hét székhez: 1393-ban Zsigmond király Alvinc és Borbereket a vajdai ítélkezés alól felmentette és egyesítette őket a hét székkal.²¹⁸

A megye keleti szélén a Nagyselyk szász székkal állandó kapcsolatot fenntartó szászság is megőrizte nemzetiségét. 1432-ben Holdvilág ügyében a hét szék tanúskodik; ekkor Holdvilág Segesvár-székhez tartozik, villicusa Andreas Schenk, másik képviselője Petrus Greeff; határában német helynevek találhatók.²¹⁹

e) *Oláhok.* A XIII. század közepe előtt a megye területén oláh lakosságot igazoló vagy feltételező adatokat nem ismerünk. Valószínűleg csak a tatárjárás idején megritkult lakosság helyébe költöztek be oláhok nagyobb számmal. Erre vall a rájuk vonatkozó első adat is: IV. László király a tatárjárás idején elpusztult erdélyi egyházi birtokok felsegítésére több engedményt adott a püspököknek és egyháznak. Kárpótolni akarván őket részben a különféle háborús károkért; részben a Vízaknai Gaan vezette szászok pusztításaiért, megerősítette a püspököt 1275-ben Kolozsvár,²²⁰ 1276-ban egy tordai só-

²¹⁶ L. Vingárt és Turul 1911. 148. l. és 147. l. III. tábla.

²¹⁷ Kis Bálint: Turul, 1897. 25. l.

²¹⁸ ZW. III. 1308.

²¹⁹ ZG. 2165. — A középkori oklevelek alapján megbízható átlagképet kaphatunk a németlakta terület kiterjedéséről. A XIX. században ugyanis a Moldován—Togan-féle szótár összeállítása szerint csak héttel több helységnek van a magyar és oláh néven kívül német neve is, mint amelyekben a középkori adatok alapján német lakosságot mutathattunk ki. Ezek a falvak a következők: a Maros jobbparti vidékén Diód, Mindszent, Nyirmező, Tövis; az északi Maros-Küküllő-közben Asszonynépe, Kutyalva, Tordos. Különben csak azoknak van német nevük, amelyekben, vagy amelyek környékén már a középkorban is németek laktak. A Maros jobbparti vidékén: Abrudbánya és Zalatna, Alvinc és Borberek, Nagyenyed, Igen. A többi mind a déli Maros—Küküllő-közben és a régi Székes birtok területén fekszik. Ezek: Bakludas (Kisludas), Berve, Birbó, Buzd, Magyar- és Bolgáreserged, Dálya, Demeterpataka, Drassó, Gergelyfalva, Hásság, Henningfalva, Holdvilág, Hosszútelke, Kisenyed, Kiskerek, Monora, Nagyludas, Óregyház, örményszékes, Pókafalva, Sorostély, Sósapat, Spring, Székes (Konca), Újfalu (Ohába), Verese gyház, Vingárt és Vízakna.

²²⁰ ZW. I. 178.

bánya és népeinek adómentessége,²²¹ az alvinci sóvám harmada²²² stb. birtokában. Ekkor nyert egyik kiváltságuk, amint azt III. András király 1293.-i oklevele bizonyítja, az volt, hogy a káptalan Fülesd, Enyed, Dálya és Ompolycza nevű birtokain 60 mansio oláhot tarthat s ezek adómentességet is élveznek. A káptalan tehát oláhokkal pótolta az elpusztult lakosság egy részét, a püspök pedig szászokkal. III. András a káptalannak ugyan továbbra is meghagyta ezt a kiváltságát, de ugyanekkor elrendelte az egyéb földesurak birtokain élő oláhságnak Székes királyi birtokra való visszavezetését.²²³ A megye oláhjai részben Fogaras felől húzódhattak északra, s így telepedett meg nagyobb tömegük Székesen, részben pedig Hunyad irányából. Hunyad megye határán tűnik fel az első falu a XIII. század vége felé, amely nevében is oláhok ottlakását jelzi, Olaherkes, mint a hunyadmegyei Szászkerkes földesurának telepítése. A megye nyugati részén pedig a Marosba ömlő patakok mentén húzódhattak lassan lefelé, hogy azután a már itt élő földesurak telepítsék őket később falvaikba. Az oláh falvak a patakok eredeténél helyezkedtek el, míg a magyar falvak a torkolatnál.

Az oláhság a megyében kenézeinek vezetése alatt élt. A kenéz állt köztük és a tulajdonképeni földesúr között, akinek földjén megtelepedtek. A XIII. században Fülesdre került oláhok kenézai 1326-ban szerepelnek. Nevük: Stanislaus és fia Thuz Miklós, Bendech, Bamanus (Bonnanus) és Musna fia Péter.²²⁴ A káptalan mint „kenezi nostri”-ról emlékezik meg róluk, annak jeléül, hogy itt is éppen olyan földesúri jogul voltak, mint az 1331-ben feltűnő nyírmezei kenéziségben. E szerint a káptalannak állandó évi jövedelme a kenézektől járó ötvened,²²⁵ de azt kivételesen elengedték nyírmezei kenézüknek.²²⁶ Nyírmező és az Enyed közelében fekvő oláh falvak lakossága talán részben az Enyeden megtelepített oláhság továbbszaporodása, részben újabb bevándorlás folytán került ide. A szintén a káptalan birtokában levő Vláhháza és Mus(i)na vagy Mursinaháza, Enyed szomszédságában, szintén kenéz-falvak lehettek. 1326-ban az egyik fülesdi kenéz neve Musna. Hunyad megyében pedig egy oláh kenéz-eredetű nemes család a XV. század közepe óta a keresztnévből vezetéknevvé változott Mo(r)sina... Musina, Mursinai nevet veszi fel.²²⁷ Hogy Vláh

²²¹ P. VII. 4. 167.

²²² ZW. I. 227.

²²³ I. h. és T. Tár 1895. Beke A.: Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott. 236 és 238. l., 1016. és 1024. sz.

²²⁴ DI 30.606.

²²⁵ T. Tár 1911. 407. l. Barabás: Erd. k. tizedlajstromok.

²²⁶ Kenezio nostro.

²²⁷ Csánki i. m. V. 28. l. A család oláh voltát igazolja u. o. 207—8. l.: Morsina.

szintén oláh kenéz neve lehetett, arra Hunyad megyében több analógiát találhatunk.²²⁸ Oláhorbó, Oláhgyógy, Oláhgáld, Oláhbocsárd a hegyipatakok forrásvidékén, részben már a havasokban, mint a patak alsó folyásánál már meglévő hasonló-nevű magyar falvak, Orbó, Gyógy, Gáld és Boocsárd falupárja keletkeztek s ezek Orbó, Gyógy és Boocsárd birtokosának kezén voltak. De ezek a falvak sem lehettek oly telepek, mint a régi magyar falvak. G. Weigand megállapítása szerint²²⁹ az Aranyos és az Ompoly között délnyugat-északkeleti irányban húzódó hegység a távolabbi falvak számára nyári legelőül szolgált. Az ebben a hegységben fekvő falvak neveiben a „havas” hozzátétel (pl. Oláhgyógy mai neve Havasgyógy) rendszerint az illető (jelen esetben Gyógy) faluhoz tartozó nyári legelőt jelenti. Azok az oláh telepek, amelyek a havas hegyvidéken kívül találhatóak, régi magyar falvakba való beszivárgás útján keletkeztek. Az északi Maros-Küküllő-közben a XIV. században Apahida, a XV. században pedig Háporton tűnik fel „villa olahalis” néven.²³⁰ Apahida neve szerint magyar, Háporton pedig 1332-ben templomos falu, tehát eredeti lakossága nem lehet görögkeleti oláh. Általában biztosak lehetünk abban, hogy az 1332—33.-i egyházi tizedlajstromban szereplő templomos falvak lakosságának döntő többsége a magyar vidékeken magyar, a német vidékeken pedig német. Háporton az egyetlen példa arra, hogy templomos magyar falu neve „villa olahaiis”-ra változik. Apahidán, és a szintén később, a XV. század folyamán eloláhosodó Oláhlapád, Oláhdíomái és Oláhcsesztvén nem volt templom.²³¹ Ezek a helységeken kívül a XV. században csak szórványosan tűnnek fel oláhok Váradján, Gáldon.²³² Oláherkesnek még a XIV. században való továbbtelepülése a határai közt keletkező Dorozsmán, s a tőle nem messze fekvő Warywpatak (Varjupatak), oláhlul Csora. Valószínű, hogy Székes királyi birtok falvaiban is élt oláh népelem, a királyi birtokra telepített oláhság maradványaképpen. Annál feltűnőbb, hogy az itteni helynévadásban nem hagytak nyomot.

Az oláh falvak, megtelepedésének módjára jellemző Oláhboocsárd keletkezése. Ezt a XIV. század közepén Járai Pé-

²²⁸ 1439-ben feltűnik a Mursinai-családdal kapcsolatban a velük együtt birtokos Kernesti Balota, Vlád fia. (U. o. 208. l.) Ez szintén oláh kenézcsládból származik: u. o. 195. l. — Szintén hunyadmegyei oláh kenézcslád tagja csulai Vlád (u. o. 171.) és Macsesdi Vlád (u. o. 204.).

²²⁹ Balkan-Archiv. 1925. I. k. 34.

²³⁰ 1343: ZW. II. 590. — 1424: DI 29.114.

²³¹ 1442: Dyomal volahalis, DI 36.406. p. 7. n. 3. — 1499: Olahlapathi DI 30.946. — Olahchestue, 1482: DI 29.318.

²³² Váradján 1408.-i leírás szerint a falu egy részében oláh jobbágyok élnek. ZW. III. 1608. Gáldon 1515-ben „Stan Nigrilla kertje” szerepel. T. Tár. 1907. 105.

ter alvajda, Kecskés vár parancsnoka, a várhoz tartozó és annak szolgáló oláhokkal telepítette be. Az új falu, amint azt az erdélyi káptalan panaszolta, a káptalan Boccsárd nevű falvának határai között keletkezett, amelyek használatából ekkor a káptalant kiszorították.²³³ Az oláh falvak tehát, azon kívül, hogy néha a lakosság kicserélődése útján keletkeznek, sokszor nőnek ki már meglévő magyar falvak határaiból is. Ez az oka annak, hogy a megye oláh telepei közül az egyetlen Csorának van csak oklevélben is szereplő oláh neve, de ennek is megvan a Varjúpatak magyar megfelelője, s a középkori falvak újkori oláh nevei Csora kivételével mind a már meglévő magyar, ritka esetben német és szláv nevek fordításai.^{234*} Falvaikat tehát nem az oláhok nevezték el. Oláhok egy faluban sem voltak földesurak, hanem kenézeik vezetése alatt a falu földesurának adózó állattenyésztő jobbágyok.

10. Magyarok.

A megye területére a nemzetiségek a már a honfoglalás előtt is ott lakó szláv töredékek kivételével csak a XI. század végétől, sőt inkább a XII. századtól kezdve telepedtek be, ezért a X—XI. században keletkezett falvakat magyaroknak tekinthetjük.

A terület 169 falva közül kb. 45 falu neve nem magyar, hanem részben idegen, részben ismeretlen eredetű. A túlnyomó többség így a keletkezés, a névadás korában kétségtelenül magyar volt. A megye lakosságának magyar többsége az egész középkoron keresztül meg is maradt. Az egyes falvak lakóinak nemzetiségéről az azok határában feltűnő helynevek (dülőnevek) és a lakosok nevei adnak útbaigazítást. Ezek a hely- és személynévek a következők.²³⁵

A Maros jobbparti vidékén: Borbánd határában 1299-ben Kutfew, 1439-ben vallis Zenasay, Zenasberch, Lykashatar.²³⁸ Sárd, Vajasd neve szerint magyar keletkezésű, de a XIII. század végén németek is költöztek ide, így a lakosság vegyes lehetett. Sárd mellett 1525-ben Bikos, Agri és Csigás nevű rétek vannak.²³⁷ Az eredetileg is magyar Fahid és Gáld határában: 1345-ben Kuuesnoguth, Galdvyze, mons Mykohalma, pratum Meley és aqua Nogzig.²³⁸ Benedek, Csáklya neve szerint magyar. 1337-ben Sceuke (Szőke) és Benedek kuriáiról történik

²³³ Teleki II. 406.

²³⁴ Moldovait S.—Togan N.: Dictionarul.

²³⁵ A magyar hely- és dülőneveket azért nem közöljük betűrendben, hogy területi eloszlásukat is szembetűnővé tegyük.

²³⁶ Dl 30.435

²³⁷ Ek. 459.

²³⁸ Ek. 631.

említés.²³⁹ A magyar nevű Tövis határában van 1481-ben egy tövisi hegyen a Wyzewkewmal nevű szőlő, Faber Gergely és Fesews Mihály fia László, Szekeres Lukács és Marthon Gergely birtokában. A szomszédok: Kwthas Antal és Gyewre János.²⁴⁰ Diód, Gyógy is magyar nevű és mindig magyar birtokosok kezén levő falvak. 1340-ben Kandi Margit, Ilona, Erzsébet és Katalin nevű jobbágyokat szabadítják fel itt.²⁴¹ Bélden is magyar nemesi családok éltek; a XV. században a Béli és Gáldi Boltha-esalád. Az eredetileg magyar Enyeden a már ismertetett német és oláh rétegen kívül a lakosság túlnyomó része magyar lehetett. 1299-ben határában vannak: Nagenyedfew, alpis Gywlahawasa, Zadkew, Mezkew, Nyarlow hegyek.²⁴² 1377-ben: Tarkwpataka, Zarwazewpataka,²⁴³ Gywlapataka, Enyudpatak,²⁴⁴ 1496-ban Lawor Mihály és Tholl János enyedi polgárokról történik említés.²⁴⁵ Szabó Attila szerint a földművelés meghonosítója a magyar elem, a szőlőművelés pedig a német volt.²⁴⁶ 1299-ben Kisfalud határában volt: Hydekthofeye, Zywrkew.²⁴⁷ 1496-ban lakói közül relicta Johannis, Ladislaus, Sigismundus Byro és Matheus Zewke szerepel.²⁴⁸ Szentimrén él 1505-ben Clemens Dorombay iudex, Benedictus Byolthos officialis, Stephanus et Johannes Wayas.²⁴⁹ Gáltó faluban van 1492-ben egy Thathayrez nevű terület, a Tátéi nemesek birtokában.²⁵⁰ 1335-ben itt él Petrus Zakalus,²⁵¹ 1407-ben Nicolaus Nyakas,²⁵² 1461-ben Paulus Horwath.,²⁵³ 1498-ban Thomas, Petrus, Paulus Gereb, Gregorius Somay, Sigismundus Kwlchar, Antonius Byro.²⁵⁴

Ezen a vidéken a XIV. században új magyar falvak alig keletkeztek. Összefoglalásul azt mondhatjuk, hogy nemzetiségek csak azon a vidéken éltek, ahova eredetileg is betelepedtek, s a magyar falvak közül csak Sárd és Vajasd lakosságában jelentett változást a németek letelepedése; viszont a kezdetben talán német Bocsárd falu, amint Magyarbocsárd neve mutatja, a XV. századig teljesen megmagyarosodott.²⁵⁵

²³⁹ Anj. O. III, 364.

²⁴⁰ DI 36.406. p. 36. n. 2.

²⁴¹ Ek. 105.

²⁴² DI 30.622.

²⁴³ L. Szarakszó.

²⁴⁴ ZW. II. 1080.

²⁴⁵ T. Tár 1911. 424.

²⁴⁶ I. m. 6.

²⁴⁷ Teleki I. 24.

²⁴⁸ T. Tár 1911. 430, 431.

²⁴⁹ Kolozsm. 345.

²⁵⁰ DI 30.481.

²⁵¹ DI 29.118.

²⁵² ZW. III. 1596.

²⁵³ Ek. 415.

²⁵⁴ DI 27.995.

²⁵⁵ Papjának neve a XIV. század elején Hentmannus.

Az északi Maros-Küküllő-közön, a megye legmagyarabb vidékén, nemzetiségek a Marosjobbparthoz és Székeshez képest elenyészően kevesen voltak.

A legrégebb, X—XI. századi helységek közül csak Pa-calka neve nem magyar, hanem szláv hangzású. Csombord faluban 1518-ban a következő jobbágyok éltek: Therek István, Boros Ambrus, Fodor Albert, Demeter, Balázs, Ágoston és Fekethe Bálint özvegye.²⁵⁶ A Maros jobbpartján fekvő Lapádot bizonyára az északi Maros-Küküllő-közben fekvő magyar lakosságú Lapádtól való megkülönböztetés céljából nevezték el Oláhlapádnak. 1411-ben Bagó határában van mons Bendek és Bagofew.²⁵⁷ Asszonynepe és Fugad határában van 1202—3 körül Fequet, Fequetkopua, Husee Berke, Hegesholmum, Sossed, Thow.-Csesztve és Csongva neve szláv hangzású eredménye, de Ohungua terra első birtokosaiként már székelyek tűnnek fel. Székely voltak családfájukból olvasható ki. Mikó fia Domokos lánya, Kunech, Dombrói Lőrinc felesége volt, aki az aranyosszéki Dombróról származott.²⁵⁸ Fiuk, Domokos perében, amelyet az a Csesztveiekkel folytatott, a vajdai emberek is az Aranyosszéből valók voltak.²⁵⁹ Ispánlakán 1435-ben van egy Alsozeg nevű falurész.²⁶⁰ 1446—50-ben Cselakata határában van Sandor Zewlewgye.²⁶¹ Ugyanekkor Bükkös határában: folwdfarka, Chekelakathorka. Acintos határában pedig: Scenhegetew Berez, rubetum Hassagh, vallis Mehwelge. Makótelke mellett a Sumus erdő feküdt.²⁶² Bogát lakói közé valószínűleg szintén átszivárgott a szomszédos székely terület népe. 1300 körül Bogát ügyében egyik tanú az aranyosszéki Seem comes.²⁶³ Oroezinak bizonyára csak első település rétege lehetett szláv, s azután elmagyarosodott, amint azt a szomszédos Kutyfalva határában található magyar nevek: piscina holthmorus, fossatum Abbaspatata, via Altalut, via lapidosa volgo Kewesut és mons fygefarka tanúsítják, 1440-ben.²⁶⁴ 1446—50 körül Istvánháza környékén, van: Ewruhawe, terre fenose vulgo Cheg, Heghalom, silva Kerekerdew,²⁶⁵ Sülyén él 1382-ben Zeuke István nemes.²⁶⁶ Gombocz határában van 1303-ban terra Ana, Kuzberch és indago Moko.²⁶⁷

²⁵⁶ Ek. 484.

²⁵⁷ DI 29.281.

²⁵⁸ T. Tár 1907. 88.

²⁵⁹ U. o. 1361-ben.

²⁶⁰ DI 29.247.

²⁶¹ DI 26.391. p. 26—28.

²⁶² Ek. 614.

²⁶³ Ek. 614.

²⁶⁴ DI 30.760.

²⁶⁵ DI 26:391. p. 26—28.

²⁶⁶ DI 29.194.

²⁶⁷ ZW. I. 299.

A Küküllőtől délre eső vidéken, Váradján magyar, német és oláh lakosság élt együtt.²⁶⁸ Óregyház, Demeterpataka magyarságáról már előbb szoltunk. Magyar maradt az erdélyi káptalan Cserged nevű falva, neve ugyanis többször Magyar-cserged. De Bolgárcsergeden is élhetett magyar réteg, mert 1496-ban Cristannus Byro neve magyar hatásra vall.²⁶⁹ A többi magyar eredetű faluban, ú. m. Tur, Sospatak, Csüged, Beken-szeg, Táté és Mihalczfalva helységekben idegenekre nincs adat, csak Csanád alakult át Szászcsanáddá, s Alvinc- és Borberekre költöztek szászok.

A magyarság szívósságának bizonyítéka, hogy Székes birtok zárt német és oláh néptömegében is fenn tudta magát tartani. A valószínűleg eredetileg magyar Veresehyház határában 1313-ban Bozkosar hegy, Hygysholm, Soustou folyó, Zynpotoka és Zegpatak helynevek szerepelnek.²⁷⁰ Pókafalván a régi Ladnuk és Kysebbkerethnuk lakossága élhetett tovább az 1446-ban platea, Hungaricalis-nak nevezett területen.²⁷¹ Határában volt 1368-ban Paluelge és Hegesholm.²⁷² 1313-ban az erdélyi káptalannak Veresehyháztól nem messze fekvő Kohna földje is magyar nevű.²⁷³ 1431-ben Bakludas határában Keresteszewelge, Lazlowelge, Kidohog szintén magyar hatás eredménye.²⁷⁴ A megye több mint háromnegyedrésének falvait kialakító magyarság ezek szerint nemcsak a maga fenntartására, hanem idegen elemek beolvasztására is elég erős volt.

11. A falvak névsora.

A vastag betűvel szedett név a helység középkori neve. A zárójelben levő nevek a legújabb korban használatosak és S. Moldovan—N. Togan „Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Ungaria” című művéből valók. Az első a középkor óta néhol kissé módosult magyar név. Ha a magyar név a középkor óta nem változott, helyét — jellel jelöljük. Ugyanez a jel a második, tehát a német név helyén azonban azt jelenti, hogy a helységnek német neve nincs. A harmadik helyen az oláh név áll. A neveknek ilyen módon való csoportosítása azért látszott célszerűnek, mert így kitűnik, hogy melyik az eredeti és melyik a belőle való fordítás útján létrejött név. Ennek ismerete ugyanis a települési és nemzetiségi tanulságokat erősíti meg. — Az első évszám az első okleveles feltűnés idejét jelenti.

Abrudbánya. (—, Grossschlatten vagy Altenburg, Abrud) 1271 terra Obruth, 1320 Obrudbania, 1366 Obrugh. L. birtokosaival együtt a 6. fejezetben.

²⁶⁸ 1408: ZW. III. 1608.

²⁶⁹ T. Tár 1911. 431.

²⁷⁰ ZW. I. 333.

²⁷¹ DI 30.440.

²⁷² N. M. Törzsanyag. Péter alvajda oklevele.

²⁷³ ZW. I. 333.

²⁷⁴ DI 12.418.

Acintos. (Czintos, —, Ařintis.) 1357 Acynthus (Ek. 151, 153). Neve a régi magyar nyelvben a Jacintus-ból alakult, a Jácint személynév pedig nálunk a X—XII. században nem fordult elő. (Melich János: Szláv jövevényszavak II. 175.) Birtokosok: 1357: Domokos erdélyi püspök kapja meg Mykud (Mikod) fia Péterrel szemben. Mikod bán a Kökényes—Rénold-nemzetség Dobokai-ágának tagja. (T. F. 143 és 147.; Ek. 171. Hóman—Szekfü I. 608. I. A „Kormányváltások IV. László korában” c. táblázaton Kökényes Mikod 1275 és 76. év egy részében mint szörényi bán szerepel.) Így lehet, hogy 1357 előtt az ezen a környéken birtokos Dobokai-családé volt. (A családnak Újvártól Radnótig a Maros mentén több birtoka volt: Ivántelke, Koppánd, Makótelke, Jobostelke.) 1427: Kácsik-nb. Szécsényiek. (DI 26387 és Kis Bálint: Erdély régi családai. A Szécsényiek. Turul 1911. I. táblázat.) 1435: Bogáti-család. (Erd. M. br. Bálintitt-cs. It.)

Akmár. (—, —, Acmar.) 1276 Ochmar. (T. F. 114.) Birtokosa az erdélyi káptalan. (U. o. és 1505: DI 31161.)

Akna. (Kisakna, — Ocnisoara.) 1202—3 villa de Acna. (L. Asszonynépe.) Az „akna” nevű vagy ezzel a szóval összetett helységek neve sóbányát jelent. (Kniezsa István sz. közlése.) Birtokosa ismeretlen.

Alamor. (—, Makenberg, Alămor.) 1319 Alamor (ZW. I. 368), 1388 Almar. (ZW. II. 1227.) Birtokosok: 1319: Tolmácsi Corradus fiai. 1388: a Vingárti Geréb-családhoz tartozó Martonfalvi János, és Lépesi András osztotznak rajta. (ZW. III. 1606.)

Alvinc és Borberek. (Alvinc, Winzendorf, Vinřul-de-jos; Borberek, Burgberg, Vurpăr.) 1248 Wynch és Burgberg (ZW. I.84.), 1289 Wynch inferior (ZW. I. 227.), 1393 Alsowyncz és Borpersch. (ZW. III. 1308.) A „Vine” szó eredete még nincs tisztázva. L. Középvinc (később Mihalezfalva) és Felvinc (Torda megyében). — A Burgberg helyneveknek sokszor a középkoron túlmenő értelmük van. Helyükön rendszeren népvándorláskori Lelopok Alltak, amelyeknek nyomát gyakran vársánc; jelöli. (E. Schwartz: Die Ortsnamen der Sudetenländer, 48. I.) Alvinc és Borberek környékén római telepnek és útnak nyomai láthatók. (Forster Gyula: Magyarország műemlékei. 1915. Budapest.)

Apahida. (Oláhaphida, —, Apahida.) 1343 Apahida. (Ek. 638.) Neve a régi magyar Apa személynév és -hida összetétele. (Etimológiai Szótár I. 106) 1343-ban a (Becse—Gergely nemzetséghez tartozó) Somkerek-család néhány tagja ennek felét az erdélyi káptalannak adományozza. (Karácsonyi i. m. I. 214. skk. I.)

Asszonynépe. (—, Frauenvolk, Ařinip.) 1202—3. Ascennepe (Magyar Sion IV. 801. skk. I.; helyes dátuma: Karácsonyi: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. Budapest. 1902. 90. I.) 1461 Azonnepe. (DI 29292.) Nevét sz. Mária tiszteletére épült templomáról kapta. (E. Schwarz i. m. 93. I.: a Pohledben levő ciszterci kolostor környéke 1263-ban vallis Sancte Marie, németül Frauental néven szerepel.) Birtokosa az aradi káptalan.

Bagó. (Magyarbagó, —, Băgău.) 1290 quondam terra Perech nunc Bago (DI 30585), 1390 Bogo inferior et superior (Ek. 689, 690.), 1493 Bago (DI 30931). Birtokosok: 1290: a budai káptalan. 1376-ban tűnik fel a később jelentős Bagói Myske-család őse, Myske. (Teleki I. 176.) A szintén itt birtokos Szentkirályi-család ezzel közös

eredetű. (Szentkirályon ugyanis a Moch-iak, akik a Bagói Myske-családdal közeli rokonságban vannak, 1413-ban a Forróiakkal és Sülyeiekkel együtt osztozkodnak Szentkirályon. L. o. és Kis Bálint: A magyarcsesztvei Myske-csalad. Turul. 1915. 26—27, 30—31. l.) 1390-ben Szentkirályi Dancs mester Alsó- és Felső-Bagó egyharmadát az erdélyi egyházra hagyta. A Bagói Myske-család 1493-ban még mindig Bagó birtokában van.

Bakludas vagy Kisludas. (Kisludas, Giesshübel, Gusu) 1413 Bakludasa (Erd. M. Törzsgyűjtemény 227.), 1431 Kysludas alio nomine Bakludas (DI 12418). Birtokos 1428 óta a Vingárti Geréb-család. (ZG. 2043.)

Balázsfalva. (—, Blasendorf, Blajova.) L. 4. f. b) szakasz.

Batizháza. (—, —, Botez.) 1353 Bathyhzaza. (Bethlen-cs. lt.) Batiz a középkorban csak előkelőbb, néha országos méltóságot viselő ember neve volt. (Kniezsa I.: Archivum Europae Central-orientális 1936. 113—5. l. Nem román név tehát, amint Draganu állítja.) Birtokosok: 1353: B.-i Pósa, 1357: B.-i Imre fia János (T. Tár 1907. 89.), 1392: B.-i László (DI 31115). Mind mint királyi vagy vajdai ember tűnik fel. A Forrói-családdal voltak rokonságban. (A Forróiak és a velük rokon Batizháziak Szentkirály és Bagó falvakban közös birtokosok. L. Szentkirály.)

Bece. (Magyarbecze, —, Beța.) 1303 Beche (Erd. M. Suki-cs. lt. UX 1—24), 1440 Becze (Ek. 704). Neve a Benedictus név egyik alakja. (Melich: Szláv jövevényszavak II. 103.) 1303-tól kezdve a Gyógyi-család közös birtoka. 1440-ben, a család kihalása után a Váraskeszi Lépes-család több tagja kapja meg.

Bedőtelke. Eltűnt falu Kutyalva szomszédságában. (DI 31136) 1400 Bedewtelke (u. o.). Birtokosok a bedőtelki nemesek: Vámos (Wamus) Péter és társai.

Bekenszeg. Eltűnt falu Demeterpataka és a Maros között. (1354-ben ugyanis a falu egy része „...ad Morisium ...a parte rivuli Demeterpataka” fekszik. DI 36505.) 1348 Bukemseke (ZW. II. 631), 1505 Bekenszeg (Ek 342). Neve a Bökény (rég magyar személynév) és -szeg összetétele. (Kniezsa I. Szabó I.: Ugocea megye. 297. l.) A Bakonyszeg név a Berettyóba ömlő ér által alkotott zúgról, szegről kapta nevét. (Rásonyi: MNy. 1927. 569.) Ugyanilyen szeg lehetett a Maros és a belé ömlő Demeterpataka között, amely mellett a Maros partján Bekenszeg feküdt (DI 36505). Birtokosok: 1348: a gáldi nemesek és az erdélyi püspök, valamint a tátéi nemesek leszármazói (DI 36505, DI 26430).

Béld. (Marosbéld, —, Beldiu.) 1219 Belud (Karácsonyi—Borovszky: Regestrum Varadiense nr. 207.), 1299 Beld (ZW. I. 581). Neve valószínűleg személynévi eredetű. Belyüd régi magyar személynév. (Melich: Honfk. MO. 40.) Birtokosok: 1219 Lőrinc és Miklós nemesek. 1319: Domokos és Jakou nemesek. (Anj. O. I. 48.) 1347—1437: Béldi nemesek. (DI 28601. 28852).

Benedek. (Borobenedek. —, Benic.) 1299 Benenygh (Teleki I. 24.), 1337 Belynis (Anj. O. III. 364. és DI 31109), 1401 Benenik (Teleki II. 314.) Birtokos a Csanád-nemzetség Telegdy-ága.

Berve. (—, Blutroth, Berghin.) 1318 Beruey (Ek. 76.), 1369 Berwe (ZW. II. 927.) Neve a szláv Borivoj személynévből ered. (Pais: MNy. 1930. 309.) Birtokosa az erdélyi egyház.

Birbó. (Oláhgirbó, Birnbaum, Ghirbom.) 1345 Chatha alio

nomine Byruum (ZW. II. 606.), 1369 Byrbo (ZW. II. 927.), 1380 Birbou. (ZW. II. 1124.) Neve a német Birnbaum-mal azonos. Mindig Vingárttal alkotott egy birtoktestet, l. o.

Bocsárd. (Magyarborosbocsárd, —, Bucerdea-vinoasă-ungurească.) 1238 Buchad (ZW. I. 75.), 1299 Bwchard (Teleki I. 24.), 1505 Magyarbochard (Ek. 793). Birtokos az erdélyi egyház.

Bocsárd. (Oláhborosbocsárd, —, Bucerdea-vinoasă-română.) 1496 Olahbochard (T. Tár 1911. 436. l). Birtokosok: Kecskés királyi vár és az erdélyi egyház. (DI 31161 és Teleki II. 406.)

Bocsárd. (Buzásbocsárd, —, Bucerdea-grânoasă.) 1303 Bochard (Erd. M. Suki-cs. lt. UX. 1—24.), 1332 Buzabochard (MV 99), 1410 Bochard aliter Gyanad (DI 28590). Birtokosok: 1303-tól 1440-ig a több ágra szakadó Gyógyi-család, azután a Farnasi Veres-család néhány tagja. (L. 1303 és DI 27023.)

Bogát. (Marosbogát, —, Bogata-de-Murás.) 1300 Bugath (Ek. 45.). Neve a Bogát személynév helynévvé lett formája. (Melich: Szláv jövevényszavak II. 105.) Birtokosok: 1300—10 körül László vajda és az erdélyi káptalan. (Ek. 45.) 1381: A Vingárti—Geréb-családdal rokon Bogáti-család. (DI. 30721 és Kis B. Turul 1911. 147, 148. l.).

Bolgáreserged. (Kiscserged, Kleinsehergied, Cergăul-mic.) 1303 **Bolgarchergewd** (Erd. M. Suki-cs. lt. UX. 1—24.), 1388 Bolgarfalu (ZW II. 1226). Birtokosok: 1303-tól 1440-ig a Gyógyi-család. (Ek. 701 és DI 36898).

Borbánd. (—, —, Bărăbant.) 1299 Borbanth (ZW. I. 285), 1317 ecclesia Barbantina. (ZW. I. 351. sz. 329. l.) A Borbánd név a Brabant szóból ered. Flamandok és brabantok több ízben telepedtek le nálunk II. Géza idejében s helynevekben is nyomot hagytak. (G. Weigand: Ortsnamen in Ompoly u. Aranyos-Gebiet. Bulkan-Archiv 1925. Borbánd.) Birtokos az erdélyi egyház. (U. e. és DI 31161.)

Buzd. (—, Bussd, Boz.) 1290-95 Buzd (ZW. I. 236). Birtokosok: 1290—95 körül Alvinci Horbordus comes megvásárolja Wardai (Váradjai) Péter fia Tamástól. 1332: Tatamér gyulafehérvári prépost és testvérei. (ZW. I. 498.)

Bükkös. (Magyarbükkös, —, Bichis) 1323 Bykus (DI 29114), 1446 Bikes (DI 36391 p. 22. n. 3.). Birtokosok: 1323: több miriszlói nemes, 1343: Tatamór gyulafehérvári prépost (Ek. 109.), 1446: a Bükkösi Boncha-család.

Csatár. Eltűnt helység Gyulafehérvár szomszédságában. (DI 36398, p. 64.) 1471: Chathar (DI 30472), 1492 promunturium Chatharymal. Csatár szláv eredetű név. Sčitary jelentése: pajzskészítők. E szerint talán várnép lakott -rajta. (Kniezsa István sz. közlése.)

Csáklya. (—, —, Cetea.) 1337 Chaklya (Anj. O. III. 364). Birtokos a Csanád-nemzetség Telegdy-ága.

Csebi. Eltűnt falu Nagylak szomszédságában. (DI 29109). 1288 Cheby (SZ. O. IV. 3.), 1308 Chybywelge (DI 29109.). Birtokosok: 1288: Péter fia István, 1293: Kilián telegdi főesperes (SZ. O. IV. 4.), 1308: az erdélyi egyház és Kilián rokonai.

Csekelaka. (—, —, Cecălaca.) 1296 Chekeloka (Ek. 40.) Neve a Cseke személynév és -laka összetétele. (Etymologiai Szótár I. 912.) 1296-ban András király megerősíti Csekelaki László fia Do-

mokost annak a Paad nevű helynek birtokában, amelyet elődei, Péter és Lukács Béla királytól kaptak. Ezentúl állandóan a Csekelakáról elnevezett nemesek a birtokosok. (SZ. O. I. 4., DI 30374, DI 29182, DI 28380 stb.)

Cserged. (Nagycserged, Grossschergied, Cergăul-mare.) 1302 Chergoud (ZW. I. 295), 1400 Chergewd (DI 31138), 1505 Magyar-Chergewd. (DI 31161.) Neve a Chergou (Csurgó) szó -d képzős alakja. (Jakubovich: MNy. 1923. 82.) Birtokos az erdélyi káptalan.

Csesztve. (Magyarcsesztve, —, Cisteiul-unguresc.) 1329 Cheztue (DI 30619). Neve szláv képzésű. (Kniezsa István sz. közlése.) Birtokosok: 1329: Csesztvei János és fiai, a Somkerekiek rokonai. A későbbi birtokosok a bagói Myske-családból kerültek ki. (DI 26424, DI 36405, p. 293. n. l.)

Csombord. (—, —, Ciumbrud.) 1317 Chumburd (Ek. lt. 1317.) Neve régi magyar személynév. (Etymologiai Szótár I. 1133.) Birtokosok: L. Apahida 1343. 1418-ban tűnik fel először a Csombordi Tompa-család (DI 31124). 1407: u. e. (DI 39301).

Csongva. (—, —, Ciunga.) 1268 Chungua. (Arp. U. O. III. 193.) Az ugocsamegyei Csongvához hasonlóan bizonyára ez is a mellette folyó (ott Csenge) patakról kapta szlávosan képzett nevét. (Kniezsa: Szabó I.: Ugocsa megye. 415. l.) Birtokosok: Székely birtokosait l. a 10. f.-ben.

Csora. (—, —, Cioara.) 1458 Warywpathak (T. Tár 1907. 112), 1462 Chorra alio nomine Warywpathaka (u. o.). Csora oláh szó, jelentése: varju. Birtokos: a Baresai-család (u. o. és T. Tár 1907. 117.).

Csúcs. (Maroscsúcs, —, Ciuci.) 1311 Chuch (DI 29110). Birtokosok: 1311: a Csúcs-ról elnevezett nemesek, 1494: Andrásfalvi Balássy Mihályné és Nyujtódi Istvánné. (Erd. M. gr. Cseszneki Esterházy-cs. lt.) 1509: szakácsi Tokos István. (DI 34399, p. 285. n. l.)

Csufud. (—, —, Ciufud.) 1386 Chyphud (DI 36407, p. 129. n. 5.). Neve talán a török cifud azaz zsidó szóból való. A nem messze fekvő Szancsalon a XIV. században mohamedánok éltek. (Csánki i. m. V. 894.) (Kniezsa István sz. közlése.) Birtokosok: 1386: Csufudi Mátyás, 1426: Bolyai Saldor fia Jánosné (DI 30163) és Farkastelki Miklós lányai (DI 30164). 1482.-i adat szerint a Balázsfalvi Herborth-család is birtokos volt itt (DI 29318). Ekkor Bagdi István kap itt birtokot. 1494: Bolyai Gáspár (DI 30487).

Csüged. (Maroscsüged, —, Ciugud.) 1335 Chigud (MV 99.), 1477 Chwgud (DI 26427). Birtokosa 1477-ben a Szentgotthárdi Was-család.

Dálya. (Oláhdálya, Thal, Daia.) 1293 Dalya (T. Tár 1895). Neve szláv eredetű, jelentése „távoli”. (G. Weigand: Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens. Balkan-Archiv 1926.) Birtokosok az erdélyi egyházon kívül 1341: Dályai Laprét fia Miklós (DI 30638). 1357: Dályai Miklós fiai, Henning, Miklós, Sándor és László. (ZW. II. 716.) 1480: Guthi Ország Sebestyenné és Tarkői Rikalf György. (DI 29314.)

Damasaföldje. Eltűnt helység Váradja mellett. (TF. 204.) 1300 Damasafeldu. (U. o.) Birtokos: Alvinci Herbord comes.

Demeterpataka. (—, Demetersbach, Dumitra.) L. a várispán-ságról szóló fejezetben. 1269 terra Demetrii (F. VII. 4. 136.), 1311 Demeterpotoka. (ZW. I. 327.) Birtokosok: 1269-ig a fehérvári vár,

majd Demeter, azután a Kelneki-család. 1417: a Vingárti Geréb- és a Somkereki-család. (Teleki I. 428.)

Diód. (—, —, Nusschloss, Stremți.) 1461 Dyod (DI 30459). Királyi vár volt. 1464-ben Dengelegi Pongrácz János és András kapják meg (DI 28620).

Diómál. (—, —, Geomal.) 1282 Gyomai (HO. VIII. 23.). 1410 Dyomal (DI 28590). Neve a dió köznévi és a hegyoldalt jelentő „mál” szó összetétele. (Pais: MNy. 1916. 169.) Birtokosok: 1282–1442 között a Gyógyi-család. 1442-ben az erdélyi káptalan kapta meg. (DI 36406, p. 7. n. 3.)

Dorozsmán. Eltűnt falu a Csora közelében fekvő Oláherkes határában. (T. Tár 1907. 110.) 1375 Drasman (u. o.), 1458 Dorosman (u. o. 112.). Birtokosát I. Oláherkesnél.

Drassó. (—, —, Troschen, Drašov.) 1332 Drassow (MV. 95.) Neve szláv személynévből lett helynév. (G. Weigand i. m. Balkan-Archiv 1926.) Birtokosok: 1336: Kelneki-család (DI 30630). 1403: egy részét az örökös nélkül elhalt Losonczi László után Segesvári Salamon fiai, Mihály és Salamon kapják meg. (ZW. III. 1496.)

Drombár. (—, —, Drâmbariu.) 1332 Drumbar (Beke: Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. század elején. 80. L.)

Elekes. (—, —, Alecuș.) 1332 Elekus (ZW. I. 498), 1440 Elekes (DI 27023). Birtokosok: 1332: Churkai Domokos, 1428 és 40-ben az innen való nemesek (DI 30430), 1492: Moga Bálint. (DI 29329.)

Enyed. (Nagyenyed, Strassburg, Aiud.) 1293 Enud (ZW. I. 264), 1462 oppidum Enyed (Ek. 720), 1505 Naghenyed (DI 31161). Neve magyar eredetű. (G. Weigand i. m. Balkan-Archiv 1925. 11.) Birtokosa az erdélyi káptalan.

Fahid. Eltűnt falu a Maros partján, Gáld és Gáltó szomszédságában. (Ek. 631. és 120.) 1289 Fahyd. (Árp. U. O. V. 199.) Birtokosai a gáldi, gáltói és fahidi nemesek (Ek. 641, 631 és 120). 1418: Forrói Miklós és Csombordi Tompa Jakab (DI 26399). 1421: a székelő Lőkös fia Sándor. (SZ. O. I. 116.)

Faludi. Eltűnt falu Marosújvár szomszédságában. (F. VI. 2. 50.) 1296 Foludi. (U. o.) Birtokosok: 1296: Péter comes fiai, Péter, Saul és Miklós elcserélik ezt az erdélyi püspökkel. 1298: a püspök tovább cseréli ezt a Kökényes-Rénold-nemzetségbeli Mikod bánal. (ZW. I. 280.)

Farkastelek. (—, —, Lupu.) 1318 Farkasteluke (DI 30602). Birtokosok: 1318: az egresi apát és Fenefalvi Blanuch és Henning comesek. (Erd. M. Suki-cs. lt.) 1495: Vizaknai Miklós lánya, Magdolna, Guthi Ország Sebestyénne itteni birtokait az erdélyi káptalannak adományozza. (DI 30937.)

Felenyed. (—, —, Aiudul-de-sus.) 1332 Enyd Superior (MV. 99.) A szomszédos Enyeddal együtt bizonyára ez is az erdélyi káptalan birtoka.

Forró- (Magyarforró, —, Fărău.) 1299 Forro (DI 30622). Birtokosok a forrói nemesek. (DI 29622 és Suki-cs. lt. UX 1—24 T. Tár 1907. 120. — U. o. 84. — DI 30706. — DI 30176.)

Fugad. (—, —, Ciuguzál.) 1317 Fugad (Ek. lt. 1317.) Birtokos az aradi káptalan. (DI 30823, DI 29292.)

Fülesd. Eltűnt falu az Ompoly és Ompolycza összefolyásá-

nál. (Teleki L 27.) 1276 silva Filesd (F. V. 2. 370.). 1293 Fylesd (ZW. I. 264.) Birtokos az erdélyi püspök és káptalan. (U. o.)

Gabud. (—, —, Găbud.) 1458 Gabud (DI 36405, p. 12. n. 3.). Birtokosok a csekelaki nemesek. (U. o. és 1519: DI 36402, p. 128. n. 1.)

Galac. (—, —, Galați.) Neve bolgár eredetű, jelentése: kelta. (G. Weigand: Balkan-Archiv 1925.) 1505-ben mint az erdélyi káptalan birtoka tűnik fel. (Ek. 793.)

Gáld. (Alsógáld, —, Galda-de-jos.) 1287 Gald, (T. F. 146.) 1307 fluvius Gald (ZW. I. 310.), 1318 Gald (ZW. I. 356.). Neve a Gallus szn. magyaros formája. (Mny. 1914. 199. Melich.) Birtokosok: a sok ágra szakadó Gáldi-család tagjai. 1348-ban ezek Gáld ötödét a püspöknek adják. (Ek. 76, DI 29155, DI 29179. DI 29194 stb.)

Gáltó. (—, —, Galtiu.) 1333 Galdtu (DI 29118), 1492 Galthew (DI 30481). Birtokosok a gáldi és gáltói nemesek. (Uo.)

Gergelyfája. (—, Gergeschdorf, Ungurei.) 1304 Gregorfaya (ZW. I. 300). Neve a „Gergely-falva” átalakulásából keletkezett. Birtokosok: 1304: Wasyan-i Tivan és családja; Sólyom Benedek mester. (Uo.) 1313: László vajda a maga és fiai nevében cserébe adja a Kelnekieknek. (ZW. I. 335.) Ezután osztozik a többi Kelneki-birtok sorsában, l. Vingárt.

Gezse. (Marosgezse, —, Gheja.) 1366 Gese (DI 29165). Birtokosa ekkor Gese-i Chyurke István fia Lukács és felesége, Csucsi Jakab lánya, Klára. 1509: l. Csucs.

Godyn. L. Ringelkirch.

Gombás. (Marosgombás, —, Gâmbas.) 1231 Gumbas (F. III. 2. 266.). Birtokosok: a Becse-Gergely nemzetségből származó Somkerekiek. (Ui. és Csombord, 1343., a Somkerekéi név 1361-ben tűnik fel: DI 26374.)

Gombocz. (Gambucz, —, Gâmbut.) 1303 Gumbuch (ZW. I. 299.).

— 1339: Gombocz (DI 30374). G. szláv eredetű magyar helynév, legkésőbb a XII. sz. elejéről származik. (Kniezsa I. i. m. 372. 1.) Birtokosok: 1303: Toroczkoí Ehelleus alvajda (ZW. I. 299.) 1339: Beche mester és Tatamér fehérvári prépost (DI 30374). 1444: a Bogáti-család. (Ui.)

Gyógy. (Felgyógy, —, Geoagiul-de-sus.) 1264 Gyog (H. O. VI. 123). 1356 Gyogh superior (DI 30387), 1406 Dyog (DI 29222), 1410 Felgyog (DI 28590). Neve a Diód név változata. 1264-től kezdve egészen a XV. század közepéig a Gyógyi-család birtokainak középontja. 1440 táján a család kihal. (Erd. M. Suki-cs. lt. UX 1—24.) 1346: DI 26372., 1365: DI 29162., 1368: DI 28746., 1370: DI 28852., 1416: DI 26386., 1440: DI 27023.)

Gyógy. (Havasgyógy, —, Dealu-Geoagiului.) 1413: alter Gyog volahalis (Erd. M. Suki-cs. lt.), 1416 Volahgyog (DI 26386). Nem azonos a hunyadmegyei Algyógygal, mert a birtokosok különbözők. (Csánki: MO. történeti földrajza a Hunyadiak korában V. 53. 1.) Birtokosa szintén a Gyógyi-család.

Hari. (—, —, Heria.) 1303 Hary (Erd. M. Suki-cs. lt). Birtokosa a Gyógyi-család. 1440-ben, ennek kihalása után a Kecseti és Farnasi Veres-családok tagjai kapják meg. (DI 27023.)

Háporton. (—, —, Hopârta.) 1317 Haporton (Ek. lt. 1317.). Birtokosok: 1424: régi birtokosának, Kerekegyházi Laczk fiának elhaltával a király a Forró-család Szentgyörgyi-ágának adományozza. (Kolozsvári Állami Levéltár. Kemény-cs. lt. I. 7.) Ettől

kezdve ezek birtokosai, Háportoni Forró néven. (DI 28853, Ek. 322. — DI 30946.)

Hásság. (—, Haschagen, Hasag.) 1263 Hassach (ZW. I. 102.), 1414: Haschadia (ZW. III. 1735). Nevének jelentése: Hárs-ágy. (Mny. 1911. 168. Pais D.) Birtokosa ismeretlen.

Henningfalva. (—, Rangeldorf, Henig.) 1332 villa Heningi (MV. 111.). Birtokosok: 1369-ben a Kelneki-család, 1380-tól kezdve I. Vingárt.

Herepe. (Magyarherepe, —, Herepea-ungurească.) 1332 Herepel (MV. 110), 1344 Herepe (Ek. 113). Neve a régi magyar „herep” szóból származik; ez fafajtát jelent. (Szamota-Zolnai: Magyar Oklevélszótár 1906. 373. l.) Birtokosok: 1344-ben Menhard fia Demeter elzálogosítja az erdélyi püspöknek. (Ek. 113.) 1375: Herepei Bálint fia Miklós (T. Tár 1907. 111.), 1388: Jakab fia Somogyoni Pál (ZW. II. 1225), 1464: Herepei Mihály és Péter (Ek. 322.)

Heudvására. Eltűnt falu Bükkös, Acintos és Nándorlaka környékén. Mindig ezekkel együtt tűnik fel. (DI 29114, ZW. I. 299, Bánff y 685 stb.) 1303: Heuduasara (ZW. I. 299), 1323: Hyduasara (DI 29114), 1357: Heyud (Ek. 151, 153.), 1448: Heyodwasar (DI 29263). Neve 1303 és 23 után egészen 1448-ig Heyud s ehhez hasonló alakokban fordul elő, de 1448-ban előbukkan az Acintossal állandóan együtt szereplő Heyud Heyodvására neve, s így bizonyos, hogy az 1303-ban és 23-ban csak ezen a vidéken, de közelebbi meghatározás nélkül szereplő Heuduasara és Hyduasara ezzel azonos. Így az Acintosra vonatkozó adatok erre is érvényesek, l. o.

Hylertelke vagy **Ravaszlik.** Eltűnt falu Oroszi, Szentjakab és Bogát között. (DI 28380.) 1303: Ileerteluke (ZW. I. 299), 1323: Hylerteluke (DI 29114), 1439: Rawazlyk alio nomine Hylie. (DI 28380.) Nevének értelmére 1439-ben feltűnő nevei világítanak rá. Az itt szereplő Hylie megfelel az előbbi Hillertelke alakoknak. A „hillérkedik” régi magyar szó értelme pedig: ravaszodik. (MNY. 1921. 181. Tolnai Vilmos.) Innen: Ravaszlik. A Ravasz pedig régi magyar személynév. Birtokosok: 1323: néhány miriszlói nemes. (DI 29114), 1439-ben a Bogátiak kapják meg. (DI 28380.)

Holdvilág. (—, Hallwelagen, Hoghilag.) 1309: Huldualach (ZW. I. 314), 1311 villa Abbatis (ZW. I. 328); 1468 Holdwylagh (DI 30466). Birtokosa az egresi apát.

Hosszutelke. (—, Thorstadt, Doştat), 1320 Huzyuteluk (Erd. M. gr. Bánffy-cs. lt. F. 131. l.)

Igen vagy Crapundorf. (Magyarigen, Grabendorf, Ighiu.) 1206: Chrapundorf (l. Krakó), 1266: Karako et Igen (T. F. 86.) Neve a magyar igény szóból származik. Román megfelelője, az Ighiu név is ezt jelenti. (G. Weigand: Ortsnamen im Ompoly- und Aranyosgebiete, Balkanarchiv 1925. — Ui. Chrapundorf: Krapfundorf.) L. a Németek (szászok) c. fejezetben Krakóval együtt.

Ispánlaka. (—, —, Şpálnaca.) 1329 Spanlaka (DI 30619 és Ispanlaka (uo.). Birtokosok: 1329-től kezdve a Csesztvei-család. (DI 30619, 29120, 30692).

Istvánháza. (—, —, Iştihaza.) 1410 Istuanhaza (DI 30760). Birtokosok az innen való nemesek. (DI 28601, DI 28380, DI 27023, DI 26457.)

Ivántelke. Eltűnt falu Koppány szomszédságában. 1291: ZW. I. 246.) 1285: Iuantelke (Ek. 15.). Birtokosok: Imre mester, aki ezt

Koppánnal együtt Béla királytól kapta. 1285-ben az erdélyi káptalannak adományozza. (Ek. 15.) (L. Koppány.) 1436-ban is ennek birtokában tűnik fel. (Ek. 270.)

Jakabpataka. Eltűnt falu Veresegyház és Pókafalva szomszédságában. 1324 Jácobpathaca. (Erd. M. gr. Bánffy-cs. lt. F. 113 u. l. 1407.4 átírásban.)

Jobostelke. Eltűnt falu Gombocz szomszédságában. (Dl 30374.) 1297 Jobostelke (H. O. VIII. 389.) Birtokosok: 1297-ben Kökényes-Rénold-nb. Mikod bán. (Uo.) Ez ekkor több nemesnek eladja. Később is magyar nemesi birtokosai vannak. (1339: Dl 30374.)

Kach. Eltűnt helység Bogát, Oroszi, Szentjakab és Ózd környékén, a Maros partján. (Dl 30738 és Dl 38380) 1389: terra Kacz (Kach) (Dl 30738). 1429: predium Kach (Dl 38380). Birtokosok: 1389-ben felosztották Vörös Imre és Herceg Péter bogáti nemesek és Tátéi Márton fia István között. (Bogáti Herceg Péter Vingárti Geréb János és Kelneki Anna fia. Turul 1911. 148. l.) 1429: Tátéiak. 1509: Csesztvei Barlabássyak. (Erd. M. gr. Bánffy-cs. lt. F. 238. l.)

Kapud. (Magyarkapud, —, Murăș-Căptud.) 1264: Cupud (ZW. I. 108.) Birtokosok: a fehérvári vártól való elcsatolása után a Gyógyi-család kapja meg. (Uo. és Dl 26386.)

Karácsonyfaiva. (—, —, Craciunelul-de-jos.) 1324: domus Karachyni (ZW. I. 419), 1332. villa Karachyni (MV 95 stb.), 1410: Karachonfolua alio nomine Aniszeg. (Dl 28590.) Az Aniszeg (szeg) nevét fekvéséről kaphatta. L. Bekenszeg és a térkép. A Kf. név személynévi eredetű. MNy. 1906. 56—7: a szláv Kračin Sün-böi. Melich.) Birtokosok: 1370: több Gáldi nemes. (Dl 29179), 1402: Soldus György. (Dl 30409), 1410: Gyógyi-család.

Kecskés vár. Kecskés királyi vár a Magyarbocsárd fölött emelkedő 1083 m magas Kecskető egyik részén állt. (Forster i. m.) 1322 Kechques castrum (Dl 29113). Földbirtokok is tartoztak hozzá, így 1346-ban Váradja királyi birtok (Dl 30379), 1366-ban pedig Igen s valószínűleg Krakó királyi falvak is. (L. a Németek c. fejezetben.) De 1403-ban már az erdélyi püspök rendelkezik a várral. (Teleki I. 292.)

Kisenyed. (—, Kleinenyed, Sângătin.) 1292 Enyed (ZW. I. 259.), 1370 Kysenyed. (Ek. 190.) Birtokosok: A XIII. sz. végén: 1. 4. f. d) szakasz. Szász birtokosai mellett a XIV. század vége felé feltűnnek itt a Tátéiak is (ZW. II. 1092., Dl 26432.), 1509: Csesztvei Barlabássyak. (Erd. M. gr. Bánffy-cs. lt. F. 238. l.)

Kisfalud. (—, —, Chișfalău.) 1299 Kysfalu (Teleki I. 24.) Birtokos az erdélyi káptalan. (Ui. és Ek. 677, Ek. 373.)

Kiskerék. (—, Kradendorf, Broșteni.) 1296 silva Kerechnuk (Ek. 39.), 1298 Kerechnuk (Árp. U. O. V. 199.), 1510 Kyskereky (Dl 30451). Kerechnuk jelentése a régi magyar nyelvben: Kiskerék; a kerék szó és a régi magyar -nuk kicsinyítő képző összetétele. (MNy. 1926. 277. Melich.) Birtokosok: 1296-tól az erdélyi káptalan. (Ek. 39, 59.) Később a Pókafalvi-család is. (ZW. II. 628; I. 4. f. d) szakasz és Dl 30451).

Kisludas I. Bakludas.

Koncza I. Székes.

Koppán. (Maroskoppánd. —, Copandul-de-Murăș.) 1285: Cuppan (Ek. 15.), 1336 Kappan (Ek. 100.), 1519 Koppán (Ek. 439). Bir-

tokosok: 1285-ben Imre mester (a Kökényes-Rénold ns. tagja, T. F. 143. és 147.) az erdélyi káptalannak adományozta. 1436: ugyanezt az adománylevelet átírják. (Ek. 270.)

Krakó. (Krakkó, —, Cricău.) 1206 Karako (ZW. I. 17.), 1460 Craco (DI 36392, p. 90., n. 1.) Neve szláv eredetű (Melich: Honfk. MO. 180—184) de nemcsak északi, hanem déli szláv területen is előfordul. (Kniezsa István sz. közlése.) L. a Németek (szászok) c. fejezetben.

Kutfalva. (—, —, Cut.) 1291 Kut (ZW. I. 256.), 1438 Kuthfalva (DI 13187). Birtokosok: 1291-ben Várdai Péter eladta Kelneki Dániel comesnek. Ettől kezdve ennek, majd a Vingárti Geréb-családnak volt birtoka. L. Vingárt.

Kutyfalva. (—, Kókt, Cuci.) 1339 Kugfolua (Ek. 103.), 1410 Kuthyfolwa olim Vyfalua (DI 30706).

Lapád. (Magyarlapád, —, Lopadea-ungurească.) 1202—3 Lapad, I. Asszonynepe. Birtokosok: 1291: a budai káptalan (DI 30585), 1317: Buken fiai Damyan nevű nógrádmegyei birtokukért elcserélik a káptalannal. Ezek a nemesek a Kácsik-nemzetség Széchenyi-ágához tartoztak. (Ek. 1317. — Turul, 1911. 99. I. Kis Bálint.) 1357: az erdélyi püspök (ZW. II. 723.), 1379. 1469: Kendhidai Balád család. (Ek. 202. — DI 29298.)

Lapád. (Oláhlapád, —, Lopadea-română.) 1299 Lapaad (DI 30622, Orbó határában), 1499 Olahlapathi (DI 30946). Birtokosok: 1354: a másik Lapádon szereplő Kácsik-ns. tagjai, köztük Szécsényi Tamás országbíró (DI 30946). 1499: az erdélyi püspök.

Lőrincréve. (—, —, Liorinț.) 1348 Leurynchreue (Ek. 122). B.: 1348: több gáldi nemes itteni birtokrészeit az erdélyi püspöknek adományozza. 1494: Csombordi Tompa Péter, Hosszutelki Oszvaldné és Háporthoni Forró Tamásné (DI 28651).

Lumfalva. 1407 Lumbfalua (ZW. III. 1596), 1408 Lumfalua (ZW. III. 1608). B: Járai-cs. — 1444: Váraskeszi Lépes-cs. (T. Tár 1907. 111.)

Makótelke. — Eltűnt falu Bogát szomszédságában. 1295 Mokovteluky (Árp. U. O. V. 131.) Bogát szomszédja. B: 1295: Mikod bán fia Miklós, a Kökényes-Rénold nemzetség tagja, egy fehérvári kanonoknak adja el. — 1429: Tátéiak. (DI 29241). 1439: Bogáthiak. (DI 28380).

Medvés. (—, —, Medveș.) 1319 Medves (ZW. I. 368). B: 1319: I. Alamor. 1348: több gáldi nemes birtokrészeket ad itt az erdélyi püspöknek. (Ek. 122.). 1418: a gáldi, forrói nemesek és a csombordi Tompa-család tagjai (DI 31124).

Medvés. Eltűnt helység Nagylak szomszédságában. (SZ O. TV. 3.: Nagylak és a hozzá tartozó Medvés, stb.) — L. Nagylak.

Megykerék. (—, —, Meșcreac.) 1264 Germand (ZW. I. 108.), 1303 Mengkerek (Erd. M. Suki-cs. lt TJX. 1—24.), 1410 Megkerek alias Gyarmand (DI 28590). Régi neve, Germand, a latin Germanus személynév -d képzős származéka. (Kniezsa.) Megykerék jelentése: Megy-erdő. (Pais D.: MNy. 1927. 74—5. I.) Birtokosok: 1264: Gyógyi András comes több más fehérvári várbirtokkal együtt megkapja István ifjabb királytól. A Gyógyi-család kihalála után Dengelegi Pongrácz János kapja meg (DI 28264). 1492: Bényei Bertalan (DI 29329).

Metesd. (—, —, Metes). 1338 Metesd (ZW. I. 543.). Birtokos az erdélyi káptalan. (Uo. és 1505: DI 31161.)

Mihalczfalva. (—, —, Mihalt.) 1319: Kuzepwinch nunc Michalchfalua (DI 29203). Birtokosok: 1287: Michalch és Keneer. (Anj. O. IV. 302.) Ezeknek utódai, a Bátori-család tagjai voltak a későbbi birtokosok is. (1346: DI 30111). 1483: gáltói nemesek. (T. Tár 1907. 101.) 1498: erdélyi káptalan. (Ek. 373. stb.)

Miklólaka. (—, —, Micoșlaca.) 1332 Mykloslaka (MV. 92). Nevét alapítójáról kapta. (L. 5. f. b) szakasz.) Birtokosok: 1351: a Poknemzettséghez tartozó Móriczhidiak (DI 30126). 1393: rokonaikkal, a Bátoriakkal vitáznak rajta (DI 30747). 1407: Csombordi Tompacsalád (DI 26384). 1435: Bogátiak. (Erd. M. br. Bálintitt cs. lt.). 1463: Vizaknai Miklós (DI 29299). 1495: Csesztvey Barlabácssy-cs. (DI 30937).

Mindszent. (—, Allerheiligen, Mesentea.) 1303 Mendzenth (Erd. M. Suki-cs. lt UX. 1—24.) Nevét templomáról kapta. Birtokosok: 1303: Gyógyi-cs. 1369: Bagói Myske-cs. (Teleki I. 159.) A Gyógyi-cs. kihalása után ezt is Dengelegi Pongrácz János kapta meg (DI 27995), aki továbbadta Tordai Kis Péternek.

Miriszló. (—, —, Miraslău.) 1219 Miroslou (T. P. 15.) Birtokosok: 1274: Nagy Péter és Orbán özvegye. (P. V. 2. 604.) 1299: erdélyi káptalan.

Monora. (—, Donnorsmarkt, Mănărade.) 1205 Monera (Szentpétery i. m. 69. I. 219. sz.). Neve a Monyorós, mogyorós-sal rokon. (Kniezsa István sz. közlése.) Az egresi apát falva 1205 óta. 1368: Ek. 670.

Musna vagy Murshiaháza. (Muzsina, —, Măgina.) 1333 Musna (MV. 129.). 1505 Mwrsynahaza (DI 31161). Birtokos az erdélyi káptalan.

Nagykerék. (Oláhbogát, —, Bogatul-român.) Valószínű, hogy a Nagykerék néven csak 1510-ben feltűnő falu (DI 30451) a Kereky néven említett fálvakkal azonos, mivel Kiskerek Kerechnuk néven szerepel. — 1324: Kerek (Michael de Kerek, a Pókafalvi-család tagja, amely családé volt Pf., Kiskerek és Nagykerék. Erd. M. gr. Bánffy-cs. lt F. 113. n. 1.) A nagyobb falu neve Kerék, a kisebbé Kiskerek volt. A mai (Oláh) Bogát nevet (G. Weigand: Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens, Balkan-Archiv 1926. 2. k.) a marosmenti Bogát-ról elnevezett birtokoscsalád odaköltözése folytán kaphatta. 1435-ben ugyanis a Nagykerék közvetlen szomszédságában fekvő Vingárti Geréb birtokok 8 falujában részt kapott a Vingárti Gerébekekkel rokonságban levő Bogáti-család. (Erd. M. br. Bálintitt-cs. lt.) 1513-ban Nagykerék birtokosa már nem a Pókafalvi-család, hanem Bagdi György és Dávid. (Erd. M. gr. Bánffy-cs. lt. P. 244. n. 1.), ugyanígy szerezhetek itt birtokot a XVI. század elején, bizonyára a Pókafalvi-család kihalása után, a szomszédban lakó Bogátiak is.

Nagylak. (—, —, Noșlac.) 1288 Noglak. (SZ. O. IV. 3.) Birtokosok: 1288: Péter fia Istvántól Kilián telegdi főesperes szerzi meg. 1301: Kilián a falu felét az erdélyi káptalannak hagyta. (Ek. 49.) Ezután Kilián rokonainak utódai és a káptalan osztónak rajta. (SZ. O. I. 83., Erd. M. gr. Bánffy-rokonság lt P. 211, n. 30., Ek. 284.)

Nagyrécze. (Nagyludas, Großludosch, Ludoşul-mare.) 1263 Nogrech. (ZW. I. 102.) 1332—37. Ludas Regis. (MV. 117.)

Nándorlaka. (Lándor, —, Nandra.) 1311 Nandurlaka (DI 29110), 1443 Lándor (DI 30437). Birtokosok: 1311: a csucsi nemesek. Különben l. Acintos.

Nyirmező. (—, Birkenfeld, Poiana.) 1330 Nyirmezew (DI 30674). Birtokos: az erdélyi káptalan. (T. Tár 1911: Barabás S.: Erdélyi káptalani tizedlajstromok. 407. l. DI 31161).

Oláhbocsárd l. Boesárd.

(Oláh)Csesztve. (—, —, Cisteiul-român.) 1320 Chiesztve (ZW. I. 371), 1482 Olahchezthwe. (DI 29318). Birtokosa a Balázsfalvi Herborth-család.

Oláherkes. 1310 Olaharcus (inter terras Felkuner, Arcus saxonialis et Peyn; T. Tár 1907. 109.), 1315 Oláherkes (no.). Birtokosok: 1310: Alárd fia Miklós comes leányával a birtok ennek férjére, Alvinci Rener comes fia Rener-re szállt 1315-ben, ennek halála után felesége a Barcsai-család egyik tagjához ment hozzá, s így lett a falu Barcsai-birtok (uo. és ZW. II. 1038., T. Tár 1907. 112.).

Oláhgáld. (Intregáld, —, Intre-Galde.) 1525. T. Tár. 1890. 346. l. 506. sz.

Oláhgyógy l. Gyógy.

Ompolyca. (Ompolyicza, —, Ampoița.) 1299 villa Ompey seu Regulustelke (Teleki I. 20), 1338 Ompoyca (ZW. I. 543.). Neve szláv képzés útján keletkezett. (Kniezsa i. m. 372. l.) Birtokos: az erdélyi káptalan. (1338; 1505: DI 31161).

Orbó. (Alsóorbó,—, Gârbova-de-jos; Középorbó,—, Gârbovita; Felsőorbó, —, Gârbova-de-sus.) 1505-ben az erdélyi káptalan birtokainak felsorolásában (Ek. 793, DI 31161) már együtt tűnik fel Nagyorbó, Magyarorbó és Oláhorbó. Ma az Orbó-patak mentén fekvő három Orbó neve Alsóorbó, Középorbó és Felsőorbó. A három falu közül Alsóorbó fekszik legközelebb a Maroshoz, temploma a XIII. századból való (Möller I.: Erdély nevezetesebb műemlékei. 76. l.) (MV. 101.), így bizonyára a legnagyobb (és legrégebb) középkori Orbóval, Nagyorbóval azonos. Középorbó pedig a középkori Magyarorbónak felel meg, mert Tinód (l. a térképen) a XV. századvégi leírás szerint Magyarorbó és Enyed között fekszik. (Ek. 828.) Így Felsőorbó nem lehet más, mint a középkori Oláhorbó, annál is inkább, mert az oláh falvak rendszeren, mint Felsőorbó is, egy-egy hegyipatak forrásvidékénél keletkeztek. — Birtokos 1282 óta (H. O. VIII. 223.) az erdélyi káptalan.

Oroszi. (—, —, Orosia.) 1410 Orozy (DI 30760). Nevét a XI—XII. században bevándorló szláv lakóiról kapta. Birtokos: a Bogáti-család (uo. és DI 28380).

Ózd. (—, —, Ozd.) 1333 Ozd (MV. 129). Neve vagy a régi magyar Osti (Nyr. 109. Szilády), vagy az Uz népnév származéka. (Tagányi MNy. 1913. 263.) Birtokos: 1429: Tátéi-család (DI 29241). 1475: DI 29305.

Óregyház. (Strázsa, Hohenwarte, Straja.) 1274 Euryghaz (ZW. I. 175.), 1369 Ewreghaz (ZW. II. 927.) L. az l. f.-ben. 1369: erdélyi püspöki birtok.

Örményszékes. (—, Urmenen, Armeni.) 1319 villa Ermen (l. Alamor), 1388 Zekes (uo.), 1398 Bolgarzekes (ZW. III. 1415), 1519

Ermenzeges (T. Tár 1907. 117.). Örmény, Örményes: köves, száraz, dombos térszínen fekvő helység neve (MNY. 1927. 215. Bátky.) B. I. Alamor.

Pacalka. (—, —, Peșelca.) 1264 Polcholka (HO. VI. 123.), 1303 Pachalka (Erd. M. Suki-cs. lt. UX. 1—24.). Birtokosok: 1264-ig a fehérvári vár földje, azután a Gyógyi-család birtoka. (1416: DI 26386.)

Pad Hungarica és Saxonica. L. Poklospatak.

Pálfalva. Eltűnt helység Buzdtól északra. 1338 villa Pauli. (ZW. I. 582.)

Péterlaka. (Oláhpéterlaka, —, Petrilaca-română.) 1332 Peturlaka (Beke: Az erdélyi egyházmegye képe a XIV. sz.-ban 86. l.), 1502 Petherlaka (Teleki II. 249). Birtokosok: 1502: Kézdi Sándor János. 1503: Erdélyi János. (Teleki II. 263.)

Pókafalva. (—, Törnen, Păuca.) L. a 4. f. d) szakaszában. A birtokosok még a XV. században is a Pókafalviak (Bánffy II. 328. 1496-ban).

Poklospatak. 1265 Pokluspotok (ZW. I. 110.) Birtokos az erdélyi káptalan (uo. és 1505: DI 31161).

Radnót. (—, —, Iernut.) 1435 Radnoth (Erd. M. br. Bálintitt-cs. lt.) Birtokos: 1435: Bogáti-család (no.). Lehet, hogy nevét a Kökényes-Rénold- (vagy Radnót)-nemzetségről kapta, mivel 1435-ben a Bogátiak Radnóton kívül több olyan birtokot is kaptak, amelyet 1357-ben a nemzetség egyik tagja mint a magáét követelte. (Ek. 151, 153.)

Rákos. (Oláhrákos, —, Răchișel.) 1355 Rakus (Ek. 1355). Birtokosai székeltek (uo.).

Ravaszlik l. Hillértelke.

Remete. (—, —, Râmeț.) 1441 Remete. (T. Tár 1889. 751. l. 278. sz.)

Ringelkirch. Eltűnt falu Spring és Gergelyfája között. (ZW. I. 333.) 1295 Ryngylkirch (ZW. I. 270). Nevét templomáról kaphatta. Birtokosok: 1295: Vizaknai-család. 1330: Vizaknai Alardus a Kelnekieknek adja el. (ZW. I. 476.) Ettől kezdve l. Vingárt.

Sárd. (—, —, Sard.) 1238 Sard (ZW. I. 75.) Neve a magyar sár szó és -d képző összetétele. (Szabó L: Ugocsa m. 277. Kniezsa.) Birtokos az erdélyi püspök. (1295: ZW. I. 268., 1338: Teleki I. 60., 1367: ZW. II. 905.)

Solymos. (Kissolymos, —, Șoimuș.) 1318 Solumus (Anj. O. I. 481), 1393 Solmus (DI 28587). Neve alapján talán a várhoz tartozó solymászok lakhelye volt. (MNY. 1921. 120. Jakubovich.) Birtokosok: 1393: Máté fiai Somai Mihály stb. (DI 28587). 1437: Béldi Katalin. (DI 28601).

Somogytelek. Eltűnt helység Nagylak szomszédságában. (SZ. O. IV. 3.) 1288 Sumugi teluk (SZ. O. IV. 3.). L. Nagylak. Utoljára 1293-ban szerepel. (SZ. O. IV. 4.)

Sorostély. (—, Sohorsten, Șoroștin.) 1311 Sorensten (ZW. I. 328.), 1468: Sorosther (DI 30466). Az egresi apát birtoka.

Sospatak. (—, Salzbaeh, Șeușa.) 1332 Sospatak (MV. 99). Birtokos az erdélyi káptalan. (ZW. II. 927.) 1471: DI 30472.

Spring. (—, Gespräng, Șpring.) 1290—95: Spreng (ZW. I. 236.), 1334: Spring (Ek. 97.) Birtokosok: 1290—5: Kelnekiek, 1388-ig egyesül a többi Kelneki-birtok sorsával. (Vingárt.) 1403: Gaathi András

valkói nemes (ZW. III. 1491). Ugyanekkor a Losonczi-család itt élő ágának kihalása után Segesvári Salamon fiai Mihály és Salamon kerülnek ide. (ZW. III. 1496.) 1440; Segesvári Mihály itteni birtokrészét az erdélyi káptalanra hagyta. (Ek. 276.)

Sülye. (Magyarsülye, —, Șilca-ungurească.) 1319: Syle (ZW. X 368). Birtokosok: 1319: Talmácsiak. (L. Alamor.) 1348: az erdélyi egyház kap birtokrészeket több gáldi nemestől. (L. Bekenszeg.) Birtokosainak egyrésze a gáldi családból (Ek. 214) került ki, de rokonságban voltak az itteni birtokosok a bagói Miske, Forrói és Csombordi Tompa családdal is. (Sülyei Péter rokona volt a Mochiaknak, Forróiaknak és Cs. Tompáknak. 1413, DI 29226.)

Szarakszó. (Szarakszó, —, Sărăcșau.) 1332: Surukszo (MV. 106.) Az aszó régi magyar szó jelentése: patak, völgy. (Pais D. MNy. 1912. 397.) Birtokos a Bátor-család. (1346: DI 30111.) 1444: a hari-i nemesek eltiltják az erdélyi káptalant itteni birtokrészek elfoglalásától. (DI 36390, p. 62 n. 4.)

Szászcsanád. (—, Scholten, Cinade.) 1332: Chanad (MV. 131.) 1468: Zazchanad (DI 30466.)

Szászpatak. (—, —, Spătac.) 1482: Zazpathak (DI 29318). Birtokosok: Herborth Gergely, a Balázsfalvi Herborth-család tagja után Bagdi István (1482.), 1494: Balázsfalvi Herborth-cs. (DI 29333.)

Székes. (Koncza, Zeckesdorf, Cușța.) 1291: Zekes (ZW. I. 256), 1322: Zazzekes: (ZW. I. 395). 1378: Kyszekes (ZW. II. 1092). 1525: Koncza (Bánffy II. 537). 1322: Salgo vár tartozéka. 1378: Berethalmi és Tátéi család. 1382: Corradus szebeni comes özvegye adományára folytan az erdélyi pöspök és testvérei. (ZW. II. 1159). 1525: Losonczi Bánffy István lánya Katalin eladja itteni birtokát Kálnai Andrásnak. (Bánffy, II. 537.)

Szentbenedek. (Maros-, —, Sânbenedic.) 1332: Sanctus Benedictus (MV. 92). Nevét bizonyára templomának védőszentjéről kapta. Birtokosok: 1339-től kezdve szerepelnek itt a szentbenedeki nemesek. (DI 30374.) 1448: Háporthoni Forró-család. (DI 30946.)

Szentimre. (Maros-, —, Sântimbru.) 1332 Sanctus Emericus (MV. 96.), Zentemreh (DI 36391, 44.) 1336-tól gyakran mint a megyei bíraskodás székhelye tűnik fel. (ZW. II. 874. — DI. 26383, — 1416. I. Gyógy.) Birtokosok: 1407: Zsigmond király Garázda Miklós és Szilágyi László jövevényeknek adja. (F. X. IV. 609.) 1425: Somkerek-család. (Teleki I. 475.) 1439: Dávid bálványosi bán fia György. (DI 30435) 1505: erdélyi káptalan (DI 31161).

Szentjakab. (Marosszentjakab, —, Sâniacob.) 1381 Zenthiacobtelke (DI 30721), 1488 Zenth Jacab (DI 36397. p. 106. n. 2.). Birtokosok: 1381: mint a Bogáti-család birtoka zálogban van a Bagói Miske-család kezén. 1439: Bogáti-család (DI 28380).

Szentkirály. (Marosszentkirály, —, Murăș-Sâncraiu.) 1290 Zenthkyral (DI 30585). Nevének keletkezéséhez analogiául szolgálhat a tordamegyei erdélyi püspöki birtokban levő Szentkirály nevének alakulása. 1296-ban az erdélyi püspök elcseréli az Aranyos mentén fekvő Fukod nevű földjét, ahol Szent István király temploma áll (Ek. 38). 1298-ban ugyanennek a birtoknak neve (az ekkori oklevél ugyanerről a csereüggyről szól) már Szentkirály. (ZW. I. 200.) Így a Szentkirály helynevek szent István emlékét őrzik. Az Esztergom melletti Szentkirály régebbi neve Obon (Abony) volt, s a johanniták kolostoráról kapta új nevét, amelyet azok a

szent király (Szent István) tiszteletére építettek. (Föld és Ember 1929. 29. Balogh.) Ez a névalakulás arra is jellemző, hogy korai, a kereszténység első századaiból való helynevek is már előttük levő régibb helynevet szoríthatnak ki. Birtokosok: 1274: Csanád-nemzetség. (Karácsonyi: A magyar nemzetségek stb. I. 370. l.) 1290-tól kezdve több alkalommal szerepelnek a szentkirályi nemesek. (DI 30585.) 1413: a Moch-iak, Forróiak és Sülyeiek osztozkodnak rajta) (DI 29226.) De a Forróiakkal közös eredetű Batizháziaknak is van birtokuk benne. (1414: DI 30176.) 1418: Csombordi Tompa-család. (DI 31124.) 1461: Szentkirályi Sztrigyi-család. (DI 28852, Ek. 322.)

Szentmártonfalva. 1347 villa sancti Martini, Krakó és Igen határában. (ZW. II. 623)

Szentmihálykő. Várom a Tótfalud fölött emelkedő Sz. hegyen. (Arch. Értesítő 1899. 398.) 1299 castrum sancti Michaelis. (Teleki I. 24.), 1356 Zentmyhalkewe (Ek. 142). Birtokos: az erdélyi püspök, majd a káptalan. (Ek. 264, 337, DI 29326.)

Szentmiklós. Eltűnt falu a Maros mellett Tövis közelében. (1342: Ek. 108.) Birtokosok: 1339: László székely és csanádi ispán. (DI 30107.) 1341: erdélyi káptalan. (Ek. 106.) 1418: Somkereki-család. (Erd. M. Toldalagy-cs. lt.) 1483: gáltói nemesek és rokonságuk. (T. Tár 1907. 101.)

Szilvás. (Oláhszilvás, —, Silvaşul-román.) 1300—10 Zyluas. (Ek. 47.) Birtokosok: 1411: a csongvai és csesztvei nemesek. (DI 30415.)

Táté. (—, —, Totoiu.) 1332 Thathey (MV. 91), 1379: Tate (Ek. 201). Birtokosok: az 1278-ban Bekenszegnél szereplő Berga comes két fiának, Kemennek és Andrásnak leszármazói. (Teleki I. 126, DI 30648, DI 30702, 30706. 29184, Bánffy I. 444, DI 26398 stb.) 1428: Vízaknai Miklós (DI 29240), 1495: erdélyi káptalan (DI 30937).

Tibor. (Tiborpatak, —, Tibru.) 1352 mons Tybur (DI 29148), 1441 Tiburczpataka. (T. Tár 1889. 751. l. 278. sz.) 1352-ben mons Tybur szőlőhegy több falu határában, Kecskés szomszédságában. A hegy lábánál fekvő Tiborpatak falu bizonyára erről a hegyről kapta nevét.

Tinód. 1299 Tynod (DI 30622), 1466 predium Thynod (Ek. 723), 1521 predium Thynod Rethé (Ek. 832). Birtokosok: 1274: Csanád-nemzetség. L. Szentkirály. — 1466: a diódi vár tartozéka. Egy részének birtokosa a Gyógyi-család (1299). Gyógyi Mihály halála után Hunyadi János az erdélyi káptalannak adományozta. (Ek. 277.)

Tompaháza. (—, —, Tâmpähaza.) 1439 Thompahaza (DI 36390, p. 26. n. 2.). Neve szerint kezdetben a Csombordi Tompa-család birtoka lehetett. L. 5. f. b) szakasz. 1439: Ews-i lanka utódai.

Tordos. (Oláhtordás, Torendorf, Turdaşul-román.) 1202—3: Tordosi de Uyuar (l. Asszonynépe), 1361: Turdas (Ek. 71). Birtokosok 1361: Bagói Miske-cs. Ekkor Somkereki András fia Domokos itt Csesztvei János fiaitól egy birtokrészt kap. Ezt Csongvai Péter nevű rokonának zálogosította el. 1388: Jakab fia Somogyoni Pálné (ZW. II. 1225). 1512: Csesztvei Barlabácssy-család. (Teleki II. 314.)

Tövis. (—, Dreikirchen, Teiuş.) 1290 villa Spinarum, villa Thuys, Tywis (Ek. 615). 1410: Tywis antiquitus Kokka. (DI 28590.) 1303-tól kezdve a Gyógyi-család birtoka egészen a család kihalásáig. (L. Gyógy.)

Tür. (—, -, Tiur.) 1332: Tur (MV. 99), 1369: Thyr (I. Sospatak). Birtokosok: 1367: T-i Balázs (ZW. II. 901), 1372: János (DI 30706), 1426: Bolyai Jánosné (DI 30163) és Farkastelki Miklós lányai. (DI 30164.)

Újfal. (Szászújfal, —, Uifaläu.) 1410: Kentheleke nunc alio nomine Wyfalu (I. Tövis). Újfalú nevét bizonyára azért kapta, mert a Gyógyiak birtokán új szerzeménynek számított. Birtokosok: 1325: Károly király a fiúörökös nélkül elhalt Domokos comes leányainak adományozza (ZW. I. 441). 1348: több gáldi nemes itt birtokrészeket ad az erdélyi püspöknek. (L. Gáld.) 1410: Gyógyi család.

Újfal. (Okába, Neudorf, Ohaba.) 1410: Wyfalu (ZW. III. 1649). Birtokosok: Vingárti Geréb-család. 1435 óta a Bogáti-család is. (Z. G. 2231. I.)

Újvár. (Felsőmarosújvár, —, Uioara-de-sus.) A mai Felsőmarosújvárral azonos. Marosújvár sóbányáját ugyanis csak a XVIII. században tárták fel. (Orbán Balázs: A székelyföld leírása, V. k. 104.) 1202—3: Uyuar (I. Asszonynepe). 1296: Kuncedyvar földön két falu van: Vyvar és Foludi. (F. VI. 2. 50) — A vár 1357-ben szerepel. Ek. 145. Birtokosok: 1296, 98 I. Faludi. 1366-ban a Kökényes-Rénold nemzetség tagjainak kezéből a püspökhöz kerül. (Ek. 171.)

Vadverem. (—, —, Odverem.) 1303: Vaduerem (I. Gyógy). — Neve szerint váruradalom lehetett. 1303-tól a Gyógyi-család kihalásáig ezeknek birtoka. 1440-ben a király a Váraskeszi Lépes-család tagjainak adományozza. (Ek. 704.)

Vajasd. (—, —, Oiejdea.) 1302: Woyasd (ZW. I. 295). Neve korai eredetű. A kezdetleges nevek közt az állatnevek vagy állati termékek egy része lehet a foglalkozásra utaló jelképes név. (MNy. 1922. 98. Pais.) Birtokos az erdélyi káptalan. L. 1302.

Váradja. 1295: Warda (DI 29102), 1346: Waradia (DI 81092). Birtokosok: 1295: Wardai Péter fia Tamás eladja Alvinci Herbordnak. 1346: Kecskés várhoz tartozó királyi birtok. (DI 81092) Ekkor a király a Járai-családnak adja. Ezek osztoznak rajta a XV. elején is. (DI 9378. és ZW. III. 1608.)

Veresegyház. 1313: Vereseghaz (ZW. I. 333. L. 4. f. d) szakasz és Vingárt.)

Véza. 1320: Weze (ZW. I. 370). Birtokosok: 1320: a Balászfalvát alapító Balászfalvi család egyik tagjának, a névadó Balázs fia Herbordnak birtokában tűnik fel. 1426: I. Tür. 1482: Szászpataki Herborth Gergely. (DI 29318) (Szintén a Balászfalvi-család tagja.)

Vingárt. (L. 4. f. d.) 1380-ban a Kelneki-család tagjai felosztják egymás közt a birtokukban levő falvakat. Az 1411-ben feltűnő Vingárti Geréb-család csak anyai ágon szász eredetű; a Kácsik nemzetség erdélyi ágából való Cseh I. Péter; a talmácsi uradalom megszerzőjének fia, disznojói (egyik birtokukról) Geréb János ugyanis feleségül vette Kelneki Dániel Anna nevű dédunokáját. (Kis Bálint: Erdély régi családjai. Turul 1911.147. I. III. tábla és 149 l.) Az ő utódaik a Vingárti Gerébek. Az egész középkoron keresztül ezek Vingárt és a hozzá tartozó falvak főbirtokosai. 1418-ban a Somkerek-család tűnik itt fel. (Teleki I. 434) 1435: a Vingártiakkal rokon Bogáti-család is birtokrészeket kap itt. (L. Nagykerék.) a XV. század vége felé a Vingárti Geréb-család szinte egyedüli

birtokosa lesz Vingártnak és a többi hozzá tartozó birtoknak. (DI 16446, 26416, 30495.) 1503-ban Erdélyi (Somkerek) János és Márton, valamint Bethleni Miklós néhai Vingárti Geréb Péter, a család utolsó sarja birtokainak megszerzésére egymással szövetséget kötöttek. (Teleki II. 256.) 1509-ben tiltakoznak az ellen, hogy a király Vingártot és a hozzá tartozó birtokokat eladományozza. (Teleki II. 313.)

Víz. L. a várföldek között

Vízakna. L. 4. f. d) Neve a mellette folyó ma Vissza nevű patak és a sóbányát jelző „akna” szó összetétele.

Vládháza. L. 5. f. a) és az Oláhok c. szakaszban.

Zalatna. L. a bányavidéknél.